

# Vigilia

Párbeszéd

1970  
május

*Nyíri Tamás*

Szekularizáció és transzcendencia

*Békés Gellért (Róma)*

Ki voltaképp az Isten?

*Pomogáts Béla*

Mindenség és költészet

Juhász Ferenc újabb verseiről

*Korunk kérdései*

állásfoglalások a cölibátus problémájában

*Miklós Dezső*

Az uniós imahét közös istentiszteletei

Resumé en  
langue française

## TARTALOM

|                      |                                                                 |     |
|----------------------|-----------------------------------------------------------------|-----|
| ***                  | Párbeszéddek elé — — — — —                                      | 289 |
| JÉKELY ZOLTÁN        | Angyalfia (vers) — — — — —                                      | 290 |
| NYÍRI TAMÁS          | Szekularizáció és transzcendencia — — — — —                     | 291 |
| FEHER JÓZSEF ANDRÁS  | Vers kétezerben, Stonehenge, Ősz (versek) — — — — —             | 298 |
| BÉKES GELLERT (Róma) | Ki voltaképp az Isten? — — — — —                                | 299 |
| HEGYI BÉLA           | Egyetemes jövő felé — — — — —                                   | 306 |
| NAGY MÉDA            | A szenvedés mély kútjából (vers) — — — — —                      | 308 |
| POMOGÁTS BÉLA        | Mindenség és költészet. Juhász Ferenc újabb verseiről — — — — — | 309 |
| PROKOPP GYULA        | Az esztergomi érsekség visszatérése (1820-1970) — — — — —       | 313 |
| RÓNAY GYÖRGY         | Júdás (színjáték öt felvonásban, IV. felvonás) — — — — —        | 318 |
| JÓFEJŐ ZOLTÁN        | Eljövendő, Elhagyó, Maradandó, Csöndesedő (versek) — — — — —    | 328 |

## KORUNK KÉRDÉSEI

|                                                                       |     |
|-----------------------------------------------------------------------|-----|
| A pápa levele a bíboros államtitkárhoz — — — — —                      | 329 |
| A Diakonia ankétja a papi nőtlenség törvényéről (Rosdy Pál) — — — — — | 331 |
| A papi cölibátus mai magyar szemmel (Longauer Imre) — — — — —         | 334 |

## A KIS ÚT

|                                        |     |
|----------------------------------------|-----|
| Anyának lenni (Miklós Dezső) — — — — — | 337 |
|----------------------------------------|-----|

## NAPLÓ

A felszabadulás éve — 338; *Szennay András*: Az ajtókat feltáró Szentlélek — 338; *Rónay György*: Az olvasó naplója (Pusztai Sándor: Hegyre menet ritkulnak a fák; Rákos Sándor: Kiáltásnyi csönd) — 340; *Pályi András*: Színházi krónika („Kaklakshetra” indiai táncgyűttes vendégszereplése) — 342; *D. I.*: Képzőművészet (Kondor Béla, Schönberger Armand, Gross Arnold, Bak Imre, Gábor Marianne kiállításai; az északdunántúli képzőművészek tárlata; a Corvina kiadó új könyvéről) — 344; *Rónay László*: Zenei jegyzetek (Egyházzenei események húsvét körül; Egy fiatal művész felfedezése; Honegger: Dávid király, Sztravinszkij: Zsoltárszimfónia; Lemezfgyyelő) — 346; *Ungváry Rudolf*: Filmek világából (Utazás a koponyám körül; Vadászjelenetek Alsó-Bajorországban) — 348; *Balássy László*: Rádió mellett — képernyő előtt (A Magyar Rádió múltja, jelene és jövője) — 350.

## DOKUMENTUM

|                                                                      |     |
|----------------------------------------------------------------------|-----|
| Weöres Sándor és Károlyi Amy interjúja a vatikáni rádióban — — — — — | 351 |
| Az uniós imahét közös istentiszteletei (Miklós Dezső) — — — — —      | 353 |
| A holland katolicizmus (F. T.) — — — — —                             | 356 |
| Francia nyelvű kivonatok — — — — —                                   | 358 |

Felelős szerkesztő: *Rónay György*

Felelős kiadó: *Várkonyi Imre*

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098. Postacím: 5. Postafiók 195. Nagybudapesti ügyintézés és előfizetés: Budapest, V., Cukor u. 4. Telefon: 198-306. Terjesztő, előfizetés és templomi árusítás: *Vigilia* kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A *Vigilia* csekk száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Kúlikereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 51.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a *Vigilia* című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

# PÁRBESZÉDEK ELÉ

Egy idő óta világszerte divatba jött a párbeszéd. Azt jelentené ez, hogy szemközt húzódó lövészárkokból most már nem *lövöldözünk* egymásra, hanem *átbeszélünk* egymásnak? Nem. Ki kell jönni a lövészárkokból; le kell számolni egyáltalán mindenféle lövészárkok mentalitással; a lövészárkokat be kell temetni, nem pedig főntartani, ha pillanatnyilag üresen is, arra az esetre, ha végül mégsem tudnánk szót érteni. Könnyen meglehet, hogy időnkint majd úgy látszik: mégsem tudunk szót érteni. Akkor is folytatni kell. Nem a lövészárkokba visszahúzódva a lövöldözést, hanem a szabad levegőn az eszmecsere-t. Kezdve, ha kell — és nyilván kell — a legelején: a fogalmak kölcsönös tisztázásán.

Sok félreértés származik a fogalmak tisztázatlanságából. Minden szemléletnek megvan a maga terminológiája; ugyanazok a szavak sokszor ebben is, abban is mást jelentenek. Nem lehet párbeszédet folytatni anélkül, hogy az egyik fél ne tudná, milyen értelemben használja ugyanazokat a szavakat a másik fél.

Nem lehet párbeszédet, legalábbis hasznosat, eredményeset folytatni akkor sem, ha nem vesszük kölcsönösen figyelembe a dolgok időbeliségét. Vagyis azt, hogy a dolgok folytonosan fejlődnek, és velük folytonosan fejlődünk mi is; következőképpen fejlődik, változik a dolgok egymáshoz való viszonya is. Ha az egyik fél a maga *mai* fokáról nem hajlandó tudomásul venni a másik féi szintén *mai* fokát, hanem — könnyebbség okából, tájékozatlanságból, rosszabb esetben esetleg taktikából — annak tegnapi, tegnapelőtti formáját „helyettesíti be” a mai *valódi* helyébe: a párbeszéd szükségszerűen meghiúsul, s a legjobb esetben is párhuzamos monológok meddő szöfecsérlésébe fullad.

Holott éppen az a célunk, hogy a monológokból dialógus legyen. Nem vita, hanem párbeszéd. Dolgok, tények, elvek kölcsönös *tisztázása*; s ebben és ennek következtében egymás kölcsönös *megismerése*. Annak érdekében, hogy a közös ügyet a közös munkában minél nyíltabban, a kölcsönös megbecsülés minél emberibb szellemében szolgáljuk.

A párbeszédnek természetesen szintén megvan a maga etikája, sőt etikettje is. Ez nemcsak azokra vonatkozik, akik egy-egy esetben *de facto* beszélnek, hanem mindazokra is, akik a dialógusban egyáltalán részt vesznek: nem pusztá publikumként, hanem *aktívan*; vagyis úgy, hogy a kérdésben, amiről szó van, maguk is állást foglaljanak. Rájuk is vonatkozik, hogy ne előre eltökélt indulatokkal, eleve rendíthetetlen előítéletekkel kapcsolódjanak bele a dialógusba, hanem azzal az őszinte szándékkal, hogy egy-egy súlyos, esetleg sorsdöntő kérdésben minél alaposabban tisztázódjanak a tények, meg a tények alapján formált nézetek — akár „külső” dolgokról van szó, akár „belsőkről” — s aztán az állásfoglalások ne a jogi elvontságok légüres terében, ne az elfogultságok vakságában, ne állítólagos tabuk védelmében, ne a vélt jólértesültség gögijében, ne a triumfalizmus önteltségében, hanem minél inkább a tények és dokumentumok tárgyilagos ismeretében, minél több emberi — és részünkről ezenfelül keresztény — felelősséggel történjenek.

Fölöttébb könnyű lenne a dolog, és akkor nem is lenne miről párbeszédet folytatnunk, ha valakinek eleve a kezében lenne a vitathatatlanul érvényes válasz jelen, múlt és jövő valamennyi kérdésére. Ilyen válasz azonban nincs. Ilyen válaszuk a keresztényeknek sincs. A választ minden egyes történelmi esetben nekik is maguknak kell megtalálniuk, kidolgozniuk, megvalósítaniuk. Az Evangélium nem *ad hoc* problémákra alkalmazható és alkalmazandó szabályok, vagy éppen varázsigék gyűjteménye, hanem — és éppen ez a döntő és „nagykorúsító” újsága ebből a szempontból — az a Szellem és Lélek, amit nekünk, keresztényeknek kell az idők minden pillanatában és állapotában személyesen, és személyünkben felelősen megtestesítenünk. „Az Egyház iránt —

mondta nemrégiben egy párbeszédéről elhangzott párbeszédben Yves Congar — bizonyos értelemben sokkal nagyobb lett a közöny. Vagy talán inkább azt kellene mondani: sokkal nagyobbak látszik. Mert másfelől viszont valódi érdeklődés van a kereszténység iránt, Jézus Krisztus személye iránt, sőt az Egyház iránt is, amennyiben újra visszatér az evangéliumhoz és elismeri fogatékosságait. *Nagyszerű dolognak tartom, hogy az Egyház elismeri, hogy nem teljesen tökéletes, s a zsinaton bizonyosságot adott róla, hogy nincs minden kérdésre kész válasza, nem totális, nem monolitikus, és így tovább.*

Sokak fülében keményen hangzó, egyesek szerint egyenesen kárhuzatos szavak. De akik így gondolják, azok végül, kimondva vagy hallgatólágosan, az egész zsinatot kárhuzatos tévedésnek vélik. Igaz, egy zárt szobában ülni, jól tömített ajtókkal-ablakokkal — főként rövid lejáratra — mindig kockázatmentesebb, mint kint mozogni a szabad, éles széljárásban. Eleve ítélni és elítélni mindig könnyebb, mint gondolkodni és vállalni a tévedés kockázatát is. Semmit sem tenni egy-egy pillanatban mindig kényelmesebb, mint habozás nélkül megtenni, amit tenni lehet. Ridegen pálcát törni mindig egyszerűbb, mint a szeretet önfegyelmét gyakorolni. Az egészséges jövőre azonban nem a zárt szobák edzenek, nem a gondolkodásmentes ítélkezés gögje készít föl, nem a tétlenség nevel, és nem a pálcátörés szelleme képesít.

A párbeszéd nem öncél; a párbeszéd célja az egészséges jövő. Kérdéseket intéznek hozzánk „kívülről”, és kérdések merülnek föl „belül” is. A kérdések tisztázásának, esetleg megoldásának módja pedig nem az, hogy kitérünk előlük, vagy hallgatunk róluk. Az sem, természetesen, hogy hebehurgya válaszokat adunk. De ahhoz, hogy a kérdések tisztázódjanak, és hogy ez a tisztázódás esetleg megoldásukhoz is hozzájáruljon, nyilván mindent meg kell tennünk, ami rajtunk áll.

A mi „párbeszédeink” — mind a „külsők”, mind a „belsők” — ezt szeretnék szolgálni.

## JÉKELY ZOLTÁN VERSE

### ANGYALFIA

*Habár csak egy-egy pillanatra érzem igazán,  
valami mégis itt lüktet közöttünk  
s fájó örömmel ostromol megújra:  
A Legnagyobb Szív, mely embert éltetett.*

*Ez a fény is Belőle árad, végső fokon,  
s mégha tükrözés is csupán két gyermekszemen:  
engem is átjár és betölt. Maga a Kegyelem.*

*Hogy mégsem hallhatom, s érezhetem örökké:  
tisztátalan kevélységem a vétkes.  
Sárból kunkorodó hullőfejére  
nem győzők elégszer rátaposni!*

(1969 karácsonyán)

## SZEKULARIZÁCIÓ ÉS TRANSZCENDENCIA

Hegel a dialektika iskolapéldájának a francia forradalmat tekintette. A feudalizmus belső ellentéte ön maga nyílt tagadását, a burzsoáziát szülte. Mindkettőt megszüntette és egyben magasabb szintre emelve megőrizte az alkotmányos királyság. A kereszténység belső ellentmondása, a szekularizáció a XIX. századi szekuláris forradalomban, a marxizmusban jutott nyilvánosságra. A szocialista társadalomban egymás mellett élő keresztényeket és marxistákat a kereszténység és a marxizmus ellentéténél jobban érdekli az, hogy miképpen valósítható meg az *együttélés*: hogyan alapozható meg az elvek feladása nélküli *elméleti összhang és gyakorlati együttműködés*? A *Világosság* januári számának szerkesztőségi cikke úgy látja, hogy a traditionalista és a nyílt katolikusok belső vitája lehetőséget nyújt a katolikusok és marxisták elvi-elméleti párbeszédére is.

Ilyen szellemben írta a *Világosság* februári számában Lendvai L. Ferenc „Egyház és történelem — katolikus tükrökben” című tanulmányát. Hangsúlyozza, hogy a cikkében említett szerzők célja „újtipusú katolikus jelenlét megalapozása” a világban. Nem tagadja a törekvések őszinteségét, kétségbe vonja azonban a megoldásra irányuló kísérletek sikerét, nem tartja bizonyítottnak azt, hogy a szekularizáció alapján véve keresztény esemény. „Ha valóban bizonyítható lenne, lényegesen enyhítené, sőt tulajdonképpen kiküszöbölné a kereszténység és a szekularizált mai világ között fennálló ellentmondást”. Másik ellenvetése a magyar katolicizmus és a szocialista társadalom különös ellentmondásaira vonatkozik, szerinte feloldhatatlan az ellentét minden vallás partikuláris és transzcendens, és a szocializmus immanens célja között.

Három gondolatot fűznék Lendvai fejtegetéseéhez. Az első: lehet, hogy a kereszténység nem egyedüli forrása a szekularizációnak, nem vonható azonban kétségbe a kereszténység tényleges szekularizáló hatása. A második gondolat az, hogy a jelenkori ateizmust a szekularizáció termelte ki, és nincs elvi ellentmondás a keresztények és marxisták közös gyakorlatában. A *közös gyakorlat* alapján — s ez a harmadik gondolat — kialakítható az elméleti összhang anélkül, hogy bármelyik fél is feladni kényszerülne a létről, életről, világról vallott elvi felfogását.

### Természet, prózában

A szekularizáció — úgy tűnik — olyan régi és olyan elterjedt, mint a vallás maga. Minden történelmi periódusban előfordult, hogy egyesek, társadalmi rétegek, vagy egész történelmi korszakok függetlenül a fennálló vallási rendtől. *Ekhnaton* fáraó a Kr. e. XIV. században ésszerűbb vallási renddel akarta felcserélni birodalmában a bevett isteneket és kultuszokat. A görögök közül elég *Xenophanész* és *Anaxagorasz*, *Szókratész* és *Epikurosz* nevét említenünk. A primitív vallásokban végbemenő szekularizációra is számos példát szolgáltatathatna az etnológia. Tagadhatatlan azonban, hogy a *szekularizmus* és *ateizmus* az újkor kezdetéig elszigetelt s átmeneti jelenség. Mitoszok értelmezték a világot és az egyéni sorsot, vallási előírások szabályozták a társadalmi életet, mágikus törvények írták elő a természettel való bánásmódot. Csak az újkorban vált általánossá és maradandóvá a szekularizálódás mind a mai napig befejezetlen, s történelmileg igen mélyre nyúló folyamat eredményeként.

A szekularizálódás könnyen kelthetett olyan látszatot, hogy a tudás kisa-játítja a hitet, az állam az egyházat, az ideiglenes földi cél a végleges örök

célt. Érthető, hogy az intézményesített vallás képviselői szembefordultak ezzel. Eddig soha kétségbe nem vont vallási jogkörök, feladatok és funkciók vesztették el a jelentőségüket. Úgy tűnhetett, hogy a szekularizációs folyamatnak a vége, a szekularizmus egyben a vallásnak is a végét jelenti. Ma már nem csodálkozunk azon, hogy az egyházfejedelmek nem világi fejedelmek is egyúttal, de volt idő, amikor éppen annyi botránkozást keltett az egyházi uralom megszűnése, mint az iskolák vagy kórházak szekularizálása. Az, hogy sokáig nem ismertük fel saját szellemünk szülöttét, nem változtat azon a tényen, hogy az újkori szekularizáció forrása a transzcendens Teremtőbe vetett hit.

Aligha vonható kétségbe, hogy a keresztény eszme *ténylegesen* szekularizálta — s nem véletlenül, hanem saját belső dinamikájánál fogva — azt a világot, amelybe beletestesült. A görögöknek „isteni” volt a világ és az ember. Hésziodosz szerint azonos a theogónia és a kozmogónia. „Mindent betölt az isteni” (*Thalész, Diels A 22*), „lépjetek be, itt is istenek vannak” — mondja Hérakleitosz (*Diels A 9*), s ez az itt a leghétköznapiabb környezetet jelenti. A világ „az oly nagy látható isten” (*Arisztotelész, Ross 18*), „az érzékelhető isten” (*Platon, Timaios 92b*). *Arisztotelész* „isteni”-nek mondja a csillagok szabályos járását (*Met. 1072a*). *Cicero* és *Plinius* szemében a „világ isteni”, „mundus sacer”. Ez a szent, isteni, numinózus világ öleli körül s őrzi meg az embert, aki nemcsak *Homérosz*, hanem *Platón, Arisztotelész* és a sztoikusok szerint is „isteni”, „istenhez hasonló”, „olyan mint az isten”. A római császárok apotheózisa fejezi ki legszemléletesebben az isteni és az emberi azonosítására irányuló ókori törekvést. Bár *Hegel* azt írja, hogy „a görögök nem istenítették, hanem szellemivé alakították át a természetet” (*Geschichtsphilosophie*, 578. o.), nem tagadja azonban, hogy ezt a hellén istenek valószínűsítették meg. „Teljes következetességet ugyanis nem várhatunk ezektől a görög istenektől” (*Vorlesungen über die Philosophie der Religion*. 583. o.).

A zsidó-keresztény kinyilatkoztatás összeroppantja a szakrális görög kozmoszt. A kozmosz többé nem a hérakleitoszi örökkétartó világ, hanem az egyetlen Isten alkotása, aki nem tűr idegen isteneket (*Ex 20,2*). Mindenható szavának köszönheti létét minden: „Mert mondottad és lettek” (*Jud 16,17*). A Teremtőbe vetett hit könyörtelenül átfunkcionálja az asztrális vallások istenségeit (*Gen 1,14*), a nagy tengeri szörnyet (*Gen 1,21*), s *Tiamat*, a két babilonai őserete a Bibliában mélységgé (tehó) zsugorodik (*Gen 1,2*). A világban nincs semmi imádásra méltó: „Meg ne tévedjetelek tehát valahogy, és ne csináljatok magatoknak valamilyen faragott hasonmást, képmást férfiúról vagy asszonyról, hasonmást valamely baromról, mely a földön vagyon vagy a madárról, mely az ég alatt repül, vagy csúszó-mászóról, mely a földön mozog, vagy halról, mely a föld alatt a vízben vagyon. Ha fölemeled szemedet az égre és látod a napot, a holdat s az ég minden csillagát, meg ne ejtsen valahogy a réve, és ne imádd és ne tiszteld őket” (*Deut 4,16—19a*).

Jézus Krisztus végképp megtöri a természet és a sors „erőit és hatalmasságait” (*Kol 1,16; 2,15; Eph 1,21; 1Kor 15,24: 2,8; 1Pét 3,22*). Felszabadítja az embert a „kozmosz elemeinek” a szolgaságából. S amikor majd megvalósul az abszolút cél: „Akkor Isten lesz minden mindenben” (*1Kor 15,28*). Ez a cél már most sem teljesen idegen: „Benne élünk, mozgunk és vagyunk” (*ApCsel 17,28*). *Hegel* szavaival: a kereszténységgel kezdődik „a természet prózája”, s amit „Szókratész csak elvontan ragadott meg” azt a kereszténység konkretizálja (*Religionsphilosophie*, 647. o.).

## A tudomány emancipációja

A világ mitoszتانítását a tudományok önállósulása követi. Bár a tudományos gondolkodásnak a kereszténység hivatalos képviselőivel szemben kellett kiharcolnia a szabadságát, a gondolkodás szekularizációja mégis a

keresztény eszméből sarjadt. A II. vatikáni zsinat a teremtettség tényéből következteti, hogy a világnak, a dolgoknak, az egyes tudományágaknak, s a különféle műszaki eljárásoknak megvannak a maguk saját törvényei és sajátos módszerei. „Ezért csak sajnálkozhatunk, hogy éppen a keresztények között is lábrakapott néha egy bizonyos lelkiület, amely nem látva eléggé tisztán a természettudományok jogos önállóságát, civódásokat és összeütközéseket keltett, és sokakkal elhitette, hogy a hit és a tudomány szemben állnak egymással” (*Gaudium et spes*, 36).

Főként protestáns teológusok — a II. vatikáni zsinatot megelőzően — kifejtették, hogy a természettudományoknak és a modern technikának nemcsak eszmei háttere, hanem reális forrása is a teremtésbe vetett hit (*D. Bonhoeffer, F. Gogarten, G. Ebeling, K. Barth*). „A tudomány és a természettudomány szigorú, újkori értelemben csak az antik világ és a kereszténység metszópontjában válik lehetségessé” (*G. Altner*). Lehet, hogy ezek a teológusok nem menthetők fel eleve az elfogultság vádjá alól, vitathatatlan azonban az, hogy akkoriban még nem láttak apologetikus értéket a szekularizációban. De hivatkozhatunk olyan szerzőkre is, akik igazán nem gyanúsíthatók apologetizáló szándékkal. *A. Kojève* írja, hogy a tudományok keresztény megalapozását fel kellene végre váltani ateista megalapozással. „Alig van más történeti tény, amely olyan kevésbé vitatható, mint a tudományoknak és a modern technikának a kapcsolata a vallással és a keresztény teológiával”. A görögök világa nélkülözte a valóban matematikai vagy matematizálható relációkat. A modern matematikai-fizika tiszta ostobaság, sőt botrány lett volna a szemükben. A természettudományok 17. századi előretörésének a megtestesülés keresztény dogmája, a földi és az égi univerzum egységébe vetett meggyőződés volt a rugója — mondja *Kojève (Sciences et l'enseignement des sciences 5 [1964] 37—41)*. Azt írja *S. Sambursky*, hogy az ókori görögök természetellenesnek tekintették volna a fizikai mennyiségeket és a tudomány teljes matematizálását. A görögök mitikus világnézete — amely egyrészt az ég és a föld szöges ellentétét hirdette, másrészt a természetet istenítette — megakadályozta, hogy többet tegyen a legelső lépésnél az a nép, amelyik megteremtette a természettudományokat s a módszeres tudományos gondolkodást. A görög mitológiának visszahúzó erejét csak a kereszténység és az intézményesített Egyház szüntette meg (*The Physical World of the Greeks. London, 1956. 241—42. o.*). A kereszténység szembefordult az animizmussal, s a természet erői racionális használatának nyitott utat (*A history of Technology. Oxford, 1956. 589—622. o.*). Amíg az ember a kozmosz bűvkörében élt, amíg a természet elemei uralkodtak rajta, amíg a természet anyagát „isteni apeiron”-nak tekintette, képtelen volt hozzálátni külvilágának technikai-racionális megszervezéséhez. Az a *Platón*, akire *Galilei* hivatkozott, amikor a természet választat matematikailag megfogalmazott kérdésre várta, már az „oxfordi *Platón*”. A sokat emlegetett görög geometria is valójában csillagászat. Az ókori tudományeszményben a tudomány tárgya az örök és a változatlan. Mivel az anyag mivoltához hozzátartozik a változandóság és az esetlegesség, azért nem alkalmazható a matematika az anyagi jelenségekre, csak az örök és változatlan csillagvilágra.

### Világképek interferenciája

A természettudományok felszabadulásával karöltve, a tudományok önértelmezéseként alakult ki a modern ateizmus, amelyhez hasonlóan a görög világban nem ismerünk. A közmondásos görög ateisták listáján csak néhány név szerepel (*Meloszi Diagorasz, Kürenei Theodorosz, Messzenei Euthemerosz*). A legélesebb valláskritikus a szofista *Kritiasz*. Az istenhit az okos

politikuskok találmanya, akik a titkos vétkekre is megtalálták az ellenszert: „ott fent”, ahol az ijesztő mennydörgést és villámlást tapasztaljuk (*Diels B 25*). *Protagorasz* azt írja, hogy istenek nincsenek, s ha lennének, akkor sem ismerhetnők meg őket; mégis egész könyvet szentel az isteneknek (*Diels B 4*). *Demokritosz* nem tagadja, csak a természetmagyarázatból iktatja ki az isteneket. *Epikurosz* az istenek „félelmétől” akarja megszabadítani az embereket. *Szókratészt* azért fogják perbe, mert nem ismeri el a „polis” isteneit. Hasonlóképpen vádolják *Xenophánészt*, *Anaxagorászt* és *Arisztotelészt* is, később pedig a keresztényeket. *Domitianus* ateizmus miatt száműzi *Flavia Domitillát*, *Julianus* császár a keresztényeket egészen általánosan „ateistáknak” mondja. Szemükre veti, hogy a zsidók ateizmusát vették át. Az ókeresztény apológáták ezt kezdetben visszautasítják, *Ireneus* azonban már nem védekezik: „Nyíltan megvalljuk, hogy az ilyen isteneket illetően valóban ateisták vagyunk” (*Apol 1,6*).

A mai ateizmus nem a görög gondolkodásnak, hanem elsősorban az újkori természettudományoknak a következménye. A természettudomány annak köszönheti óriási eredményeit, hogy módszertanilag eltekint Istentől. Kérdésfeltevése és horizontja kizár minden természetfelettit, Sajat előfeltételei következtében illetéktelen és képtelen metafizikai kijelentést tenni. Tudománytalan és módszertanilag hibás természettudományos törvényekből világnézeti kérdésekre extrapolálni: például Isten léteire vagy nemlétére, az anyag örökkévaló vagy teremtett voltára. A jogos módszertani ateizmusra hivatkozik *Laplace*. Már elhatárolódott *Newtontól* aki „hézagpótlónak” tekintette Istent. *Napóleon* erre vonatkozó kérdésére feleli *Laplace*: „Sire, nekem nincs szükségem erre a hipotézisre”. Az emberi gondolkodásból kiírt-hatatlan azonban a túlságosan korai általánosításra irányuló pszichikai törekvés. *Laplace* kortársa és kollégája *Laland* már elvi ateizmust vall, „mert Isten léte nem bizonyítható” (fizikailag) s „nélküle is megmagyarázható minden”.

Mély lelki megrázkódtatással járt, s pszichikai fáziseltolódást okozott a kopernikusi fordulat. Értelmesen és racionálisan belátták, hogy az új világkép végtelen terében Istennek nincs kitüntetett helye (a régiék „harmadik ege”, „kilencedik ege” vagy „tűzég”). A lélek mélyén rögzítődött azonban a régi világkép, amelyben minden létezőnek meghatározott „helye” van. Isten „helyének” eltűnése, és ugyanennek a helynek irracionális igénye — a régi és az új világkép interferenciája — Isten létét magát oltja ki a tudatban. A régi és az új világkép kétarcú csalóka képpé olvad össze. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a természettudomány elvi ateizmusa nem a módszertani ateizmus logikái, hanem a világképek interferenciájának pszichológiai következménye (*W. Kern: Zeitschrift für katholische Theologie 91 [1969] 289-321*).

### Sem görög, sem barbár

A szekularizált társadalomban senki sem uralkodik Isten kegyelméből, a szekularizáció előtt senki sem uralkodott másképp, — írja *Cox*. A politikai hatalom szakrális igazolását a francia forradalom szüntette meg végképp; a szabadság, egyenlőség és testvériség azonban evangéliumi tanács. Bár eléggé későn, mégis az evangélium feszítőereje robbant a polgári forradalomban. „Egy a ti mesteretek, ti pedig mindnyájan testvérek vagytok. Atyának se szólítsatok senkit a földön, mert egy a ti Atyátok, a mennyei” (*Mt 23,8-9*) — mondja Jézus tanítványainak. Senki sem szívleli meg ezt Szent Pálnál jobban: „Adósa vagyok görögnek és barbárnak, bölcsnek és tudatlannak” (*Ró 1,14*). Mindannyian testvérek vagyunk: „egy az Isten, mindnyájunk Atyja” (*Ef 4,6*), aki minden ember üdvösségét akarja (*1Tim 2,4*). „A szabadságra

Krisztus vezetett el minket” (*Gal* 5,1) -írja. Krisztus mindenkiért meghalt, hogy mindenkit fölszabadítson s ledöntsön minden válaszfalat, ami az embereket elkülöníti egymástól: „Ő a mi békességünk, aki a kettőt egyesítette és a közbeeső válaszfalat ledöntötte” (*Ef* 2,14). Neki köszönhető az emberi egyenlőség: „Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban” (*Gal* 3,28). Az emberi egyenlőség eszmei alapjait a kereszténység rakta le azzal, hogy lebontja a válaszfalat zsidó és pogány, görög és barbár között, a kereszténynek pedig megtiltja, hogy a „kinnlévők fölött” ítélkezzék (*IKor* 5,12).

Az állam és az egyház éles megkülönböztetése a középkori investitúra küzdelem eredménye. Az újkor elején *H. Grotius* már úgy akarja megalapozni a társadalmat, mintha Isten nem is lenne: etsi deus non daretur (*De jure belli ac pacis* I,1 § 3). A XVI. századi jezsuita teológusok továbbfejlesztik az állam szekularizálását: kifejtik a népfőlség elvét. *Bellarmin* és *Suarez* szerint az uralkodó hatalmát nem Istentől, hanem a néptől kapja. A spanyol *Mariana* szerint a nép jogában áll megválasztani az államformát és az uralkodó személyét. A népfőlség elidegeníthetetlen jog, nem ruházható át senkire, még a nép funkcionáriusára, a királyra sem.

A társadalomtudomány szekularizációja a történelmi materializmusban válik teljessé. A természettudományhoz hasonlóan a történelmi materializmus is eltekint módszerében Isten lététől: a társadalom megértésében és magyarázatában nem folyamodik külső tényezőkhöz. Nem foglalkozik azzal, hogy van-e az embernek szellemi lelke vagy örök természete, hogy megismerhető-e a „dolog maga”, vagy Isten léte. *Marx* hangsúlyozza, hogy a történelmet nem az uralkodók egyéni célkitűzései mozgatják. Felhívja a figyelmet a munka fontosságára, az egyszerű ember egészen közönséges mindennapi munkájának történelemformáló erejére. A történelmet nemcsak a kiemelkedő egyéniségek alakítják, hanem mindazok — méghozzá mértékadóan — akik korukban bármit is tesznek vagy alkotnak. Az anyagi alapok és termelőerők szükségszerűen irányítják a történelmi fejlődést. A történelmi szükségszerűség azonban statisztikus jellegű, hosszú időkre s emberek millióira vonatkozóan egyértelműen határozza meg a történelem menetét, s nem érinti az egyének akaratszabadságát. A keresztény embert *hite* és *világnézete* nem akadályozhatja meg tehát abban, hogy elfogadja a történelmi materializmust és annak módszertani ateizmusát.

A történelmi materializmus ateizmusa sem maradhatott meg módszertaninak. *Marx* olyan egyházzal találkozott, amelynek hivatalos képviselői és gondolkodói a fennálló társadalmi rendet istennek tartották, s örök törvényekre való hivatkozással védelmezték. *Marx* azt látta, hogy korának emberellenes társadalmi rendjét a vallás képviselői isteni akaratra vezetik vissza. E kétféle szemlélet interferenciájának nem is lehetett más eredménye mint a módszertani ateizmus *elvi* kiterjesztése a dialektikus materializmusban. Mindezt megelőzte a tudományok és a társadalom keresztény hitre épülő emancipációja. Az a különös helyzet állt tehát elő, hogy a *Teremtőbe vetett hit tette lehetővé a hit marxista tagadását*.

### „Csak egy csomó tört kép?”

Érthető, hogy a kereszténységen belül is erősen vitatott a szekularizáció. Ellentétben áll az ember és a társadalom természetével; az ember mi-voltához tartozik, hogy élesen megvont határok kerítsék körül a „szent”-et — mondja *Daniélou*. „A szekularizmus minden formájában alapvető eretnekség”. Homlokegyenest ellenkező *Schillebeeckx* nézete: „a keresztény kifejezetten igenelheti a szekularizációt”. A világ vertikális értelmezését a szekularizációban a világ horizontális értelmezése váltja fel. Régebben a

transzcendens valóságot „kezdetben” és „fönt” realizáltuk, az új szemléletben a transzcendens valóságot az emberiség abszolút jövőjeként gondolhatjuk el.

Az ilyen véleménykülönbség — két kiragadott példa a sok közül — nem a szekularizációról, hanem a vallásról alkotott különböző felfogás eredménye. Az „integralista” nézet a világot teljes egészében aláveti a vallásnak, vagy — ha ez már nem sikerülhet — akkor kivonul a világból, s mindent a túlvilágra összpontosít. Ebből a háttérből érthető — nemcsak *Daniélou*, hanem — *Lendvai* kijelentése is: „hogy egy következetes, ha tetszik ad absurdum következetes vallásos magatartásnak és elméletnek az önértékű, autonóm immanencia lehetőleg valamennyi elemét ki kell szűrnie magából s a transzcendenciára kell koncentrálnia, minthogy minden az ellenkező irányba tett lépés súlyos elméleti dilemmához vezet.”

Egészen másképp értelmezi a vallást *Schillebeeckx*, *Schoonenberg*, *Rahner*, és a többi „nyílt” teológus. (*Die Antwort der Theologen. Düsseldorf, 1968.*) Nem látnak evilág és túlvilág, szent és profán, evilági feladat és transzcendens cél között semmi konkurenciát. A transzcendencia, bár nem azonos az immanenciával, nem is választható el attól. Jézus Krisztusban „elválaszthatatlanul és összekeverhetetlenül” egyesült (nem azonosult!) az isteni az emberivel. A főparancs nem választja el — bár megkülönbözteti — az istenszeretetet és az emberszeretetet. A világ bírāja egyedül a szeretetet kéri számon: „amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettetek” (*Mt 25,40*).

A szekularizáció nyílt szemléletében a vallás nem új feladatot ad, hanem új értelmet ad a közös emberi feladatnak. „Szeretteim, ezzel nem új parancsot írok nektek” — mondja Szent János — „ám új parancsot is írok nektek” (*1Jn 2,7-8*). A nyílt keresztényeknek nem jelent konkurenciát immanens és transzcendens feladatuk. Látóhatárukban a vallás tagadása az immanenciát egyik — mégpedig lényeges — dimenziójától fosztja meg. Szemükben az istenhit elvitatása az „egész” felparcellázásához vezet. Azoknak, akik valamiképpen is osztják *Hegel* tételét, hogy „az egész az igaz”, a vallás tagadása az élet, a lét, a földi feladatok abszurdítását jelentené. A szekularizált kultúra — bár önmagában jogos — képrombolása sívár pusztává változtatja a földet. Mindenütt feltűnnek a törés és a bomlás jelei. Mindenütt önmagával találkozik az ember: szűkreszabott erejével, személyének pótolhatóságával, kényszerű ésszerűségével. A paradicsomból kiűzötve „*Átokföldjére*” került, ahol „zűrzavaros, szabálytalan, töredékes” minden:

*Mi gyökerek kúsznak, mi ágazik szét  
E kő szemétből? Embernek fia,  
Nem mondhatod, nem sejtéd, mást sem ismersz,  
Csak egy csomó tört képet... (T. S. Eliot).*

Hiába gúnyolódik *Adorno*, hogy „csupa józan észből rakódik össze az egész gyöngelméjűsége”, egységesítésre törekvő szellemünk nem viseli el sokáig a széttöredezettséget. Ha véglegesen bezárul körülötte a világ, ha nem találja meg a transzcendenciát az immanenciában, akkor valami világít tart abszolútumnak. Újból kialakul a „szent kerület” ami szembenáll a világ többi valóságával.

### Az egész az igaz

A marxisták sem mondanak le a transzcendenciáról. A marxizmus nem egydimenziós világnézet, nem zárkózik be a ténylegességek világába. Azt hirdeti, hogy ezen felülemelkedve „az emberiség a szükségszerűség bi-

rodalmából eljut a szabadság birodalmába". Néhányan közülük éppen ezért kifogásolják, hogy nem törekszünk eléggé radikálisan a transzcendenciára. A keresztények szerint túlságosan elvont a marxisták gondolkodása. A „szabadság birodalma” nem okozhat különösebb nehézséget annak, aki már hallott „Isten országáról”. Mit értsünk azonban az emberiségen? Az ember „nembeli fogalmát”, mint fogalmat, amelynek csak tudati léte van? A „húsvér ember” azonban — a történelem hossz- és keresztmetszetében — a meghalt, élő és születendő emberek konkrét összessége. A keresztény eszkatológia nem az ember eszméjének, hanem a konkrétan értelmezett egész emberiségnek ad célt. Az utolsó ítélet arról beszél, hogy ez a cél az összes ember közösségében érhető el: „keresztény létünk értelme attól függ, hogyan álljuk meg helyünket az egészben” (*A keresztény ember küldetése a világban, Budapest, 1968. 129.o.*) Az emberiség: „Nem az emberi egyedek utólagos összeadása, hanem olyan előzetes egység, amelyben minden egyes ember felelős az egészért, és az egészhez való viszonyában válik jelentőssé az egyén is”. (*I. m. 126. o.*) A különítélet figyelmeztet: „Amilyen mértékben teljesítjük ezt a feladatot, olyan mértékben részesülünk mi magunk is az egész értelméből. A keresztény lét azt kívánja meg, hogy kilépjünk az egoizmus szűk voltából az együttlét és az egymásért való lét tágasságába.” (*I. m. 126. o.*) A test feltámadása azt jelenti, hogy az eljövendő örök élet nem elvont túlvilágon, nem az eszmék platóni egében, hanem az ember anyagi, földi valóságában teljesül be. „A megtestesülés nagy kalandja nem gondolható el a többi ember nélkül. Nagy sokaság, egy egész világtörténelem kell ahhoz, hogy beteljesüljön a vakmerő vállalkozás, amibe az Isten belefogott. Jézus és a történelmi küldetésüket híven szolgáló emberek együtt alkotják Krisztus teljességét, ami az idők végén színültig tölt minden ürességet”. (*I. m. 158. o.*)

A marxisták nem fogadják el az abszolút jövőt, szerintük „az anyag örök körforgásban mozog”. Engels írja: „De akárhányszor és akármilyen könnyörtelenül megy is végbe időben és térben ez a körforgás, akárhány millió nap és föld keletkezik és múlik is el, akármilyen soká tart is, míg egy naprendszerben a szerves élet feltételei akár egyetlen bolygón is előállnak, akármilyen számtalan szerves lénynek kell előbb létrejönnie és elpusztulnia, mielőtt belőlük gondolkodásra alkalmas aggyal bíró állatok kifejlődnek és egy arasznyi időre életképes feltételeket találnak, hogy aztán ők is irgalmatlanul kipusztuljanak — megvan az a bizonyosságunk, hogy az anyag örökké, minden változásban ugyanaz marad, hogy egyetlen attribútuma sem vesztet el soha, hogy tehát ugyanazzal a vaskövetkezetességgel, amellyel a Földön legfőbb virágát, a gondolkodó szellemet, ismét ki fogja irtani, máshol és más időben újból létre kell azt hoznia.” (*A természet dialektikája. Budapest, 1950. 25. o.*)

A keresztények reménye nem az archaikus körforgás, hanem Isten ígérete. A keresztény is visszatekint a múltba, de csak azért, hogy a már beteljesült ígéretekben a jövő bizonyosságát merítse. Reménye arra a szem nem látta, fül nem hallotta egészen újra irányul, amelyet a jövőtől vár. amelyet történelem valósít meg, nem egyedül a kozmosz, hanem a transzcendens Isten erejéből, aki önmagát ajándékozta a kozmosznak, hogy az megszüntetve-megőrizve-felülmúlva beteljesítse magát.

Úgy tűnhet, hogy a marxisták immanens és a keresztények transzcendens célja között feloldhatatlan az ellentét. Az ellenkezőjére figyelmeztet Teilhard de Chardin: „Nézzük meg éppen napjainkban a két szélső álláspontot: egy marxistáét és egy keresztényét. Mindkettő meggyőződéssel vallja saját tanát, de ugyanakkor — mint feltételezzük — mindkettőt mélységesen élteti az emberbe vetett hit. Nem kétségtelen-e, s nem igazolja a hűtköznapi tapasztalat is, hogy ez a két ember — már amennyiben erősen hisz a világ jövőjében (s külön-külön mindegyikük érzi, hogy a másik úgy hisz), mélységes, ember részéről ember felé irányuló rokonszenvet érez egymás

iránt — nem egyszerűen csak érzelmi rokonszenvet, hanem olyan vonzódást, amely arra a megsejtett evidenciára épül, hogy együtt utaznak, s ilyen vagy amolyan módon és minden formula miatt keletkező feszültség ellenére — végül is mindkettő ugyanarra a csúcsra fog eljutni?” (*Hiszek az emberben. Rezek Román fordítása*).

A nyílt teológia leküzdi a „transzcendenciának az érzéki partikularitás-  
ra való átvitelében” rejlő nehézséget: a transzcendens cél a szekularizáció  
föltétele, s mint ilyen, a földi elkötelezettség legmélyebb motívuma. Ebben  
az esetben azonban a marxista — aki elsősorban azért tagadja Istent, mert  
véleménye szerint akadályozza az ember önkifejlődését — a keresztények vi-  
lági küldetésében megláthatja saját céljának a megvalósulását is. Akkor pe-  
dig miért ne fogadhatná el a közös gyakorlat — marxistáknak ateista, mert  
a hívőknek keresztény — alapját.

## FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS VERSEI

### VERS KÉTEZERBEN

Igéd ismerem  
Bántani meg  
Nem akarlak ó bölcsesség  
Hátrább  
    vonulj kissé  
Nálad nagyobb van itt  
  
Már hozzák  
Hozzák a törékeny-gerincű csendet  
    Hangtalan  
        gépnyáj kíséri  
  
Én és ti barátaim  
Egymással  
    nézünk  
        farkasszemet  
  
Ez a jövő  
A jövődő szelídeké legyen

### STONEHENGE

Kövek karéneke  
Széthasadozott hegység üteme  
Papok és kövek kérdése és felelete  
  
Leölt szikla vagyok  
Leölt lábakon égfelé táncolok  
Aldozati kő  
Lélekké csavarodva megindulok  
  
Kövek karéneke  
Papok és kövek háromszoros felelete  
  
Leölt véres vagyok  
Leölt lábakon fölfelé  
Táncolok  
Összecsavarodva  
Fölfelé  
Papok és kövek  
Kérdése és felelete  
Széthasadozott hegység üteme  
Lezárt szem  
Száj és szem  
Végző lendülete

## Ő S Z

SZÓLÓ: Fölágaskodnak a fák  
Gyökerükkel a föld  
Méhébe harapva kívárnak  
Csönd támad zokogó  
Testük bordái között

KÓRUS: Lábak futnak futnak  
Csontok csikorognak  
Lábak  
    egy se moccan  
A légtüres habokban

## KI VOLTAKÉPP AZ ISTEN?

### *A mai keresztény gondolkodók istenkeresése*

Ki voltaképp az Isten? — ez az egykori irónikusan elhangzott kérdés került címként egy múlt évben megjelent gyűjteményes kötet borító lapjára.<sup>1</sup> Ma a kérdés bizonyos nyugtalan érdeklődést takar. Legalábbis ilyen értelemben feleltek rá a kötetben összegyűjtött rádióelőadások különböző nemzetiségű, hivatású és szemléletű szerzői. Mit tart ma a természettudomány és pszichológia, irodalom és bölcsélet, társadalomtudomány és teológia az Istenről? Mit mondtak róla a régiek? S van-e még értelme beszélni róla a jövőben? Bármiként is volt a múltban, ma úgy tűnik, hogy Istennek egyre kevesebb jelentősége van az emberiség életében. Nem valami szörnyű öncsalás-e, hogy — mint Vladimir és Estragon, Beckett *Godotra várva* című darabjában — szüntelenül várja az ember a nem létező (vagy fölfoghatatlan?) „abszolutum” érkezését? Valamikor neve volt, ma csak fogalom. Valamikor beszélünk vele, ma csak vitatkozunk róla. Valamikor, Atyánknak szólítottuk, ma — a tudományos szemlélet terjedésével — „mint valami kozmikus kandúr szétfoszló vigyora” (*Julian Huxley*) lassan eltűnik az emberiiség szemhatáráról.

A mai ember megismerte a valóságot és rájött arra, hogy a világ önmagában, az isteni *hipotéze inutile* nélkül is megmagyarázható. Nem, ez a világ nem egy láthatatlan, tér és idő méreteit meghaladó, végtelen örök Lény működési tere. Itt a dolgok természetéből eredő szabályos folyamatokról van szó, s a mai ember pontosan fölismerte és irányítani is tudja ezeket a folyamatokat. Rendező és nem szereplő többé a világ színpadán: nem valaki másnak a darabját játssza, hanem maga rendezi be életét úgy, ahogy ő maga akarja. Mi szerepe lehet itt még az Istennek? S mi szükségünk van rá, hogy beszéljünk vele, vagy róla? Legföljebb partnerként fogadhatnók még el, aki velünk, a világgal él, dolgozik és halad. De akkor nem is az a világ fölött álló, végtelenül tökéletes Lény ő, akinek hívei mondják, hanem az általunk és bennünk fejlődő világfolyamat, maga a szüntelenül tökéletesedő, kiapadhatatlan lét.

A különös az, hogy mégis várakozunk rá és gyötrődünk hiánya miatt. József Attila ezt a gyötrődést szólaltatta meg, amikor így könyörgött: „*Bukj föl az árból hirtelen. Ne ránts on el a semmi sodra ... Meghalni lélekzetemet Fojtom vissza, ha nem versz bottal És úgy nézek farkasszemem, Emberarcú, a hiányoddal.*” De nemcsak érzékeny lelkek neurózisáról van itt szó. Ma nagyon is jól tudjuk mekkora felelősség súlya nehezedik az ember vállára, s egyedül milyen nehezen viseli ezt a terhet. Az atomenergia birtokában, vagy az élet és az öröklés biokémiai titkainak ismeretével szinte már a teremtető Isten felelősségének terhét hordozzuk. Ember és világ, technika és szellem, egyén és társadalom dialektikus feszültségében hol a helyes egyensúly, a lét igazságából eredő rend? S hol mindennek a végső értelme? Ma — úgy tűnik — nemcsak az emberi szív, hanem az emberi ész, a világért érzett felelősségtudat is kiált az Isten után.

Nem meglepő, hogy ma keresztény gondolkodók, teológusok is átélik Isten hiányát s kutatják az okot, miért tűnik el Isten a mai ember tudatából. Próbáljuk nyomon követni ezt az istenkeresést.

## A mai ember nagykorúsága és a szekularizáció

A közelmúlt egy jellegzetes alakja, aki éles vonalakkal rajzolta meg a mai ember vallási válságát, *Dietrich Bonhoeffer* evangélikus lelkész, a náci rendszer esküdt ellensége és áldozata volt. Egy Hitler elleni összeesküvésben való részvétele miatt 1943-ban börtönbe kerül és 1945 tavaszán kivégzik. Sorsának alakulása miatt nem volt ideje arra, hogy gondolatait rendszeresen kifejtse, ezért üzenete, néhány teológiai tanulmányától eltekintve, élő tanúságként főleg a börtönben írt és 1951-ben *Widerstand und Ergebung* címmel kiadott följegyzéseiben, leveleiben és verseiben jutott csak el hozzánk.<sup>2</sup>

Nos, Bonhoeffer, mint hívő keresztény, a kor gondolkodásának és törekvéseinek elemzéséből arra a meghökkentő következtetésre jut, hogy a vallás kora lejárt. Kétségtelen, hogy szemléletére erősen hatott *Karl Barth* éies megkülönböztetése a merőben emberi vallás — az ember önerejéből való Istenhez törekvése, amit Barth prométeuszi gögnek tekint — és az isteni kinyilatkoztatás, Isten önmagát közlő önkéntes szeretete között. De Barth sodró dialektikája a *Römerbrief* lapjain nem csap ki a teológia medréből, míg Bonhoeffer mindig a való történeti helyzetben élő mai emberről beszél. „Egy teljesen vallástalan kor felé haladunk — mondja —, az emberek úgy, ahogy ma vannak, nem tudnak többé vallásosak lenni” (i. m. 178).

Igaz, Bonhoeffer soha nem határozza meg pontosan, hogy voltaképpen mire is gondol, amikor a vallásról beszél. Akik egyéb írásait is jól ismerik, úgy vélik, hogy a vallásról alkotott fogalma abba a Platónról eredő metafizikai szemléletbe van beleszöve, amit „a két térben való gondolkodás” jellemez. Isten mintegy felülről, a „túlvilágból” kormányozza a „jelen világot”, s az ember, ennek a felső hatalomnak alávetve, vallási magatartásával fejezte ki hódolatát. De a két térben való gondolkodás ma már nem lehetséges. Heidegger híres szellemtörténeti értelmezése, ahogy Nietzscheknek „Isten haláláról” szóló „evangéliumát” kifejti, pontosan erre vonatkozik.<sup>3</sup> Heidegger szemében ugyanis „Isten halála” voltaképpen a keresztény gondolkodást évszázadokon keresztül meghatározó platói metafizika sorsát fejezi ki. Ebben a szemléletben élesen különbözik a két világ: az érzékfölötti, eszmei valóságok világa és ennek mintegy anyagi vetülete, szinte csak „árnyéka”, az érzéki világ. Heidegger értelmezése szerint Isten Nietzscheknél az érzékfölötti világot jelenti: az abszolút igazat, jót és szépet, mint az ember eszmei értékeit és eszményi céljait, végeredményben tehát azt a szellemi fényforrást, amely a földi életnek — kívülről és felülről — eszményt, értelmet, célt és tartalmat ad. Ha tehát Isten meghalt, annak nemcsak az az értelme, hogy ő nincs többé, hanem az is, hogy a mi világunk gyökerében megváltozott: a mindedig érvényes és egész szemléletünket és értékelésünket meghatározó eszmék és elvek érvényüket veszítették. A metafizikai szemléletnek nincs életalakító ereje többé, történeti kora lejárt.

De hogyan jutottunk idáig? Mi az oka ennek a szellemtörténeti változásnak? Kétségtelen, hogy ebben legfőbb szerepe az újkori gondolkodás átalakulásának van. A tapasztalati tudomány és a való világ megismerése nyomán támadt önbizalom az emberi gondolkodás fokozatos emancipációjára vezetett. Mint Kant mondotta, a felvilágosodással az ember kinőtt „maga okozta kiskorúságából” és fölszabadult az egyház és a teológia gyámsága alól: végre megtanulta, hogy „mások vezetése nélkül maga használja tulajdon eszét”. Értelmi önállósága fokozódó mértékben hatott tudományos gondolkodására, politikai és társadalmi életére, s végül is a bölcsélet, irodalom és művészet, a jog és az erkölcs teljes autonómiájához vezetett. Egyre jobban megtapasztalta, hogy az élet különböző területein magasabbrendű elvekre, sőt Istenre való tekintet nélkül is boldogul. Eszményi célok helyett való földi célokat tűz maga elé, és az isteni parancsokat tulajdon tapasztalatából merített ésszerű erkölcsi szabályokkal pótolja. Tudományos felismeréseire és technikai erejére támaszkodva egyre határozottabban veszi kéz-

be önnön sorsának intézését és életének eszménye, célja és mértéke ő maga lesz. Isten világából így alakul ki a nagykorúvá lett ember világa, napjaink öncélú humanizmusa, az Istentől elszakadt, szekularizált világ.

Bonhoeffer a szekularizációs folyamat vallási vonatkozásának fölismeréséből becsülettel levonja a következtetést: a vallás kora lejárt. De mint hívő keresztény, lelkiismerete indítására fölveti a sürgető kérdést: hogyan lehet ma is, a vallás emberi támasza nélkül, keresztény módon Isten színe előtt élni? „A becsületesség — írja — azt követeli, hogy elismerjük: úgy kell a világban élnünk — *etsi Deus non daretur* — mintha Isten nem létezne. De ezt éppen Isten színe előtt ismerjük el!... Felnőtté válásunk arra vezet, hogy felismerjük igazi helyünket Isten színe előtt. Isten tudomásunkra hozza, hogy úgy kell élnünk, mint aki Isten nélkül is tud élni. Isten, aki velünk van, az az Isten, aki elhagy minket (Mk 15,34). Annak az Istennek színe előtt állunk szüntelen, aki az Isten-hipotézis nélkül enged élni minket a világban.” (i. m. 241)

### Szekularizáció vagy szekularizmus?

De lehetséges-e egyáltalán Isten nélkül Isten színe előtt élni? Napjaink egy másik protestáns gondolkodója, *Friedrich Gogarten* göttingeni teológus a szekularizáció fogalmának gondos elemzésével<sup>4</sup> keres kiutat ebből a paradox helyzetből. Gogarten arra az eredményre jut, hogy a szekularizáció voltaképpen a keresztény hit terméke, s lényegében nem más, mint az ember felszabadítása a „mitikus” világ varázslata alól. Az antik ember titokzatos, félelmet keltő „isteni” erők működését érezte a természetben, s az volt a meggyőződése, hogy a világ rendje s benne a saját sorsa is ezektől az istenekké személyesített őserőktől függ. Vallását pontosan ez a természeti erőkben működő kozmikus istenség, ennek féltő tisztelete hatja át. A görög filozófia ugyan megkísérelte, hogy a világról „tárgyként” gondolkodva, függetlenítse magát annak mitikus hatásától, de végül is megadta magát és elismerte, hogy az embernek — ésszerűen és szabadon — bele kell illeszkednie a világ „isteni” rendjébe és el kell fogadnia végzetszerű sorsát. A kereszténység éppen ettől a végzettől szabadította meg az embert. Gogarten Jézus küldetésének történeti jelentőségét abban látja, hogy istenfiúi szabadságában képes volt a világ mitikus hatalmából kiszabadítani az embert. Ez azzal a kettős következménnyel járt, hogy egyrészt valóban az Isten lett a felszabadult ember Istene, másrészt, hogy a világ, „isteni” jellegétől megfosztva valóban az lett, ami: az emberi tevékenység színtere és az emberibb élet kialakításának eszköze. Az ember így már akadálytalanul betölthette azt az eredeti feladatát, hogy a Teremtő nevében „uralma alá hajtja a földet” (Gen 1,28).

Mindez azt jelenti, hogy voltaképpen Krisztus által maga az Isten szekularizálta a világot. Ennek ellenére a történeti tény az, hogy az újkori szekularizációt nem a kereszténység hajtotta végre, sőt mi több, annak megvalósulása az intézményes kereszténység ellenállásába ütközött. Oka ennek kétségkívül a szekularizációs törekvés hagyományokat döntő forradalmi türelmetlensége, de oka a kor teológiája is, amely szellemi merevségében nem volt képes megérteni a nagykorúvá nőtt ember jogos követelményeit. Ebből aztán az a visszás helyzet állott elő, hogy az emberibb világ megteremtésére törekvő szekularizáció, a merőben racionális erőkké magára maradván, az embertelenség veszélyébe sodorta a világot. Mint Goethe *Zauberlehrlingje*, a szekularizált ember mestere nélkül, önállóan akar cselekedni, de akkora erőket szabadít föl, hogy egymaga már nem képes úrrá lenni rajtuk. Ésszerű gondolkodásával és technikai eszközeivel tökéletes emberi életformát és társadalmi rendet akar teremteni, de nem veszi észre, hogy ez az emberalkotta világ embertelenné válik, mivel a tökéletes ésszerűséggel meg-

szervezett rendszer végül is magát az emberi szabadságot emészti föl. Fejlett ipari államokban s az úgynevezett „jóléti” társadalmakban ma már egyre erősebben jelentkezik ez a tünet. A mai szekularizáció eredménye az, hogy az emberibb világ magát az embert követeli áldozatul.

De tévedés volna azt hinni, hogy Gogarten ezért visszavonulót fúj és valamiféle vallási restauráció fedezékébe húzódik vissza. Szó sincs róla. Történeti folyamatokat nem lehet megfordítani. Gogarten elgondolása az, hogy az általa szekularizmusnak nevezett mai szekularizáció vadvízeit a keresztény értelemben vett szekularizáció medrébe kell terelni. Elgondolását a hit és a természettudomány közt napjainkban kialakult egészséges viszony példájával szemlélteti. Ez a viszony lényegében abban áll, hogy a hit maradéktalanul elismeri a tudomány teljes autonómiáját a világ megismerése és erőinek munkába állítása terén, a tudomány viszont a maga részéről nem zárja ki az emberi észnek azt a természetes igényét, hogy a részletkérdéseket meghaladó teljes egészet, a dolgok végső és egyetemes értelmét keresse. Ez a keresés nyilván még nem maga a hit, de kétségkívül annak feltétele: az emberi szellemnek az a nyitottsága ez, amire magának az Istennek is szüksége van, hogy teremtménye szabadságát tiszteletben tartva közölje magát vele.

Ez a példa világosan mutatja, hogy merre látja Gogarten a szekularizmus zsákutcájából kivezető utat. Keresztény részről a döntő lépést azzal kell megtenni, hogy maradéktalanul elismerjük a szekularizáció jogosultságát, sőt mi több, felelősséget is vállalunk megvalósulásáért. Ugyanakkor azonban rá kell mutatnunk arra, hogy az ember csakis akkor képes megőrizni személyi önállóságát és szabadságát a világgal szemben, akár technikai kultúrának, akár jóléti államnak nevezzük ezt a világot, ha nyitva marad az útja az Isten felé. És éppen ez az istenkeresése és hívő istenközössége indítja arra, hogy a szabad teremtmény erkölcsi kötelességtudatával vállalja a Teremtőtől rábízott evilági feladatokat. Az ember tehát arra hivatott, Isten és a világ között, hogy istenhitével függetlenítsen magát a világtól, s így fől szabadulva teljes erkölcsi felelősséget tudjon vállalni az emberibb világ felépítéséért.

### **Evilági kereszténység?**

Bonhoeffer és Gogarten, mindegyik a maga módján, végeredményben arra a következtetésre jut, hogy a mai embernek abban a világban kell keresnie Istent, amelyikben él, s ez ma a szekularizált világ. Bonhoeffer azonban ezen a vonalon még tovább megy és a „két térben való gondolkodásnak” megfelelő „túlvilági” kereszténységgel szemben az „evilági” kereszténység jövőjét hirdeti. Ne értsük félre: amire ő gondol, az „nem a felvilágosult, a lázasan tevékeny, a kényelmes, vagy a laza erkölcsű ember lapos és banális evilágisága, hanem az a mélyértelmű és teljesen fegyelmezett evilágiság, amelyben mindig jelen van a halál és a feltámadás gondolata”. (i. m. 248) Ennek az evilágiságnak eszményét Krisztusban látja, mert benne Isten valóságos emberré, „evilági” lénygé lett, nem azért, hogy hatalmát, hanem hogy alázatát és szenvedését nyilatkoztassa ki a világban. Krisztus „evilágisága” annyira teljes volt, hogy halála pillanatában még az ember Istentől való elhagyatottságát is átélte. Példájára a keresztény ember sem tehet mást, mint hogy ebben a világban, a mai élet egzisztenciális és társadalmi problémái közt élje meg és szenvedje át a hitét. Így lesz az emberré lett alázatos és szenvedő Isten tanítványa, s így lesz a szó teljes értelmében az, akinek Isten teremtette: ember. „Kereszténynek lenni — írja — nem azt jelenti, hogy bizonyos meghatározott módon vallásosak legyünk... hanem azt, hogy emberek legyünk. Krisztus nem egy bizonyos embertípust, hanem magát az embert teremti meg bennünk. Nem a vallási aktus tesz minket ke-

reszténnyé, hanem az, hogy a világi életben részt veszünk Isten szenvedésében... Jézus nem egy új vallás követésére hív, hanem az életre.” (i. m. 244-246)

Bonhoeffer tehát evilági kereszténységével nem Istent és a hiteles vallási elemeket akarja kiszűzni a kereszténységből, hanem annak módját keresi, hogyan találkozhat a mai ember való helyzetében Istennel. A vallásosság, ha az evilági problémák elől az isteni „túlvilágba” való menekülést jelenti, nyilván idejétmúlt életszemlélet maradványa. Ma nem a jelen világ és a túlvilág határán, hanem a jelen világ kellős közepén kell Istennel találkozunk: itt kell átelnünk alázatát és szenvedését, hogy megváltásának erejében is részesüljünk és részesítsük embertársainkat.

Ezen a ponton fűződik témakörünkbe egy sajátos teológiai irányzat, amely a hatvanas évek derekán nagy port vert föl Amerikában. Voltaképpen más-más irányt követő teológusokról van itt szó, akik szinte csak abban az egy megállapításban értenek egyet, hogy „Isten halott”. Azokban az években ez annyira hatott, főleg fiatal értelmiségi csoportokra, hogy például a North Carolina Wesleyan College kórusa megrendülésének kifejezésére Requiemet is énekelt a „halott Isten” tiszteletére. „Isten halott — énekelték. — Meghalt, mert elsötétült benned a képe. Meghalt, mert nem tartottad szorosan a kezét”.

Amerikában a szekularizációs folyamatot, mint vallási jelenséget, annak jellegzetes amerikai vonásait (vallás az emberi jólét és a társadalmi kapcsolatok szolgálatában) *Gabriel Vanharian* és *Hervey Cox* elemezte. Ami bennünket is érdekel, az inkább Bonhoeffer evilági kereszténységének, valamint Karl Barth, Rudolf Bultmann és Paul Tillich egymástól eltérő hatásának „keresztény ateizmussá” való fölhígítása.

*The Gospel of Christian Atheism* (A keresztény ateizmus evangéliuma) című munkájában<sup>5</sup> *Thomas J. J. Altizer* több prófétai hévvel, mint teológiai világossággal hirdeti meg Isten halálát, ami — állítása szerint — Krisztusban következett be. Ez az ő nyelvén azt jelenti, hogy Isten, aki Krisztusban emberré lett és a keresztfán meghalt, nem létezik többé világot meghaladó önállóságában, hanem „végérvényesen odaadta magát az emberért”. De ez a Krisztusban történt Istenhalál, mint Isten önmagából való kilépése, az isteni dialektikában csak antitézise a zárt isteni létnek. A szintézis Istennek az egész emberiségben végbemenő visszatérése lesz önmagához, vagyis az az egyetemes inkarnáció, amelyben teljesen föloldódik az önálló isteni lét s megvalósul a nagy isteni emberiség, *the Great Humanity Divine*. Altizer barátja, *William Hamilton*, egy Altizerrel együtt kiadott munkában<sup>6</sup> azzal igyekszik keresztény hitre téríteni barátjának panteizmusba hajló miszticizmusát, hogy nem tartja véglegesnek „Isten halálát”; amíg Isten nem tér vissza az emberek tudatába, addig — szerinte — a keresztény ember feladata az, hogy Jézus emberszeretetével szolgálja az emberibb élet és a társadalmi igazság és rend ügyét.

Egészen más kiindulópontból jut el az evilági kereszténységhez *Paul van Buren* *The Secular Meaning of the Gospel* (Az evangélium evilági értelme) című könyvében.<sup>7</sup> Ő angolszász pozitivizmusával, merőben nyelvi elemzés alapján elsősorban is megállapítja, hogy ennek a szónak „Isten” nincs logikai értelme, mivel semmiféle emberi tapasztalattal nem igazolható. Tehát Istenről beszélni értelmetlen dolog. De akkor mi értelme lehet még Jézus életének, halálának és föltámadásának, amit a maga módján továbbra is vallani akar *van Buren*. A választ Jézus egyéniségében találja meg. Kétségtelen, hogy Jézus életének belső titka az ő feltétlen bizalma Istennel, de ezt — fölfogása szerint — olyasvalamire kell visszavezetni, ami emberileg is megtapasztalható, s ez nem más, mint Jézus belső szabadsága. Jézusnak nincs szüksége másokra ahhoz, hogy megtalálja magát és egészen önmaga legyen, ugyanakkor azonban szabadon és teljesen oda tudja adni magát mások szol-

gálatára. A „mitikus” elemek kiszűrése után ez Jézus történetének egész értelme és tartalma. Különbözik ugyanaz a belső szabadság jelentkezik az apostolok magatartásában is Jézus távozása után, s ez föltámadásának egyetlen emberileg tapasztalt igazolása. Az ősegyház hitvallása: „Jézus az Úr”, mai gondolkodásunk nyelven azt jelenti, hogy Jézus az igazán szabad ember, aki képes szabaddá tenni minden embert. Pontosan ez az, amit Istenben keres és Jézusban talál meg a mai ember: ez a kereszténység evilági értelme.

Az evilági kereszténységnek ezek az ateista formái azonban elkerülhetetlenül a főtebb említett szekularizmusba torkoltnak, mivel megbontják az ember egyensúlyi helyzetét Isten és a világ között. Ezt az egyensúlyt, az ember helyes viszonyát Istenhez és a világhoz Jézus élte meg tulajdon személyében. Isten nélkül élete értelmetlen, hatása érthetetlen. Aki „Isten-mitoszától” megfosztva, csak emberszeretetében akarja követni Jézust, az sohasem lesz képes arra, hogy a mai tudomány és technika embertelen erőivel szemben megvédje az embert és emberhez méltóbb haladását biztosítsa.

Az evilági kereszténység szemlélete különben az elmúlt években Európában a *Mitmenschlichkeit* eszméjével kapcsolatban jelentkezett. Ez az irányzat az embertársal, főleg a szenvedő, elnyomott emberrel való azonosulásban határozza meg a kereszténység lényegét. *Dorothea Sölle* szerint ebben az embertelenné váló világban Krisztus lép a „tétlen” Isten helyére és odaadó emberszeretetével arra indít, hogy mi is odaadjuk magunkat embertársunkért. Istennek Krisztus által történő helyettesítése azonban *H. Gollwitzer* kritikája szerint<sup>8</sup> meghamisítja az evangéliumot: hitünk szerint Krisztus nem Isten helyét foglalja el, hanem mi helyettünk áll az Isten színe előtt, hogy irántunk kiengesztelje őt és életközösségébe vonjon minket. Ebből az istenközösségből ered az a testvéri együttérzés is, ami képessé tesz arra, hogy azonosuljunk embertársunkkal és küzdjünk egy emberhez méltóbb világért.

### Ki voltaképp az Isten?

Az evilági kereszténység problémáinak gyökerei azonban még mélyebben nyúlnak, egészen addig a kérdésig, amit írásunk elején vetettünk föl: Ki voltaképp az Isten? A keresztény ateizmus amerikai bírálói, mint például *Schubert M. Ogden* is, erősen érzik a mai teológiai gondolkodásban az Isten-eszme hiányát, s hogy a dolgok idáig fejlődhetek, azzal elsősorban az értelmi alapokat elhanyagoló s a merőben kinyilatkoztatásra és hitre épített modern teológiát vádolják: ez egymaga ma már nem képes hordozni egy jól átgondolt teológiai rendszer súlyát. Ma — a szekularizált világban még sürgetőbben, mint valaha — szükségünk van arra, hogy eszünk korlátaihoz mérten tiszta és érthető fogalmat alkossunk magunknak Istenről, és ennek segítségével világosan és értelmesen tudjunk róla gondolkodni és beszélni. Nyilván nem arról van itt szó, hogy Istent, aki a maga személyi valóságában csak akkor ismerhető meg, ha önmagát megismerteti, a magunk elvont fogalmaival helyettesítsük, — ez nem volna más, mint az öntelt emberi ész szellemi bálványfaragása. Amit tennünk kell, az valójában gondolkodásunk logikai előkészítése arra, hogy értelmesen tudjunk hívő választ adni Isten önmagát kinyilatkoztató szavára.

Nos, nem egy keresztény gondolkodó ma azt tartja, hogy a klasszikus metafizikán alapuló Isten-eszme, az Abszolútum eszméje, már nem alkalmas hívő Isten-ismeretünk megalapozására. Ennek oka egyrészt az, hogy — amint a szekularizáció kérdésénél fölmerült — a mai embert képtelennek tartják a „két térben való gondolkodásra”, másrészt pedig az, hogy túlságosan mélyrehatóan látják a bölcsélet Abszolútuma és a kinyilatkoztatás Istene közötti különbséget. Ezek a gondolkodók tehát a változatlan örök Lény helyett abban az eszmében keresik a megoldást, amely Istent — Hegel hatására és Amerikában főleg *A. N. Whitehead* nyomán — a világtól elválaszthatatlan,

magában a történeti és társadalmi lét folyamatában megnyilvánuló Valóságként fogja föl. Ogden szavaival Isten „az a magában véve egyedülálló Vonatkozás — *the eminently Relative One* — akinek lényege az emberhez és a világhoz fűződő tiszta kötetlen szeretete”.<sup>9</sup>

Ez az Isten-fogalom azonban logikai ellentmondást foglal magában, mert végeredményben az isteni Abszolútum relatív mivoltát, vagy relatív mivoltának abszolút jellegét állítja. Ha viszont helyesen értelmezzük a klasszikus Isten-eszmét, nem nehéz rájönnünk, hogy az megfelel mindazon követelményeknek, amiket a mai gondolkodás elébe állít. Hivatkozhatnánk Maréchalról Lonerganig és Rahnerig ennek az Isten-eszmének mai katolikus kifejtőire, de itt csak *Ratzinger Einführung in das Christentum* című munkáját említem.<sup>10</sup> A neves német teológus világosan rámutat arra, hogy az isteni valóság emberi értelmet meghaladó misztériuma csak egymást kizárni látszó fogalmakkal közelíthető meg. A minket itt leginkább érdeklő fogalom-pár az isteni transzcendencia és immanencia, vagyis Istennek az a sajátos mivolta, hogy abszolút értelemben meghaladja a világot, de ugyanakkor, mint a lét és fejlődés végső értelme, oka és célja, bensősegesen jelen van minden létezőben. *Non coerceri maximo, contineri tamen a minimo, divinum est* — amit a legnagyobb nem korlátoz, de a legkisebb is tartalmaz, az az isteni. Tehát a kettő, az isteni transzcendencia és immanencia a helyes Isten-fogalomban kiegészíti egymást, mert éppen az a tény, hogy Isten teljességgel meghaladja a világot, teszi logikailag érthetővé azt, hogy mint a teremtett lét és fejlődés értelme, oka és célja bensősegesen jelen tud lenni minden teremtményében anélkül, hogy azok a legsekélyebb mértékben is korlátot szabhatnának mérhetetlen isteni létének (i. m. 111-114).

A klasszikus Isten-eszme tehát egyáltalán nem követeli a „két térben való gondolkodást”, mivel nem térben, hanem — mint Abszolútum — a lét rendjében lényegileg múlja fölül teremtményét, amelynek léte mélyén és kibontakozásában, mint létesítő ok, szüntelenül jelen van. Isten mivoltának ez a kettős jellege azonban csak akkor érthető meg, ha őt nem mint a mindenség mozdulatlan Ősmozgatóját, a hiánytalan tökéletessége nyomasztó súlyával értelmünkre telepedő Abszolútumot fogjuk föl, hanem mint a szellemi létteljesség dinamikus életáramát, az élő Ertelemet és éltető Szeretetet, ami minden fejlődő létben bensőleg jelenlévő teremő eszme és ok. Nem, ha így gondolkodunk róla, akkor nincs szükségünk arra, hogy „az emberhez és a világhoz fűződő tiszta kötetlen szeretetének” kifejezésére, azonosítsuk őt a történeti és társadalmi lét folyamatával.

Ezekhez a meggondolásokhoz még csak egyet fűzök: ez az élő Abszolútum nem valami világmindenségben szétáradó névtelen Szellem, hanem konkrét személyi Valóság. A személyt itt nyilván nem emberi korlátoltságában kell értenünk, hanem mint abszolút Én-tudatot, vagyis az abszolút Ertelem maga-birtoklását, ami képessé teszi arra is, hogy tiszta kötetlen szabadsággal ajándékozza önmagát. Abszolút Öntudat, mindenséget átfogó személyes Ertelem és mindennel, a legkisebbel is személyesen törődő Szeretet — talán ez volna az értelmünkben kibontakozó Isten-kép, amit csak Krisztus Atyja, az emberszerető Isten tud személyes szavával élő valósággá változtatni lelkünkben.

#### Jegyzetek:

- 1 Wer ist das eigentlich — Gott? H. J. Schultz gondozásában. Kösel Verlag, München, 1969.
- 2 Kaiser Verlag, München, 1966.
- 3 Holzwege, Frankfurt/M. 1950, 199.
- 4 Der Mensch zwischen Gott und Welt, Heidelberg, 1952; Verhaengniss und Hoffnung der Neuzeit. Die Säkularisierung als theologisches Problem, Stuttgart, 1953.
- 5 Westminster Press, Philadelphia, Pa., 1966.
- 6 Radical Theology and the Death of God, Bobbs-Merrill, New York, 1965.
- 7 Macmillan, New York, 1963.
- 8 Von der Stellvertretung Gottes, Kaiser Verlag, München, 1967.
- 9 The Christian Proclamation of God to Men of the So-Called Atheistic Age, Concilium 16, 89-98.
- 10 Kösel Verlag, München, 1969.

## EGYETEMES JÖVŐ FELÉ

Gustav Wetter neotomista filozófus logikai hasonlóságokat lát marxizmus és kereszténység között. Reding, grazi teológiai professzor szerint ezeknek a logikai analógiáknak megvan a maguk filozófiai, történeti gyökere, amennyiben Aquinói Tamás Arisztotelészhez nyúl vissza, a marxizmus Hegelhez, akin keresztül nyilvánvalóan érvényesül az arisztotelészi befolyás. A jezsuita Brokmöller pedig kijelenti, hogy ha Szent Pál annyi támaszpontot talált volna kora pogány filozófiájában, mint a kereszténység ma a marxizmusban felfedez, nem habozott volna azt a kereszténység javára felhasználni.

„Ha a marxizmusban rejlő legjobb valóságot — írja Claude Cuénot — e formulába foglalhatnánk: „Mindent az emberért, mindent az egységért”, akkor Teilhard szellemében csak egy szót kellene hozzátennünk, s a jövő jelszava így hangzana: „Mindent az emberért, az egységért — Krisztusban.” Cuénot jól sejt, hogy Teilhard legnagyobb érdeme talán éppen az, hogy hívőnek és nem-hívőnek egyaránt megmutatta, mi a lényeges az egyház tanításában, mi az, ami az autentikus humanizmus része, az egyetemes emberi történelem és kultúra maradandó értéke. Ezáltal felszabadította a keresztény gondolkodást terhes hagyományai alól és összekapcsolta a valóság tanítását Isten igéjének tanításával. Ez a tanítás pedig mindenekelőtt emberközpontú, hiszen csak ezen keresztül válhat istenközpontúvá. Ez az emberközpontúság azonban nemcsak egy világ-elgondolás, egy világban való jelenlét, hanem egyrészt aktivitás a kor társadalmi életében, másrészt a jelen meghaladását és a jövő tudatos megtervezését, előrelátását jelenti. A marxizmus és a keresztény filozófiák közötti logikai analógiák, elméleti közelítések, a marxizmus tanulságai a kereszténység számára ebben az értelemben kapnak rangot s készíthetik elő más-más fokon és más-más szinten marxista és hívő találkozásait. Ez a párbeszéd is túlmutató lehetőség a kereszténységet arra készítheti, hogy valós értékei szerint mérje fel magát és alapos vizsgálat alá vegyen olyan tényeket, amelyek az objektív dialektika következményei.

A primitív vallásokban, ahol a természet az ember számára pusztító hatalom, az ember a természet foglya marad. A görög humanizmus számára a mindent átfogó teljesség, amelyért az embernek önmagát feláldozni hivatása volt: a „polis”, a polgárok közössége, ahonnan azonban a rabszolgákat és a barbárokat kizárták. A kereszténység megszületésével hangzik el először az emberiség történetében egy olyan társadalom előkészítésére való felhívás, amely nem ismer korlátokat, totalitást, totalitást mindenki számára. Ez kezdetben nem több, mint várakozás, remény. Amikor az őskereszténység megszűnteti a rabszolgák és a szabadok különválasztását „szellemi síkon”, egyúttal nem folytat harcot is azért, hogy a valóságban is megszüntesse, nem veszi fel hit-hirdetése programjába sem. Ez a rabszolgák vallása, de nem a rabszolgák forradalma. Évszázadokig tart, amíg a teljes egyenjogúság megvalósul, hol az egyház segítségével, hol az egyház ellenére, olyan eretnek mozgalmakban, mint Thomas Münzeré, később pedig forradalmakban, a szocializmus megteremtésének küzdelmeiben. A kereszténység által a történelemben először kimondott jelszó az ember testi és lelki felszabadítására így tevődik át a történelem állandó, mind magasabb fokon ismétlődő mozgása folytán századokról századokra, így válik minden elnyomott és kisemmizett jelszavává „Szabadság, egyenlőség, testvériség!”, „Aki nem dolgozik, ne is egyék”, „Méltó a munkás a maga bérére”, stb. Engels ezt úgy fogalmazza meg, hogy a kereszténység megjelenése „a vallás fejlődésének teljesen új fázisa, amely az emberi szellem történetében a legforradalmibb elemek egyikévé akart válni”. Először

jelentette ki, még ha az elv gyakorlati következményeit nem is vonta le: az ember természeténél fogva nem rabszolga, a rabszolga is ember! Görögország legnagyobb szellemei, még Platón és Arisztotelész szemében is a rabszolga csak tárgy volt, akire ügyet sem kell vetni, mert „egyenlőség csak az egymáshoz hasonlóknak között” létezik.

Amit Marx ezen a síkon a „kereszténység emberi alapjá”-nak nevez, és amit egyetlen ún. „keresztény állam” sem valósított meg még részleteiben, viszont a kommunizmus „profán” módon történő megvalósítását ígéri, az az osztály nélküli társadalom, melyben minden gyermek, minden ember rendelkezik aza lehetőséggel, hogy összes emberi képességeit teljesen kibontakoztathassa, ahol az egyik ember szabadsága és tevékenysége nem a másik szabadságának és tevékenységének korlátja lesz, hanem feltétele. Ez azt jelenti, hogy az emberek közti viszony többé nem áru, ember és ember közti viszony többé nem dolog és dolog közti viszony, ami miatt az elidegenedés létrejön. és osztályok kizsákmányolását, nemzetek elnyomását, valamint háborúk gazdasági előfeltételeit hozza létre, hanem az „egyesült egyének hatalma”. Marx humanizmusa nemcsak az ókori ember saját képességeibe vetett bizalmát öleli fel, de az evangéliumi hominisztikus kihívást is: mire, milyen emberi jövő érdekében használjuk fel a tér fölött szerzett hatalmunkat? Miféle időt és miféle jövőt készítünk magunknak? Ebben az értelemben mondhatta Makszim Gorkij a szocializmusról: „Benne első alkalommal szerveződik az igazi emberszeretet teremtő erővé”. Jacques Maritain hozzá kapcsolódik, amikor a *Keresztény humanizmus* című könyvében leszögezi, hogy a keresztény történelmi eszme megvalósítása csak a kapitalizmus meghaladása után lehetséges.

Az ember történelme valójában csak akkor veszi kezdetét — tanítja Marx —, amikor az a gazdasági rendszer, amit az ember maga hozott létre és maga irányít, többé nem tudja őt igájában tartani, és az emberiség végre szabadon és zavartalanul elmélkedhet a világmindenség problémáin. Marx tehát homályosan előre látja a teljes szellemi szabadság bekövetkezését, amelyben a gazdasági rabszolgaság többé nem torzíttja el az emberi elmét. Ilyen körülmények között a kereszténységnek már nem a kereszténység lesz a fontos, hanem a vallás általában, az Isten eszméje. Ezáltal lesz átélhető valósággá „az egy akol — egy pásztor” gondolata, a totalis ökumené. Chenu azt mondja erről, hogy minél emberibb lesz az ember, annál inkább lehet Isten az Isten. A kereszténység feladata tehát ma minél emberibbé válni, az ember helyzetét a maga mindenoldalúságában segíteni, hogy önmagát meghaladhassa és a prométeuszi ember helyébe a homo religiosus lépjen tovább a történelem útján egy dinamikusabb és dialektikusabb evolúcióban.

A keresztény szeretet csodálatos koncepciója, amely szerint én magamat is csak a többiek által, a többiekben valósíthatom meg, a legmagasabb rendű ideál, amit az ember saját szerepéről és élete értelméről egyáltalán képzelhet. Ez az oka annak, hogy a legnagyobb misztikusoknál — Avilai Szent Teréz, Keresztes Szent János —, akiknél a szeretet legnagszerűbb megfogalmazását találjuk, miért beszéli az emberi és az isteni szeretet ugyanazt a nyelvet. Azok a konkrét történelmi feltételek, amelyek az ember és ember közti szeretet valódi kibontakoztatásához szükségesek, csak harc árán valósíthatók meg, olyan harc árán, amely mindenfajta emberi kapcsolatot átalakít, ha az azt a szeretetet támadja, sérti és kiirtani akarja. Általában úgy hivatkozunk erre a szeretetre, mintha máris tömegekben létezne, és elítélünk miatta minden erőszakot a világ nevében, amely éppen e szeretet ellentéte. Az emberiség egységének nagy álma ma olyan intézmények, politikai feszültségek fenntartását szolgáló alibivé lett, amely az egység és a szeretet egyetemessége elé a legnagyobb akadályokat gördíti. A kereszténység azonban, amely „szívet és megoldást” tud biztosítani a világ válságainak, az ember teljes és minden oldalú emancipációjáért, az elidegenedések felszámolásáért sokat tehet.

Girardi szerint a marxizmus integrálja a „szentek közössége”-nek valóságát, amennyiben szekularizálja azt; ez a valóság azonban még nincs jelen, megvalósításra vár. A marxizmus transzponálja egy földöntúli birodalom perspektíváit, amelyet a keresztenység „Isten birodalmá”-nak nevez. transzponálja az eszkatologikus síkról a küzdelem síkjára. Ha az ember tudatosan dolgozik és küzd annak érdekében, hogy ezt a birodalmat a maga és minden embertársa számára itt a földön próbálja megközelíteni, ha ebben a munkában és ebben a harcban kész arra, hogy „életét áldozza társaiért”, mivel az üdvösség-teremtést minden személyes érdeke és léte fölé helyezi, ha még arra is kész, hogy a halált tudatosan feláldozza az életnek, akkor az ember még életében elérheti, hogy halhatatlanná váljék. „Az egyetlen igazi halál — írja Teilhard de Chardin — az élet utolsó görcsös rohama, amelyet az életért folytatott elkeseredett küzdelemben fejtünk ki.”

„Minden bűnt — vallja Fourier —, amelyet a barbárság egyszerű módon követ el, a civilizált rend bonyolult, kétértelmű, kétszínű és képmutató létforma magaslatára emel.” Krisztus tanai ma döntő segítséget nyújtanak az emberiségnek, amikor választania kell e képmutató civilizáció és ama új világ között, amely valóságos megoldásokat ígér egy olyan létforma kialakítására, ahol a közösségérzet, a természetes emberség, az együttműködés szükségességének érzése eleven hatóerő. Az ige, hogy „szeressétek ellenségeitek” ma realitás abban az értelemben, hogy küzdjünk az emberért, még önmaga ellenére is, mentsük meg a pusztulástól, a világot a háborúktól, szervezzük meg közösen a jövőt, mert az ember igazi tökéletessége nem az, amivel rendelkezik, hanem az, ami ő maga lehet.

## A SZENVEDÉS MÉLY KÚTJÁBÓL

*Suhannak a gondolatok, mint az őszi szélben  
szállongó levelek, megfogni őket jaj, milyen  
nehéz annak, aki már elhagyta álmait  
és csak a valóság talaján botladozik, pedig  
még sóvárog azért, hogy felrepülhessen oda,  
ahol fiataltsága édes, vad idején mulatozott.  
Mi maradt a nagy várakozásból? A test  
fájdalmainak kemény szorítása hova űzte  
a lelket, ezt a lobogó lángot, amely minden  
szépért örömeinek zengett? Hova lett a szív  
vonzalma, mely mindenütt barátira lelt?  
Hova az édes ihlet, amely szórta a szavakat,  
mint csengő aranyat a mámoros társaság  
a kolduló népnek? Ó, most én vagyok a koldus,  
kutatom a földre szórt aprópénzt, de vaksi  
szemem csak szemetet markol. Irgalmazz Isten!  
Add vissza még egyszer szívem villámos ütemét  
a dalra! A szenvedés mély kútjából hadd  
zengjem csak egyszer, még egyszer nagy Neved  
dicséretét, mellyel csordultig van tele a lelkem.*

Nagy Mária

# MINDENSÉG ÉS KÖLTÉSZET

## Juhász Ferenc újabb verseiről

*Juhász Ferenc* eposzait olvasva valósággal lenyűgöz a világról — az anyag természetéről és alakzatairól, az élő szervezetek felépítéséről és működéséről, a kozmikus jövőendő „futurológiai” lehetőségeiről — kialakított költői kép gazdagsága, e költői kép látomásokat is átszövő tudományos hitele. Mindez elképzelhetetlen a rendszeres és szerves készülődés nélkül, a tanultság, a munka és az ismeretszerzés napi erőfeszítései nélkül. A vers valóban ünnep itt, amit a felkészülés köznapjai tesznek lehetővé: tömördek olvasás, cédula, jegyzetelés. Juhász Ferenc azok közé az alkotók közé tartozik, akik mintegy előre megtervezik pályájukat, s akiknek egy-egy művében valamely időszak teljes költői — tematikus és formai — hozadéka kap foglalatot. Egyik nyilatkozatában arról beszél, hogy a költőnek rendszeres munkával kell dolgoznia versein: „a költő — mondja — gyűjtögető is, részlet-faragó, erecske megfigyelő, s minden anyagot, lírait és emlékezetit, történelmit és természetit, lét-fejlődéstörténetit főlhalmozva esetleg évekkel-előre elhelyezi egy mű vagy a művek adott helyén. S ez érvényes a művek egymásutánjára is.”

A magyar líra hagyományos költőfogalmát tehát egy modernebb ideállal cseréli fel: az ihletettséget kiegészíti a tervezgetés, az anyaggyűjtés és a komponálás feladataival. Vagyis a „poeta doctus” (ennek is egy „filológus” következetességgel dolgozó fajtájának) magatartásával, hivatásával, etikájával. Vátesz helyett látomásainak mérnöke kíván lenni: olyan mester, aki a műhelymunka és a látomás kölcsönösségét, egymásra ható, egymást mozgósító dialektikáját hirdeti. Az ihlet fogalma ezért a műhely fogalmával párosul, mondhatnók, azonosul. „A megtervezett költészet — vallja Juhász — olyan *állandó ihletettség*, amikor a világegyetem állandóan jelen van nyüzsgő létezőivel és elképzeltjeivel, gomolyogva és lobogva, s egy-egy részlet a kristályrend alkalmazkodási és szerkezeti törvényei szerint keresi helyét, megfelelési helyét a lét-fán, valahogy úgy, ahogy a fejlődéstörténeti ábrázolásokon a létezés törzsfáján tűnődik egy-egy létező.”

Juhász tehát „megtervezi” költészetét: természettudományos — biológiai, anatómiai, fizikai, csillagászati — anyaggyűjtéssel készül verseire. Mindaz érdekli és foglalkoztatja, ami a létezést megismerhetővé teszi. Innen szokatlan természettudományos érdeklődése, ezért kerültek könyvespolcára az orvosi szakfolyóiratok, a tudományos kézikönyvek és lexikonok. Minden tudást — a létezésre és az életre vonatkozó információt — össze akar gyűjteni, fel akar — és fel tud — használni eposzaiban. Mi okozza a tudás eme költőnél szokatlan vágyát, a teljesség szomját, a megismerés és összefoglalás ingerét? Juhász úgy érzi, hogy az emberi történelem kritikus pillanathoz érkezett. E kritikus pillanat az atombomba megjelenésének, az általános pusztulás lehetőségének pillanata. Valóban szívszorító korforduló, az egész történelem fordulata, midőn az ember — ha sorsa úgy alakul — el tudja pusztítani önmagát.

E kritikus pillanatban, átélve a végső pusztulás lehetőségét, fel lehet és fel kell mérni az emberi létezés teljes körletét, ember és természet kölcsönösségének titkait, az emberi megismerés által birtokba vett világmindenséget. Az atomhalál vízióinak szorongatásában el kell mondani mindazt, amit a költő az emberről mondani tud. Különös „fordított” homéroszi pillanat ez: a görög eposzköltő egy kultúra kezdetén, az európai civilizáció születésének verőfényes napjaiban gyűjtötte össze érvényes költői alakzatba a körülötte élő világ valamennyi számontartható elemét. Juhásznak ellenkezőleg egy kultúra mindennél nagyobb és végzetesebb válságának idején kell sum-

mázni azt a világot, amit a modern ember birtokol. Ez az összefoglalás jelenti költészetének legnagyobb — csak világirodalmi mértékkel mérhető — vállalkozását. S ennek az összefoglalásnak az igénye serkenti új meg új feladatokra: *A Szent Tűzőzön regéi*, a *Gyermekdalok* és az *Anyám* című eposzaiban.

A Juhász-eposzokban tehát a létezés valamennyi körzete, rétege és törvényszerűsége megjelenik. De nemcsak jelen vannak a valóság és a lehetőség ábrái, hanem drámai rendbe is szerveződik az élet, a valóság, a létezés. Miként minden igaz és nagy drámában, a tragikus konfliktus élet és pusztulás között feszül. Juhász, csakúgy mint korunk embere általában, szorongással tekint azokra a borzalmakra, amiket egy atompusztulás esetén ígér a tudományos előrelátás és rajzol fel a képzeltet. A rádióaktív halálai penészgombáit látja szorongó vízióiban. „Egyetlen temető lesz a Föld?” — kell kérdeznie. Az emberiség, a kultúra, az ember által létrehozott „második természet” pusztulásának látomása gyötri. „A világ-veszteségről szölok én — olvassuk. — A teljes létpusztulásról. A Földgolyó-halálról. A soha-többé-nincs-virágzás-Lehetőségről! Fölrajzoltam én üszkös és kormos és parázsisistergő szavaimmal, véres vérző hajakkal és még-lüktető velővel, bőrhártyás embercsontszilánkokkal és szőrökkel teleragadt szavaimmal a Jövő Rémmület-térképét a Jelenre” — olvassuk *A Költészet és a Jövő* című összefoglaló-visszatekintő hitvallásban.

Juhász a pusztulás látomásaival viaskodik, de mindenkor az élet mellett tesz hitet: Az éjszaka képeinek feloldást kereső katharizálásban éppúgy, mint *A Szent Tűzőzön regéinek* fájdalmas elégiájában vagy a *Gyermekdalok* tragikus mítoszaiban. Bármilyen különösnek tetszik talán, a halál és a felzaklatott biológiai létezés látomásainak énekese egyúttal az életöröm és az emberi boldogság, sőt a kozmoszt átlengő „mindenség szerelmének” hírnöke. „Ó, amíg élek, zengjen énekemben: szabadság, munka, öröm, szerelem” — hangzik fel egyik korai versében, az *Áll még a házban az a fogadalom*, amelyhez valójában a halál-víziók és a pusztulás-eposzok ellenére is mindvégig hű maradt. Költészettana, amelyet a *Tékozló ország* verseiben fogalmazott meg, az értelem és az ember küldetésébe vetett hit eszményeit — Juhász eszmei szótárában talán az emberi létezés legjelentősebb fogalmait — szegzi szembe a természet és a történelem káoszával, burjánzásával és közönyével:

*Az értelem! Mert azt akarjuk, hogy ne vak ösztönök uralják szívünket,  
ne az anyag ős-törvénye, láza, ős-bűne, vérengzése és bujasága,  
ne a mindenség szállni-vágyó virágpóra, az ágyék paráznsága,  
az egymást faló, s egymásban-boldog érzékiség igázzon le minket.*

*Ne a buja kristályok násza, csillagok tapadása, sejtelmek rettenete,  
a sejtek kocsonya-láza, a világűr mibennünk, babonák varázsa,  
ne a táltosok hazudozása, idegeziünk fény-érzékeny máza,  
de a rendezésben rejlő értelem legyen az ember végső igézete!*

*Az ember legyen úrrá a mindenség magányán: ez a sorsa!  
S az ember magányát oldja fel a mindenség hite.*

S ugyanilyen élet-himnuszok, közvetlen vagy közvetett reménység-vallo-mások hangzanak fel újabb verseiben. Ma már különösnek tetszik, hogy *Az éjszaka képeit* megjelenésének idején pesszimizmussal vádolta meg a kritika, s hogy a költő magyarázatra kényszerült. Magyarázatát azonban érdemes idézni ma is. Juhász szavai szépen és igazul világítják meg a költemény reménykedő, a léthez ragaszkodó indulatát. „*Az éjszaka képeiben* — írja *Természet és költészet* című esszéjében — nincs pesszimizmus. *Az éjszaka képei* a konok világ-szorongásnak, a lét-szeretetnek, a világegyetem-aggodalomnak mámoros kimondása”. S ez a gondolat illik *A Szent Tűzőzön regéire* vagy a *Gyermekdalokra* is. Juhász felidézi ugyan az emberiség pusztulá-

sának rémképeit, de sohasem egyezik ki velük, sohasem fogadja el őket; mindig a síratás és a tiltakozás hangfekvésében közli látomásait. És ahogyan a létezésről beszél, az mindenképpen az emberi világ szépsége és fenntart-hatósága mellett mozgósítja a szíveket. A létezésről — a kozmikus, a biológiai és az emberi létről — írott himnuszok az élet védelmének imperatívuszát sugallják. Ezért hiheti ő is, hogy rémképeit sohasem fogja megismételni a valóság, hogy az emberiség elkerüli a legfőbb rosszat, hogy világunk és kultúránk minden fenyegetés ellenére fennmarad. „Nemcsak agyam — írja *Halál a halandókért* című vallomásában —, de minden idegszálam és sejtjem vallo-mása, hogy az emberiség békében fog élni még hosszú évezredekig...”

Az emberiség pusztulásának fenyegető problémáját a költői és etikai helytállás szférájában, s az emberi szívek mozgósításának feladatában — legalábbis a személyes magatartásra vonatkozó érvennyel — megoldotta tehát, illetve előre lépett a megoldás felé. (Hiszen az egyes ember ezt sohasem oldhatja meg.) A személyes halál kihívása — az a kérdés, amelyre valamiképpen minden művésznek, sőt minden gondolkodó embernek meg kell felelnie — azonban továbbra is adott. Ezt a kihívást Juhász két módon próbálja leküzdeni: a gondolkodás — egy racionalista életfilozófia — és a költészet — egy szakrális cselekvés — révén. A gondolkodás arra kényszeríti, hogy a halált az élet kiegészítőjének tekintse, amely éppúgy beleilleszkedik a léte-zés hatalmas rendjébe, mint a születés vagy az életadás. Sőt arra a gondo-latra is eljut, amire az egzisztencializmus etikai gondolkodása már logikusan eljutott (pl. *Sartre* filozófiájában vagy *Simone de Beauvoir* bölcséleti regényé-ben: a *Tous les Hommes sont mortels*-ben); tudniillik annak felismerésére, hogy az ember számára az etikai értékek kialakításának s egyáltalán a cse-lekvésnek a lehetőségét az élet végelessége adja. Vagyis a halálnak alapvető szerepe van az erkölcsi értékek hierarchiájának kialakításában. *A költészet ha-talma és reménye* című esszévers ezt így fogalmazza meg: „A folyamatos ha-lálatudat nem a rossz, de éppen a jó cselekvés biztosítéka.” *A Gyermekdalok* pedig ekként ad alakot Juhász felismerésének: „halál nélkül nincs bizonyos-ság, halál nélkül /nincs lehetetlenség, halál nélkül irgalom hiába, halál nél-kül/ a Mindenség gyáva...”

A személyes halál másik „ellenszere” pedig a költészet: a Tiszta Dal. Juhász világában a költészet komplex értelmet nyer, egy szakrális-orfikus szertartás eszköze lesz. A költészet Juhász számára is — mint annyi modern költőnél — metafizikai aktivitás, s mint ilyen, küzdelem a pusztulás, a semmi ellen. „A költő az életért beszél, a szép reményért s a mégse jobb-le-hetetlenért — mondja *A költészet hatalma és reménye* sorjaiban. — Beszél a Pusztulás ellen, a sivatag-bánat ellen. A halál ellen a szép halálért.” A két áramkör, amely a halál ellen termeli az élet energiáját — a filozófikus és a szakrális-orfikus — az imént idézett gondolatban zárul: Juhász számára a költészet, vagyis a küzdelem és a cselekvés, a méltó élet feltétele. Általa lesz az emberi sors értelmes küldetés és az elkerülhetetlen vég — ha már a küldetés betöltetett — emberhez illő szép halál.

Juhász Ferenc költői univerzuma annyira különleges és személyes, hogy valósággal a magyar lírának egy új típusát képviseli. Nem illeszkedik költé-szetünk hagyományos fejlődési alakzatai közé, noha természetesen nem füg-getleníthető a folytonosságtól, a hagyományban testet öltő alakzatoktól. A ma-gyar vers, miként általában az európai líra, a kifejezni kívánt anyag (érzés vagy gondolat) legfontosabb elemeit választja ki, s ezeket valamilyen vers-logikai szabály szerint zárt és arányos struktúrába szervezi. Ez a vers tehát *analitikus*: a költő válogat és komponál. Juhász „hosszú versei” ezzel szemben *szintetikusak*: költőjük a teljesség valamennyi — vagy megközeli-tőleg valamennyi — elemét sorakoztatja fel, s ezeknek nevet ad. Két kü-lönböző lírai típusról van tehát szó. A szintetikus alakzat általában a keleti költészetben — az ind eposzban, az Ószövetségben, a finn-ugor és szamojéd mítoszokban, a Kalevalában, a türk és kazah hősi énekekben — otthonos.

Ismeretesek Juhász költészetének és a finn-ugor archaikus örökségnek kapcsolatait; a *Szarvas-éneket* elemezve többen is rámutattak ezeknek a kapcsolatoknak a fontosságára és termékenységre. A szintetikus modellnek azonban nemcsak az ősi keleti örökségben lehetnek forrásai, hanem a modern költészetben is. Juhász maga arról beszél, hogy a költészet hivatása az összefoglalás: „Igen, jó lenne — olvassuk *Válaszok a költészetről* című nyilatkozatában — (és kellene) hatalmas összefoglalást adni versben minden tudásnak és létezésnek, hiszen a lírai összefoglalás semmiképpen sem azonos a természettudományival, vagy filozófiával. A líra: összefoglalás.” Az az enciklopédikus lírai igény szólal meg itt, amely a modern európai költészetből már ismerős... Ezra Pound Canto-i, Eliot nagy verskompozíciói vagy az amerikai beatnik-költők, pl. Ginsberg (az *Üvöltés* hatalmas feldúsított mellérendeléseire gondolunk) és Corso művei igazolják ezt az igényt. Juhász ugyanezt a vállalkozást folytatja a maga módján: személyes univerzumának komplex és szintetikus összefoglalásában. S ezzel egyszersmind azt a — lehangsúlyosabb formában Németh Lászlónál megfogalmazott — várákozást is betölti, amely költészetünket „bartóki szintézisre”, vagyis az archaikus és a modern elemek, hangnemek, technikák és poétikák egyesítésére kívánta mozgósítani.

Juhász a lírai eposz műfaji alakzatában valósítja meg a szintetikus poétikát. Az eposz az antikvitásban, de a barokkban vagy a romantikában is, a világmagyarázat vagy a nemzetközi történelem-magyarázat eszköze. Tehát mindenképpen a totális összefoglalás, a szintézis műfaja. Ezek az eposzok — Homérosztól Tassóig és Zrinyitől Vörösmartyig — hagyományosan epikusak, történetiek. Juhász eposzai viszont líraiak: a lírai világ totalitását fejezik ki. Mint egyik nyilatkozatában olvassuk: „Az eposz műfajmegjelölés nálam nem értelmezhető a régi módon. Az én eposzaim, ha hordoznak is anyagukban némi *cselekményszerűséget*, ha rendelkeznek is a *történet* elemi vonásaival, mégis lírai versek, személyes vallomások, *eredendő himnuszok és siratók*.” Az eposz lírai átalakításával Juhász volta-képpen egy hosszú fejlődési folyamatot tetőzött be. Arra a — mű és olvasó kapcsolatának közegében végbemenő — műfaji átalakulásra gondolunk, amelynek során az utóbbi évszázad alatt megváltozott az eposz információs töltése, evokatív hatása s ennek megfelelően egész természete. A klasszikus eposz ugyanis epikus információt vagy látomást adott. A *Zalán futását* úgy olvasta a reformkori magyar, mint a honfoglalás történetét vagy legalábbis az „ősi dicsőség” költői vízióját. Vörösmarty eposza ma már epikus mű gyanánt valóban élvezhetetlen vagy érdektelen alkotás. Egészen más azonban a helyzet, ha nem epikus dimenzióban, hanem líraiban közeledünk hozzá: megnyílnak előttünk a hatalmas költemény szépségei. A nagy eposzok — főként a romantika egyébként is áradó személyességgel átszőtt alkotásai — lassanként átértelmeződtek az idők során. Shelley, Keats, Blake, Vörösmarty eposzai — függetlenül az alkotó szándéktól — lírai költeményekké váltak. Juhász pedig már tudatosan használja fel ennek a műfaji átalakulásnak a lehetőségeit.

Totális lírai univerzumot alkot tehát eposzaiban. Ő maga is arról beszél egy helyen, hogy a *Gyermekdalokban*, vagyis az eposzi műfajnak és a szintetikus poétikának legkarakterisztikusabban megformált alakzatában a középkori katedrálisok architektonikus és szobrászati strukturáját követte; egyszerre épített szerkezetet és mintázott részleteket. Ez a két elem — a szerkezet és a részlet — a legszorosabban összefügg, mint építészet és szobrászat Chartres, Reims és Köln templom-óriásaiban. A kettő egymás nélkül el sem képzelhető: a rózsablatknak vagy a vízköpőnek a szerkezet ad funkciót; a szerkezetnek viszont a részlet ad életet. Ez a kölcsönösség érvényszerül Juhász „hosszú verseiben” is: az eposzi kompozíció és a szintetikus poétika szervesen összefügg, egymástól el sem választható. A kettő együtt teremti meg a Juhász-vers érvényes, szuverén alakzatát.

# AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG VISSZATÉRÉSE

(1820—1970)

A mohácsi csatavesztést követő hetekben az országszerte portyázó csapatok képeben jelent meg először a török hatalom Esztergom falai alatt. Ostromra ekkor még nem került sor és így *Várdai Pál* — a mohácsi ütközetben elesett *Szalikai László* érsek utóda, addig egri püspök — épségben találta a várat és a várost, midőn 1526 novemberében elfoglalta új székhelyét. A következő tizenhét esztendő azonban újra és újra megpróbáltatást hozott Esztergomra: egyszer az egyik másszor a másik ellenkirály ostromolta, majd pedig a Bécs felé vonuló Szulejmán szultán serege vert táborát körülötte. Várdai érsek ismételtlen arra kényszerült, hogy elhagyja székvárosát. Különösen súlyossá vált Esztergom helyzete Buda elfoglalása (1541) óta. 1543 tavaszán, Szulejmán szultán újabb hadjáratának hírére, Várdai érsek Pozsonyba költözött. Példáját követte a káptalan sok tagja, csak *Sbardelatti Agoston* nagyprepost és néhány társa tartottak ki a vár elestéig, amikor ők is menekülni kényszerültek.

*Szulejmán* szultán 1543. augusztus 10-én tartotta ünnepélyes bevonulását az esztergomi várba. Ettől kezdve 1683. október 28-ig — az 1595-1605. közötti tíz esztendőt leszámítva — a török volt az úr Esztergomban. Ezalatt az érsek és a káptalan Nagyszombatban találtak menedéket, melyet azonban ismételtlen megkeserített a város kiváltságaira féltékeny polgárság ellenkezése és szűkkeblősége<sup>1</sup>. Száműzetésüknek Esztergom 1683-ban bekövetkezett felszabadulása sem vetett véget, mert visszakapták ugyan a felszabadított területen lévő birtokaikat, így Esztergomnak érseki és káptalani városrészét is, de magát a várat nem, a város pedig romokban volt. Nem hiányzott ugyan az ígéret, hogy az ország további részeinek felszabadítása után tovább viszik a várban elhelyezett katonaságot de a felszabadító sereg már az Aldunánál járt, a haditanács mégis halogatta a vár kiürítését. Nem segített az 1723. és 1751. évi országgyűlés sürgetése sem.

Csak az 1761 májusában érsekké kinevezett *Barkóczy* Ferencnek sikerült visszaszerezni a várat a katonaság kezéből. Ekkor nyílt először alkalom arra, hogy az egykori hódoltsági terület többi egyházfője után végre az ország primása is visszatérhessen ősi székhelyére. *Barkóczy* elkészíttette az újjáépítés tervét és 1763 tavaszán a munka is megkezdődött. Építkezni kezdett a káptalan is, bár csak vontatottan, mert olyanok is voltak tagjai között, akik már beletörődtek helyzetükbe és nem szívesen cserélték fel azt az építkezés és költözködés fáradalmával és költségével. *Barkóczy* korai halála (1765) után azonban az építkezés abbamaradt és a katonaság visszaköltözött a várba. Ezután tizenegy évig üres volt az érseki székhely. *Batthyány József*, a következő érsek (1776-1799) elért ugyan annyit, hogy a katonaság végleg elhagyta a várat, de sem az építkezés folytatására, sem a székhely visszahelyezésére nem került sor az ő kormányzása alatt. Az újabb, többéves széküresedés idején az 1802. évi országgyűlés ismét sürgette az egyházi központnak Esztergomba való visszahelyezését, sőt azt is elrendelte, hogy a kinevezendő érseknek kötelességévé tétessék az Esztergomba való visszatérés. *Károly* Ambrus főherceg már ezzel a kötelezettséggel nyerte el az érsekséget, de a napóleoni háborúk idejére eső rövid (1808-1809) kormányzása nem volt alkalmas annak teljesítésére. Végre az ismét évtizednyi várakozás után kinevezett *Rudnay* Sándor érsek volt az, aki halasztást nem ismerve, már beiktatásának napjával — 1820. május 16 — visszahelyezte székhelyét Esztergomba.

*Rudnay* Sándor — *Rudnay* András Nyitra megyei főszolgabírónak és *Döry* Annának fia — Vágszentkeresztben született 1760. október 4-én. A nyitrai piariss-

ták hatosztályos gimnáziumának elvégzése után az esztergomi egyházmegye papnövendékei közé lépve, a pozsonyi Emericanumban töltött próbaév után, két éven át a nagyszombati Szent István szemináriumban, majd négy éven keresztül (1779-1783) — a budai központi szeminárium növendékeként — a kevéssel előbb Budára áthelyezett egyetemen végezte tanulmányait. A következő évben (1784) ugyanitt nyerte el a doktori fokozatot. Pappászentelése már ezt megelőzően (1783) megtörtént, és utána rövid ideig nevelő volt gróf Berényi Ferenc családjánál Lászkáron, majd káplán Császtón és Garamszentbenedeken. Ezután az egyházmegye központjában teljesített szolgálatot: előbb a nagyszombati vikáriátusnál volt levéltáros, majd Batthyány primás pozsonyi irodájába kapott beosztást, ahonnan titkárként került vissza a nagyszombati vikáriátushoz. 1798-tól tizenhat éven át Koros község plébánosa volt és emellett 1790-től a nagytapolcsányi kerület esperesi tisztét is viselte. 1805 januárjában az esztergomi káptalan tagja lett, és ettől kezdve gyorsan emelkedett nemcsak a káptalani tisztségekben, hanem az egyházi hivatalokban is. Röviddel kanonoki beiktatása után reá bízta az akkor még Nagyszombatban lévő Szent István szeminárium rektorságát (melynek egykor növendéke volt), majd Károly Ambrus érsek az esztergomi kerület vikáriusává nevezte ki (1808). Ebben az időben Buda volt az esztergomi vikáriátus székhelye, így Rudnay Nagyszombatról az ország fővárosává fejlődő Budára került. Így volt lehetséges, hogy még ugyanebben az évben — vikáriusi hivatalának megtartása mellett — magas állami hivatalt is viseljen: a királyi helytartótanács tanácsosa lett. Mindössze egy évig viselte ezt a hivatalt, midőn 1809 augusztusában a legfőbb kormányhivatalnak, az udvari kancelláriának tanácsosává és előadójává (referendarius) nevezték ki. Rudnay kinevezésekor a kancellária ideiglenesen Budán hivataloskodott, de mikor Bécs felszabadult Napoleon hatalma alól, visszaköltözött Bécsbe és így Rudnay is a császárváros lakosa lett.

Rudnay Sándor kancelláriai tanácsosságának hatodik évében, 1815. szeptember 25-én Párizsban<sup>2</sup> kelt az a királyi oklevél, amely őt — a kevéssel előbb elhunyt Mártonfi József püspök utódként — az erdélyi egyházmegye püspökévé nevezte ki. A püspöki rendet *Hohenwart* Zsigmond bécsi érsek kezéből vette, 1816. április 23-án, a Stefandomban<sup>3</sup>. Püspöki székeének elfoglalása után első feladatának tartotta, hogy megismerje Erdélyt, ezt a számára ismeretlen országrészt. Ezért a beiktatását követő három évben tavasztól őszig személyesen meglátogatta egyházmegyéjének valamennyi plébániáját. Első útja a Székelyföldre vitte, amely már több mint három évtizede nem látta főpásztorát. Ő maga számol be arról, hogy útjai során 210 plébániát és 24 szerzetesházat látogatott meg, tizenkét templomot consecrálta, a harangoknak egész tömegét szentelte meg, több mint negyvenezer hívét részesítette a bértálás szentségében, Úrnapiján körmenetet tartott és meglátogatta a kápolnákat, iskolákat és kórházakat is<sup>4</sup>. Megismerve egyházmegyéjét meglátva annak szükségleteit, 27-ről 50-re emelte a papnövendékek számát, bővítette a szeminárium tanulmányi rendjét, gyarapította a tanárok számát és javította ellátásukat. A szerzetesnövendékek számára külön tanfolyamokat szervezett, hogy minél alkalmasabbá váljanak a lelkipásztori munkára. Visszaállította a káptalan közös imáját, amely már három évszázada szünetelt. Helyreállította a már kétszáz év óta elhagyott tordai plébániatemplomot és megújította a ferencesek gyulafehérvári templomát. Az aszályos 1816. esztendő követő inség idején megnyitotta az éhezők számára a püspökség magtárait, sőt még vásárolt is gabonát, hogy azt szétoszthassa. Káptalana írja róla, hogy semmit el nem mulasztott, ami alkalmas volt a hitélet, az egyházi fegyelem és a közjó előmozdítására.

A bécsi udvar körében már 1818-ban híre járt annak, hogy a király Rudnayt szándékozik kinevezni Esztergom érsekévé<sup>5</sup>. Ez a híresztelés vált valóra, amikor Ferenc király a VII. Pius pápánál Rómában tett látogatásából hazatérőben, az 1819. július 12-én Firenzében kelt oklevelével Rudnay Sándort esztergomi érsek-

ké és az ország primásává nevezte ki. Ezzel mintegy viszonzni kívánta a pápa szíves vendéglátását és jelét kívánta adni, hogy ő maga is előmozdítani óhajtja Róma kívánságának teljesülését. Az érseki szék betöltését és a kiválasztott személyt egyaránt örömmel fogadták mind itthon, mind Rómában... Még azok a kevesek is, akik kifogásolták, csupán azon ütköztek meg, hogy egy köznemes került Károly Ambrus főherceg örökébe.

A pápa az 1819. december 18-án tartott konzisztoriumban erősítette meg Rudnay kinevezését. Mire a bulla Rómából megérkezett, már a tél közepére járt az idő. A kinevezése óta eltelt hónapokat arra használta fel Rudnay, hogy megszilárdítsa az Erdélyben megkezdett újjáépítő munka eredményeit és előkészítse érseki beiktatását. Volt mit előkészíteni, mert haladéktalanul teljesíteni akarta a kinevező diplomának azt a kívánságát, hogy mihelyt az idő és a körülmények megengedik (*quamprimum tempus et circumstantiae admiserunt*), Esztergomba helyezze vissza az egyházmegye székhelyét. Nehogy megismétlődhessék Barkóczy félbemaradt kísérlete, az esztergomi elhelyezkedés kényelmetlenségeivel nem törődve, nyomban vissza akart térni az ősi székhelyre és csak azután kívánt hozzáfogni a szükséges építkezéshez. A beiktatás és egyben a visszatérés napjául 1820. május 16-át tűzte ki.

Rudnay április 4-én vett búcsút Erdélytől és útnak indult, hogy a kítűzött napra Esztergomba érjen. Ütközben április 8-án, Máriaradnán Kőszeghy László csanádi püspök kezébe letette a pápa iránti hűségesküt (*juramentum fidelitatis*) és átvette tőle az érseki palliumot, másnap pedig felszentelte a radnai kegytemplomát<sup>6</sup>. A radnai Szűzanya iránti tisztelete élete végéig elkísérte: kívánsága szerint szívét a radnai templomban temették el. Innen nagyobb kerülővel Bécsbe ment. Ott május 7-én átvette a Szent István rend nagykeresztjét és még azon a napon megbízást adott Ludwig van Remynek, a Hofbauamt igazgatójának, az esztergomi építkezés megtervezésére. Ezután a pozsonypüspöki érseki kastélyba vonult vissza. Mint káptalanának írta: a magányban Isten segítségét akarja kérni, hogy az ő dicsőségét és az egyház javát előmozdíthassa új hivatalában.

Püspökiből május 14-én indult el és — Mocsán töltve az éjjeli pihenőt — másnap Nyergesújfalun keresztül közeledett Esztergom felé. Esztergom megye és a primási nemese (predialisták) lovascapatától kísérve 15-én a kora délutáni órákban ért Dorogra. Itt találkozott Koháry Ferenc kancellárral, aki Budáról szintén Esztergom felé tartott, hogy a király képviselőiben beiktassa Rudnayt Esztergom vármegye örökös főispánságába. Együtt érkeztek az esztergomi Szent Vendel piacra (ma: Hősök tere), ahol most a Rudnay által emelt Szent Anna templom — a magyar klasszicista építészet első kerek temploma — áll. Itt az egész országból összegyűlt küldöttségek élén Makay Antal besztercebányai püspök üdvözölte a primást és a kancellárt. Kissé távolabb a város egykori budai kapujának helyén a városi magisztrátus köszöntését fogadták. Az ünneplő nép sorfala között vonult tovább a menet a városon keresztül az ideiglenes székesegyházul kijelölt vízi-városi plébániatemplomig. Ennek kapujában az esztergomi és a pozsonyi káptalan tagjai fogadták az érseket, aki a templomban tartott hálaadás után a szomszédos, egykori jezsuita kolostorban elkészített szállására vonult: ezt választotta ideiglenes rezidenciául<sup>7</sup>. Az ideiglenesség azonban véglegessé vált: ismételt átépítések után ma is ez az épület az érseki palota.

Másnap, május 16-án (pünkösöd előtti kedd volt) reggel 7 órakor kezdődött a beiktatás szertartása. „A nagy méltóság, a tisztelet, a vagyon és a tekintély nem boldogít engem. Ezek sok veszéllyel járnak, melyek inkább félelemmel, mint örömmel töltötenek el bárkit is, aki valódi értékük szerint becsüli őket. Én azért tartom szerencsésnek magamat, mert szélesebb tér nyílik előttem, hogy szolgálhassam a szent vallást éppúgy, mint a közjót, a királyt és az országot, az egyházat és az édes hazát, Szent Péter székét és az apostoli király trónusát és — ami a

legigazibb öröm — előmozdíthassam mások javát” — mondotta Rudnay ünnepi beszédében<sup>8</sup>.

Dél előtt 10 órakor a megyeházán folytatódott az ünnepség: a főispánságba iktatták be az új primást. Ezután elindult a hosszú kocsisor az ősi várba. A 18. században épült egykori helyőrségi templomban tartott hálaadás után nyolcszáz terítékes ebéd fejezte be az ünnepet. A vendégek deszkasátorokban és a Bakócz-címerrel ékes középkori primási palotában ültek asztalhoz. Ebben a Batthyány primás által helyreállított emeletes épületben ez volt az utolsó ünnepség: az a sors várt rá, hogy a középkori bazilikának még meglevő maradványaival, valamint a helyőrségi templommal együtt helyet adjon az új székesegyháznak.

17-én a beiktatáson megjelent tíz megyéspüspökkel konferenciát tartott a primás, 18-án pedig a káptalan ült össze konzisztoriumra a primás elnöklése alatt. 277 évi távollét után ekkor tanácskozott először a káptalan az alapító szent király városában. Ezzel megtörtént a káptalan visszahelyezése. A visszatérés előkészületeit már előzőleg megtette a káptalan. Még április folyamán lakásokat bérelt a városban, hogy legalább hat kanonok már a beiktatás napjától állandóan Esztergomban lakhasson. Május 11-én pedig, áldozócsütörtökön, utoljára gyűlt össze konventmisére a káptalan a nagyszombati Szent Miklós templomban. A konzisztorium elhatározta, hogy június végéig befejezik az átköltözést és július 1-től kezdve Esztergomban teljesíti a káptalan mind a templomi, mind a hiteleshelyi szolgálatot<sup>9</sup>.

A fáradhatatlan primás 18-án délután ismét összehívta a káptalant és megmutatta nekik a Barkóczy-féle terveket, amelyekhez hasonlóan kívánta felépíteni az új „magyar Sion”-t. Sürgette a tervek elkészítését, és amikor Remy sértődött félreállott, annak egyik beosztottját, Kühnel Pált bízta meg a tervezéssel és az építés vezetésével. A hatalmas méretű talajjegyengető munka előrehaladtával 1822. év Szent Adalbert napján (ápr. 23.) országos ünnepség keretében letette az új bazilika alapkövét. A terv szerint 8-10 év alatt kellett volna elkészülnie a nagy műnek és Rudnay leghőbb vágya volt, hogy megérje legalább a székesegyház felépülését. Nemcsak ő dolgozott és imádkozott ennek eléréséért, hanem azt is megkívánta, hogy az építésnél dolgozók naponta misét hallgassanak és csak azután fogjanak munkához. De nemcsak imádságot kívánt munkásaitól, hanem egészségükről is gondoskodott: a betegek számára betegszobát rendeztetett be. Rudnay minden igyekezete ellenére akadályok lassították a munkát: előbb Kühnel halála (1824), majd pénzügyi nehézségek. Ő azonban nem csüggedt, sőt inkább bátorította elkedvetlenedett építészt, a Kühnel helyébe lépett Packh Jánost. „Úgy látszik, Ön kishitűvé lett, mintha a mindenható jószág Isten meg akarná vonni tőlünk segítségét, melynek eddig csodálatos módon örvendhettünk. Nem volt velünk mindig az Isten? vagy megrövidült az ő mindenható keze? kimerült gazdagsága? Nem győztünk már ezer nehézségen? A mi hírnevünkért dolgozunk talán és nem az egyetlen, örök égi Atya dicsőségéért? Félre tehát minden aggodalmaskodással! Nem szabad, hogy ilyen nagy feladatnál a kislelkűség legyen úrrá rajtunk!” — írta Packhnak<sup>10</sup>. Az építkezés hatalmas méreteinek érzékeltetésére szolgáljon ez a néhány számadat: Rudnay életében több mint 800 000 munkanapot, 9000 köböl követ és 17 millió téglát fordítottak rá<sup>11</sup>, mégis halálakor csupán megkezdették a kupolát tartó boltívek építését.

A „magyar Vatikán” építése mellett nem kisebb buzgósággal és fáradhatatlan kitartással dolgozott Rudnay a lelkek építésén. Szomorúan látta, milyen rombolást vitt véghez II. József uralkodásának évtizede alatt a jozefinista szellem az egyház és vallás terén. Meglazult a papság és a szerzetesek fegyelme, a püspöki székek jó része hosszú ideig betöltetlen volt, terjedt a hitbéli közömbösség és az erkölcsi lazaság. Mindezek orvoslására nemzeti zsinat összehívását tartotta szükségesnek és ennek előkészítését mindjárt beiktatása után megkezdte. Az 1822. szeptember 8-tól október 16-ig Pozsonyban tartott zsinat sok jelentős intéz-

kedést határozott el. Igaz, hogy a zsinat rendelkezései soha sem léphettek életbe — de ez nem Rudnayn múlott<sup>12</sup>.

E két nagy vállalkozáson túl Rudnay Esztergomban is éppen olyan buzgósággal végezte főpásztori munkáját, amint azt Erdélyben megkezdte. Kormányzásának első éveiben személyesen látogatta végig az egyházmegye városait és nagyobb helységeit, bérált, templomokat szentelt, templomot és iskolát épített, Nagyszombatban társaskáptalant alapított, a papok továbbképzésére megalapította az esztergomi presbiteriumot<sup>13</sup>. Munkásságának elismeréséül XII. Leo pápa 1828-ban bíborossá nevezte ki és megörökítette érdemeit az 1827. évi országgyűlés is (XXI. törvénycikk.)

Rudnay sokirányú tevékenységéből már kortársai is a templomok építését emelték ki. Guzmics Izidor tömör mondata szerint: *Hunc templa loquuntur*<sup>14</sup>. Templomépítéssel volt kapcsolatban utolsó főpapi ténykedése is: 1831. szeptember 7-én — hat nappal halála előtt — ő áldotta meg az esztergomi Szent Anna templom kupolakeresztjét.

Ennek a nagy primásnak arcvonásait Ferenczy István örökölte meg az utókor számára. A fehér márványból faragott mellszobor — a Keresztény Múzeum egyik kincse — a klasszicizmus hűvös nyugalmával ábrázolja Rudnayt, de ennek ellenére is sugárzik tekintetéből a jóság és a derű. A művész ábrázolását hitelesítik a kortársaktól reánk maradt jellemzések. Egy győri kanonok<sup>15</sup> szerint Rudnay testileg nem erős ugyan, de a munkában mégis fáradhatatlan, hiveinek és növendékeinek atyja, paptársainak testvére, szeméből sugárzik a tisztá, nemes lélek. Severoli bécsi nuncius<sup>16</sup> pedig ezt írja róla: minden tekintetben tökéletes, képzett, buzgó, jótkonykodó, munkaszerető és hűségesen ragaszkodik Szent Péter székéhez.

Egy alkalommal Rudnay ezt írta Ferenczy Istvánnak: „Oda (t. i. Esztergomba) nemcsak Budáról és Pestről, hanem még más országokból is sokan eljönnek és még többen is el fognak jönni ezután, hogy lássák a nagy munkát<sup>17</sup>.” Ez a jóslat valóra vált, bár az általa tervezett építkezés nem valósult meg teljes egészében. Ami megvalósult is, az sem mind Rudnay alkotása — ott van kőbe vésve az őt követő többi három építő-primásnak és a még későbbi utódoknak hite és munkája is. De változatlanul az övé a kezdés érdeme, amit a bazilika előcsarnokában a címere alá véssett egyetlen szó hirdet: „Coepit”.

#### JEGYZETEK

1. A káptalan és a város viszonyát részletesen ismerteti Gerendás Ernő tanulmánya: „Az esztergomi káptalan visszaköltözése 1820-ban”. (Emlékkönyv Domanóvszky Sándor születésének hatvanadik fordulójára — Bp. — 1937 — 185—193. old.) — 2. Ezen a napon írták alá Ferenc császár és király, I. Sándor cár és III. Frigyes Vilmos porosz király a „szent szövetség” okmányát. — 3. Társzentelek voltak Babick Adeodat örmény-katolikus érsek és Dankoereither János bécsi segédpüspök. — 4. Rudnaynak 1820. január 25-én kelt pásztorleveléből. (Primási levéltár — a továbbiakban: PL — Acta Card. a Rudna — Extranea no. 1/1.) — 5. Rudnaynak 1818. októberében kelt levélfogalmazványai Krotky Vincéhez és Thus Jánoshoz. E válaszevelekből kitűnik, hogy a címzettek értesítették Rudnayt az udvari hírekről. — 6. 1820. júniusában Rudnay két, gyöngyökkel díszített arany koronát küldött a radnai kegykép számára. (PL — Acta Card. a Rudna — Qua ad Primatem — no. 3/1.) — 7. A belkutatás ünnepeinek leírása megtalálható Kovács Adám kéziratos művének: „Descriptio parochiae Héreg et mei aevi” II. kötetében. (Esztergomi főszékesegyházi könyvtár — MSS. II. 23.) — 8. A beszéd nyomtatásban is megjelent: „Princeps Alexander a Rudna et Divék-újfalu... ad clerum et populum archidioecesis suae occasione solennis in dignitatem installationis...” — Buda, egyetemi nyomda. — 9. „Protocollum venerabilis capituli ecclesiae metropolitanae Strigoniensis 1807-1823.” 612-618. old. (Az esztergomi káptalan magánlevéltárában.) — 10. A levél kelte 1827. január 24. (PL — Archivum saeculare — „Esztergomi főszékesegyház” című iratcsomó. — 11. „Excerpte aus den Amtsbüchern” című kéziratok kötetéből. PL — „Bazilika-építési iratok”) — 12. Aktualitása miatt említjük meg, hogy Rudnay a zsinat határozatait felterjesztő levelében említést tett a „nativa iura episcoporum”-ról. Csernoch ezt a kifejezést „a püspökök ősjogai”-nak fordította. (Csernoch János: Nemzeti zsinat? — Esztergom. 1896. — 19. old.) — 13. Rudnay építtette az esztergomi Szent Anna templomon kívül a héregi, bajcsi és vágytérkereszt templomokat. — Az ő pártfogása alatt kezdte meg működését a pesti központi szeminárium magyar iskolája. (I. „A pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának munkálatai” I. kötet — 1833.) — 14. „Egyházi Tár” — 1833. 4. füzet 175. old. — 15. Hohenegger Lőrinc: Necrolog. (Neue theologische Zeitschrift — VI. (1833.) évfolyam I. kötet 125 és 251. old.) — 16. dr. Meszlényi Antal: „A jozefinizmus kora Magyarországon.” Bp. 1934. — 220. old. — 17. A levél kelte: 1823. december 23. (PL — Acta Card. a Rudna — PE. no. 32/203.)

# JÚDÁS

## Színjáték öt felvonásban

írta RÓNAY GYÖRGY

### NEGYESDIK FELVONÁS

Első jelenet.

*Ejszaka. — Bejönnek a halottvivők. Elöl két darabont, fáklyások; utánuk letakar; hordágyon hozzák a halottat. Mikor a halottat leteszik, lassan fölzárkózik a halottkísérők menete. Imádkozó beginák az előimádkozóval, siratóasszonyok; az ANYÁT két nő támogatja, VERONIKA szinte elvész a csoportban. A halottól kissé távolabb megállnak.*

ELŐIMÁDKOZÓ,  
kintről

BEGINÁK,  
bevonulóban.

ELŐIMÁDKOZÓ.

BEGINÁK.

1. HALOTTVIVŐ.

2. HALOTTVIVŐ.

3. HALOTTVIVŐ.

PAP, a halott fejénél

1. HALOTTVIVŐ.

4. HALOTTVIVŐ.

2. HALOTTVIVŐ.

3. HALOTTVIVŐ.

1. HALOTTVIVŐ.

3. HALOTTVIVŐ.

2. HALOTTVIVŐ.

4. HALOTTVIVŐ.

1. HALOTTVIVŐ.

2. HALOTTVIVŐ.

PAP.

ELŐIMÁDKOZÓ.

BEGINÁK.

SIRATÓASSZONYOK.

Szenvedésed és kínzatásod által —

Uram, irgalmazz! Uram, oltalmazz!

Hogy ne múljunk el orgyilkos halállal —

Uram, irgalmazz! Uram, oltalmazz!

Nehéz.

Bizony, nehéz.

Elsúlyosult szegény.

Minden halott nehéz.

Az enyém, mint a pille,  
olyan volt.

Kis gyerek volt.

Az enyém mint a sár,

szegény öreg.

Hát amikor amazt

vittük — megvan húsz éve —

Huszonöt.

Friss legény voltam, mégis majd karom  
szakadt belé.

Fütyült a szél, a hó;

az ásó földbe tört, olyan kemény volt...

No, ennek jobb, ez legalább tavasszal  
kerül belé.

Hamar lesz rajt virág.

Azén csak gyom meg ördögfű fakadt,  
azért tetek fölébe kőlapot.

Szóbeszéd! Inkább imádkozzatok.

Uram, irgalmazz! Uram, oltalmazz!

Uram, irgalmazz! Uram, oltalmazz!

Gyenge bárány, véredek kiontották  
életed világát eloltották —

Jaj nekem, jaj!

Tavaszdznak virágában, ékes árva,  
mért hagytál bennünket árvaságra!

Jaj nekem, jaj!

Szűnhetetlen sirással sir utánad,

szíve szakad édes jó anyádnak...

Szakadna bár! — Nincs többé, nem szakadhat...

Engedjete! — Lehulltál, életem —

korhatag ág, nem bírtalak tovább,  
szegény, szegény... — Ó, milyen iszonyat,  
hogy végül ennyi irgalom se nyílt...

Az irgalom útjait emberésszel  
fölérni nem lehet.

ANYA előre lép.

PAP.

ANYA.

Én, emberésszel?

Se szív, se ész — üres tömlő vagyok,  
megtöltve fájdalommal, s bár nem érzem,  
túlságán is túl. — Elég nagy legyen  
kettőnknek áttelelni a verem. —  
Hová? Mi van a tél után? A tél...  
Megháborult, nem tudja, mit beszél.  
A télen túl? Az élet tavasza,  
a boldog látás.

1. HALOTTVIVŐ.

PAP.

Látni fog? Ne lásson!

ANYA.

VERONIKA.

ANYA.

Anyám!

Ne tudd meg, kisfiam. Elég,  
hogy én tudtam. Aludj csak — tente — tente —  
Majd melengetlek. Hideg lesz a tél,  
véres havon...

PAP.

Vigyétek el szegényt,  
megzavarta a kín.

*Két nő belekarol, elvonják.*

EGY NŐ.

A szenvedés

az Isten mérlegén...

ANYA.

Kancsít a mérleg:

egy bűn fejében két prédát kíván.

PAP.

Ne vedd zokon egy összetört anyától,  
Uram, ha káromol.

ANYA.

Számon pecsét volt,  
nem szólhattam — és most már nincs kinek.  
Bocsáss meg, kisfiam...

PAP.

Maradjatok

mellette, míg lecsillapul, nehogy  
a boldogtalan kárt tegyen magában. —  
Gyerünk tovább.

*A Halottvivők fölveszik a hordágyat. A menet  
lassan elindul,*

Vérhullatásod által...

BEGINÁK.

ELŐIMÁDKOZÓ.

BEGINÁK.

Uram, irgalmazz! Uram, oltalmazz!

Epével oltott szomszúságod által —...

Uram, irgalmazz! Uram, oltalmazz!...

*A szín lassan kiürül. Csak Veronika marad.*

Második jelenet.

## VERONIKA SIRALMA

VERONIKA a kereszt alatt, később három POROSZLÓ

VERONIKA.

Nem tudtam, mi a siralom,  
s most siralom epeszt,  
keserűség emészt.

Mint akinek kitepték a szívét,  
kioltották szeme világát,  
olyan vagyok.

Mit vétettem ellened, Istenem,  
hogy ilyen irgalmatlanul  
büntettél engem?

Perzselő fájdalommal  
könnyeim forrását is  
kiapasztottad bennem.

Könny nélkül égek,  
fekete lánggal —  
Olt el már, Istenem!

**Beront a három Poroszló.**

1. POROSZLÓ. Hahó!
2. POROSZLÓ. Hahó!
3. POROSZLÓ. Láttatok valamit?
1. POROSZLÓ. Árnyékát sem, ha volna éjszaka.
3. POROSZLÓ. Pedig itt kell lennie valahol.
2. POROSZLÓ. Hát csak keresd, ha itt van.
3. POROSZLÓ. Ezzel a két szememmel láttam, ahogy keresztül vágott az úton.
1. POROSZLÓ. Nyúl, vagy róka volt.
2. POROSZLÓ. Az ám, fületlen gomb, és elgurult; keresheted.
3. POROSZLÓ. Négykézláb is megéri: kövér falat, vérdíj van rajta. —
2. POROSZLÓ. Észreveszi Veronikát. Hát ez mit kushad itt? Hé, néném, vagy húgom? Nem láttál erre senkit? — Nem felel. — Süket talán?
2. POROSZLÓ. Vagy lába közt lapul a szökött pityke. Megnézzük, komám? Elég sötét van hozzá.
3. POROSZLÓ. A bozótban, a templom mögött. Itt, ha tán sívít, kijön a pap rá.
2. POROSZLÓ. Szájába tömünk valami rongyot.
3. POROSZLÓ. Megfúl.
2. POROSZLÓ. Hallod-e, ébredj föl, kincsem!
1. POROSZLÓ. Ember, ezt ne bánts! Neked hagyjam tán?
2. POROSZLÓ. Nem látod bolond: a polgármester lánya!
1. POROSZLÓ. Úgy, ahogy te polgármester! Esküszöm! De csak ágaskodj, vén kan! Gurulni fejedből csinálnak majd pitykét, s a négy pulyád ríhat utána...
3. POROSZLÓ. Szakasztott olyan... de ki ismer rá ilyen maskarában, ebben az Isten átkozta sötétben!
2. POROSZLÓ. Különben is, motozni kell: parancs, parancs; nem igaz?
3. POROSZLÓ. Kisasszony, bocsánat, hogy így esett... Elkísérnénk hazáig, nem biztonságos itt...
1. POROSZLÓ. Egy szót se szól; csak hallgat, mint a sír.
2. POROSZLÓ. Jól mondod: mint a sír; nehéz halott van eltemetve benne. Gyerünk innét.
3. POROSZLÓ. Nézzetek, ott!
2. POROSZLÓ. Mi van?
3. POROSZLÓ. Mozdult!
1. POROSZLÓ. Nem látok semmit.
3. POROSZLÓ. Ott, a sarkon. Kikémlelt s visszabújt.
1. POROSZLÓ. Hiúszszemed van, ha látsz odáig ebben a szurok feketeségben.

3. POROSZLÓ. Pedig láttam, ott  
a sarkon ....
1. POROSZLÓ. Eh, únok már macska lenni  
egér helyett fogóban!
3. POROSZLÓ. Ne feledd,  
a száz tallérból harminc a tiéd,  
ha elcsípjük.
2. POROSZLÓ. Ha tízet eliszunk,  
a háromszor harminccal kereken  
kijön a száz. Azt mondod, ott a sarkon?
3. POROSZLÓ. Én egyenest — te arra — te meg ott  
kerítsd, az utca végén... Most ki nem  
csúszik markunkból, esküszöm, hacsak —
1. POROSZLÓ. Hacsak megint nem árnyék volt.
3. POROSZLÓ. Gyerünk!

*Elcsörtetnek.*

Harmadik jelenet.

VERONIKA *egyedül, a keresz alatt.*

VERONIKA. Itt tartom, Uram, a karomban,  
itt fektetem a szívemben,  
itt altatom.  
Vérével vérzem.  
Ketten vagyunk halottak a késen —  
*Fölsír.*  
Mit tettél velünk, te szerencsétlen!

Negyedik jelenet.

HOLETIUS, PRÉPOST, VERONIKA a keresz alatt.

HOLETIUS *megjelenik a templom sarkánál; üzöttén a térre kémlél,  
a templomkapuhoz szalad, próbál bemenni.*

Krisztus Urunk, segíts... Ezt is bezárták.  
Minden kaput bezártak. — Irgalom! —  
Nincs irgalom. — Jönnek... — Hé, Isten, Isten,  
nyiss ajtót! — Semmi. Semmi. — Mit akartok?  
Nem vérszagú — — nem látszik rajta vér — —

HANGOK *odakint, távol, különböző irányokból.*

Hahó! — Hahó!

HOLETIUS. Nyomon vannak megint...

Nyúlnak fészek, rókának barlang — csak nekem  
nem jut zugoly —

HANGOK *valamivel közelebb.*

Hahó! — Hahó!

HOLETIUS. Akár

rablóra: karddal jönnek és doronggal,  
pedig naphosszat ott voltam... Vagy én  
nem én vagyok?

HANGOK, *közel.*

Hahó! — Hahó!

HOLETIUS *a prépost házához rohan, bedörömböl a kapun; fojtottan:*

Segítség!

Újra dörömböl. Az ablakban fény lobban,  
Segítség!

*A kapu hirtelen kinyílik.*

PRÉPOST.

Ó te nyomorult! Futottál  
volna inkább világgá!

HOLETIUS *térdre veti magát, a prépostba kapaszkodik.*

Irgalom!

Már itt lihegnek... Már a köntösöm  
szélébe marnak...

PRÉPOST.

Kelj föl!

HOLETIUS.

Már a bokámon

érezem a fogukat...

HANGOK *egész közel.*

Hahó! — Hahó!

PRÉPOST *fölrántja Holetius.*

Kelj föl, nem érted?!

HOLETIUS.

Éli, Éli, lamma

szabaktáni!

PRÉPOST.

Az Úr legyen velünk.

Siess, siess!

*Betuszkolja. A kapu bezárul. A fény kialszik.*

VERONIKA.

Az Úr legyen velünk.

Ötödik jelenet.

CSATLÓSOK, HADNAGY, PRÉPOST, VERONIKA a kereszt  
alatt.

*Különféle irányokból sorra bejönnek a csatlósok.*

1. CSATLÓS.

Amott lapul!

2. CSATLÓS.

Farönk, te féleszű!

3. CSATLÓS.

Anyád kinját! Ha még egyszer követ  
hajítasz rám...

4. CSATLÓS.

Azt hittem...

3. CSATLÓS.

Hidd, amit

5. CSATLÓS.

a pap locsog, de engem ne dobálj!  
Hallottam nyíni már, mint rókafit  
kopók előtt, s most nincs sehol.

HADNAGY *bejön, az utolsó szavakat hallja.*

Sehol?

Föld nyelte el talán? A Krisztusát  
a sok mihaszna naplopónak! Ennyi  
léhűtő közt egy kancsal kurafi  
csak úgy sétálgat! Vissza kéne fogni  
a zsoldotok...

5. CSATLÓS.

Fogják azt vissza úgyis,  
nem kell rá biztatás.

2. CSATLÓS.

Az már igaz.

HADNAGY.

Ha jár a szád, úgy megsüvasztalak,  
hogy visszaszállsz anyádba, eb fia!  
Nocsak, nocsak.

6. CSATLÓS.

Hagyd, ne pofázz vele.

5. CSATLÓS.

6. CSATLÓS.

Vér díjából törlesztené ez is,  
amivel a csapszékben tartozik.

HADNAGY.

Lássuk, ki látta?

7. CSATLÓS.

Én. Emitt a templom

szögleténél.

HADNAGY.

Mit láttál?

7. CSATLÓS.

Köntösét

lebbenni.

HADNAGY.

Aztán?

7. CSATLÓS.

Eltűnt.

HADNAGY. Akkor itt  
kell, hogy legyen. Minden utat elálltunk.  
Kővé nem vált, falba nem bújhatott.  
*A templomkapuhoz megy próbálja a kilincset.*  
6. CSATLÓS. Hogy falba nem bújt? Bújni bújhatott,  
ha nyílt rajta rés, amin befért.  
Mit mondtál?  
En? Egy szót se.  
Hova bújhat?  
Anyjába vissza, ha volna néki.  
De minthogy nincsen —  
Azt a kinkeserves  
úrstenit, mért nem mondod, ha láttál  
valamit!  
Épp csak annyit, mint a vak.  
Akkor meg mit jártatod itt —  
Az ember  
nem csak szemmel lát.  
HADNAGY. Hanem?  
6. CSATLÓS. Ésszel is.  
HADNAGY, *kis gondolkodás után.*  
Tanítanál, mi? Azt hiszed, te vén,  
magamtól nem tudom?  
*Erélyes lépésekkel a prépost házához  
megy, ököllel megveri a kaput.*  
Kinyitni, hé!  
*Lent a csatlósok csoportba gyűlnek.  
Halkan egymás közt:*  
2. CSATLÓS. Láttál boszorkát? Hálórékliken  
most látsz majd egyet.  
3. CSATLÓS. Csonton lepedőt.  
5. CSATLÓS. Ha ráíjeszt a hadnagy úr, utóbb  
söprűre kap.  
2. CSATLÓS. Vagy szemének esik  
s kivájja tíz körömmel.  
HADNAGY *dörömböl.* Hé, kinyitni!  
Az ablakban fény gyullad.  
4. CSATLÓS. Tollászkodik már.  
1. CSATLÓS. Csak előbb haját köt  
kopasz fejére.  
5. CSATLÓS. Háltál már vele,  
hogy így tudod?  
*Kinyílik a kiskapu; megvilágított  
négyzetében a Prépost.*  
Akartok valamit?  
Júdást keressük. Holetlust. A gyilkost.  
S ezért törtök házamra éjszaka,  
mint egy rablótanyára?  
HADNAGY. Erre látták,  
ide futott a térre. Minden utcát  
posztok vigyáznak. Itt kell lennie.  
Nálam?  
PRÉPOST. A téren. Mindent átkutattunk.  
HADNAGY. A templom zárva...  
PRÉPOST. És ha nincs, talán  
betörtök, mint egy istállóba? karddal,  
mint egy lebujba, húsvét éjszakáján,  
Krisztus nyugalmát meggyalázní?  
HADNAGY. Mondom,  
hogy zárva volt.

5. CSATLÓS.

PRÉPOST.

3. CSATLÓS.

PRÉPOST.

HADNAGY.

PRÉPOST.

6. CSATLÓS.

5. CSATLÓS.

6. CSATLÓS.

HADNAGY.

PRÉPOST.

HADNAGY.

6. CSATLÓS.

HADNAGY, keményen.

PRÉPOST.

HADNAGY, *nyers léptekkel a csatlósokoz megy.*

Velem járattok bolondját? Ezért  
még számolunk, csürhenép! Indulás!  
*Elmennek.*

Halljátok? Kezd lohadni  
benn a tűz.

S az én kapum? Talán  
az tárva-nyitva állt?

Nézd, hogy feszeng.  
mindjárt letérdel!

Kocsmá ez a ház,  
ahová minden részeg katona  
bedörömbölhet? Vagy netán a város  
adott parancsot, hogy nyugalmat  
háborgassátok?

A gyilkost kerestük.  
Állass őrséget lent a kert alá,  
nehogy arra szökhessen. Végy magadhoz  
csatlóst, amennyi kell. Szobáimat  
fölhányhatod, de kíméld könyveim.  
Ha kell padlás, vagy pince kulcsa: szólj.  
Tessék.

*Félreáll a kapuból, utat mutat.*  
Eltönni rést úgy is lehet,  
hogy szélesebbre nyitják.

Gondolod?  
Én? Gondolja, akinek az a dolga!  
Másnak kaparjak tűzből gesztenyét?  
Megéghet ujjam — nem vagyok bolond!  
Nekünk elég tudni, hogy bebocsátást  
senki nem kért a házba.

Ez a ház  
azért van, hogy bebocsássák, aki  
bebocsátást kér. Tessék.

*Újra mutatja befelé az utat.*

elég a szó is. Köszönöm;

Annak, aki csak  
szájalni tud...

Jóéjszakát.

Jóéjszakát.

*Visszantegy a házba, becsukja a kaput. Kialszik a  
világosság.*

VERONIKA a kereszt alatt.

VERONIKA.

Nőjetek, nőjetek,  
térdem gyökerei  
a keresztfa tövébe.

Keveredjete össze  
a kereszt gyökerével.  
bonthatatlan bozóttá.

Élő keresztfaágat,  
már el nem vághat innét,  
csak a halál kaszája.

Hetedik jelenet.

PRÉPOST, HOLETIUS, VERONIKA a kereszt alatt.

PRÉPOST, *kijön. Most nem gyullad fény.*

Jöhetsz, fiam.

HOLETIUS.

Nincs senki?

PRÉPOST.

Senki sincs.

HOLETIUS.

Maradnék inkább.

PRÉPOST.

Mondom, nem lehet:

visszajöhetnek.

HOLETIUS.

Jönnek!

PRÉPOST.

Senki sem jön.

HOLETIUS.

S az ott?

PRÉPOST.

Minden bűnösnek oltalomhely.

Gyilkosnak is.

HOLETIUS.

Testvérgyilkosnak is?

PRÉPOST.

Minden gyilkosnak.

*Kinyitja a templomot.*

HOLETIUS.

Nem merek. Sötét van.

PRÉPOST.

Hunyd be szemed, s világos lesz.

HOLETIUS.

Ilyen

volt a fazekas telkén is — utána.

Hakeldamának hívják.

PRÉPOST.

Ezt pedig

HOLETIUS.

Isten házának.

Elszórtam a pénzt.

PRÉPOST.

Jó volna most kötélre.

Míg az ember

él, addig mindig van remény az Isten

bocsánatára.

HOLETIUS.

És az emberek

PRÉPOST.

bocsánatára?

PRÉPOST.

Arra is talán.

HOLETIUS.

Ha arcomat törölte volna, most  
kendőjén egy sátánarc volna. Jobb,  
hogy nem törölte még.

PRÉPOST.

Ott bent letörli

az Úr irgalma.

HOLETIUS.

Megbocsát?

PRÉPOST.

Aki

megbánja bűnét, annak megbocsát.

HOLETIUS.

Akkor is, ha életét vettem el?

PRÉPOST.

Akkor is érted adja életét.

*Veronika halkán fölír.*

HOLETIUS.

Valaki szólt!

PRÉPOST.

Csóka mozdult talán

fönt a toronyban.

HOLETIUS.

Ha ott bent leszek,  
szemfödőnek jó puha lesz a szárnya.  
Ott bent van ő is?

PRÉPOST.

Ki van odabent?

HOLETIUS.

Mindegy. Bátyám? öcsém? — Melyikünk sírt előbb  
a napvilágra?

PRÉPOST.

Örültségeket

beszélsz, fiam.

HOLETIUS.

Hogy örültségüket

takargassák, örültnék mondanak.

PRÉPOST.

Rám mondod ezt?

HOLETIUS.

A Júdasokra mondom,  
akik Júdássá tettek. Odabent  
van ő is?

PRÉPOST.

Őt levitték a barátok  
templomába.

HOLETIUS.

A kés benne maradt.  
Anyám kihúzta, s én most benne hagytam.  
Jó, dupla kés. Még ott rozsdállt a pengén  
az apánk vére.

PRÉPOST.

Ezt honnét veszed,  
te boldogtalan!

HOLETIUS.

Anyámtól.

PRÉPOST.

Anyádtól?!

HOLETIUS.

Hol van anyád?      Eltáncolt, mint a szél...  
Hogy is dalolta? — Énekelj, anyám.  
Itt bent, hogy halljam. — Úgy, úgy. — Énekelj.  
*Figyel, dúdolva próbálja, rekedten*  
*énekel.*

Haj, haj, virágom,  
hogy tomboltunk a nyáron,  
kapitány úr!  
Úgy 'szökött ki alóla:  
hasas lett a csikója,  
kapitány úr!  
*Hosszú csönd.*

Ha lettünk volna együtt gyermekek,  
két anya kölyke bár, de egy apától,  
félárva mind a kettő, kis gidák,  
s anyám, meg anyja együtt... Kárhozat  
csupán csak elgondolni is, milyen  
üdvösségét raboltak tőlem el!  
Szegény fiam, még visszanyerheted.  
Júdas csak egyet árult el, de én  
két Jézust öltem — egyet itt magamban —  
kis csecsemőt — alig hogy élt szegény —  
s most itt a vére...

PRÉPOST.

HOLETIUS.

PRÉPOST.

HOLETIUS.

PRÉPOST, *leveszi a köpenyét.*

Menj, fiam, jöhetnek.  
Megyek. Most már megyek. Köszönöm.  
Ezt  
vidd magaddal, jó lesz majd takarónak.  
Bent hideg van még.

HOLETIUS.

Bent rekedt a tél.  
*Kiveszi a kulcsot a zárból.*  
Síromba lépek, és magamra zárom.  
*Eltűnik a templomban.*

PRÉPOST, *áldást ad Holetius után.*

Adjon neked föltámadást belőle  
az Úr irgalma.

*Megfordul, észreveszi Veronikát, aki közben fölállt a  
feszület alól és lassan a templom felé indult; most ott áll a felső  
lépcsőfokon.*

Nyolcadik jelenet.

PRÉPOST, VERONIKA

PRÉPOST.

VERONIKA.

PRÉPOST.

Ki az?

Én vagyok.

Veronika! Te túl az éj felén  
kint kóborolsz? Mért nem nyugszol, leányom?

VERONIKA.

Nyugodtam volna itt — örökre bár! —  
a térdeplőn... De mint kísértetek,  
csak jártak-keltek... Poroszlók rimának  
cipeltek volna...

PRÉPOST.  
VERONIKA.

Bántottak?

Halott

kísértett itt a ház előtt...

PRÉPOST.  
VERONIKA.  
PRÉPOST.  
VERONIKA.

Halott?

Élő halott, amilyen én vagyok.  
Pihened kell, menj haza, gyermekem.  
Ó, ha soha nem lenne vége már,  
talán kibírnám: csak ez a sötét,  
elfődni mindent... nem láthatni többé  
az iszonyú álarcot arcukon!  
Ne lásson — mondta. Ó, most már tudom!  
Ó, most már én is azt mondom: Ne lásson!  
Ne láss, életem! Ne láss, gyönyörűm!  
Ezek közt jobb a vaknak.

PRÉPOST.

Láz beszél

VERONIKA.

belőled. Menjünk, lányom. Hazaviszlek.

PRÉPOST.  
VERONIKA.

Engem innét csak a halál kaszája  
vághat le már... Kérdeznék valamit.  
Kérdezz csak, kérdezz, ha úgy jobb neked.  
Ez mind igaz volt?

PRÉPOST. *tehetetlenül*  
VERONIKA.

*széttárja a karját, hallgat.*

Tudtak élni így,

egymás szemébe nézni, mosolyogni —

*Kiáltva:*

hazudni! — folyton csak hazudni! — Szörnyű...  
Hazugság hálójában az egész  
város — kötéllel a bokájukon,  
s minden lépéssel szorosabbra húzzák  
a hurkot a nyakunkon, míg kifogy  
a levegőnk, és tébolyunkban egymást  
gyilkoljuk — halljátok?

*Figyel.*

HANGOK *nagyon távol, különböző irányokból.* Hahó! — Hahó! —

Hahó! —

VERONIKA.

Még most is húzzák — a halottak  
nyakán is — egyre szorosabbra — ó,  
hogyan fojtogat... — Apám is tudta?

PRÉPOST.  
VERONIKA.

Ő is.

Irgalmas Isten! egyetlen napon  
jegyest, apát!...

PRÉPOST.

Mindnyájan cinkosok

VERONIKA.  
PRÉPOST.

voltunk. Mindenki tudta. — Csak a két  
kis csecsszopó nem tudott semmiről.  
Az egyik puha bölcsőben —

A másik

VERONIKA.

részig mostoha tején.

S az anya,

az igazi?

PRÉPOST.

Megtébolyult, s a város  
az ispotályba zárta, eszelősök  
tömlőcébe.

VERONIKA.

Nehogy tanú legyen.

S apám?

PRÉPOST.

Kézjegye ott volt a parancson.  
Barátja volt a kapitány.

VERONIKA.

Anyám,  
édes anyám, de boldog vagy, szegény,  
hogy ifjan haltál! Apám szégyenét  
nem kell megérned!

PRÉPOST.  
VERONIKA.

Csillapulj.

Soha,  
míg eszemet bírom. — Bírom-e még?  
Vagy csak hagymáz ez? Tébolyult agyam  
rémlátomása?

PRÉPOST.

Tudtam én, a bűn  
elásott hulla, földből is kibúzik.  
Bocsáss meg, lányom.

*Térdre ereszkedik Veronika előtt Veronika  
lassan melléje térdel.*

VERONIKA.

Bocsáss meg nekünk,  
irgalmas Isten! Bocsáss meg nekik...  
S ha ránk bírsz nézni még, ha nem utálsz  
az öklendésig, vedd el nyomorult  
életemet — áldozatul — apámért —

HANGOK *nagyon távol.*

Hahó! — Hahó! —

VERONIKA.

A hajtókért, Uram —  
és érte is, akit hajtanak — érte,  
szegény gyilkosan ártatlan vadért.

Függöny.

(Folytatjuk)

## JÓFEJŰ ZOLTÁN VERSEI

*eljövendő*

*majd jó egy tavasz mely virág is  
gyümölcs is és nem hull nem rothad*

*örök örömben él a test és  
nem ismer hiányzó dolgokat  
a beteljesült vágy már nem űz  
elérhetetlen álmot örvend  
a valóság dicséretében*

*s nem marad emésztett salak a  
kielégültség gyönyöréből*

*elhagyó*

*rajtad minden öreg este lett  
a csönd félelme rád húzódott*

*úgy ülsz a hazug némaságban  
mint álcázó télben a bokrok  
nem birkózol már a múltással  
az ifjúság harmatja se ízlik  
elhagynak a nevető rózsák*

*úgy mint a frissen hantolt sirt is  
elhagyják a hervadt holnapok*

*maradandó*

*most minden úgy múlik mintha nem  
mintha már sohasem múlna el*

*a messzeséget eltakarja  
az idő sima kezeivel  
minden itt van közel, ami volt  
ami lesz bezárt percben pillog  
mint kinyílt ablakon a függöny*

*libeg az ismeretlen titok  
ünneppé vetkőzik a halál*

*csöndesedő*

*takarj el már sóhajtozó csönd  
támaszd rám tülekvő könyököd*

*bosszúd ejtsd ki tenyeredből míg  
gótikus ujjaid görcsölöd  
fohászodj felettem mint esti  
harangszó csüggedt parasztokon  
élessz fel tetsz-némasággoddal*

*míg csorbult csontom ropogtatom  
nyújtózózkodó gyökereidben*

# K O R U N K K É R D É S E I

## *A pápa levele a bíboros államtitkárhoz\**

Bíboros Úr,

a legutóbbi napokban Hollandiában nyilvánosságra került és a papi cölbatussal kapcsolatos nyilatkozatok mélységesen elszomorítottak bennünket, és sok kérdést vetettek föl lelkünkben: mi az indítéka egy ilyen súlyosan latba eső magatartásnak, amely ellentétben áll az egyházban érvényben lévő szent törvényekkel; milyen visszahatást váltott ki majd ki Isten népének összességében, különösen pedig a papság és azoknak a fiataloknak körében, akik a papi pályára készülnek; milyen zavart váltott ki majd az egész egyház életében: milyen visszhangra talál a keresztyének összességének, sőt az egész emberi család egyéb tagjainak körében. Ennyi kérdéssel szemben szükségét érezzük annak, Bíboros Úr, hogy megnyissuk Ön előtt szívünket, Ön előtt, aki oly közelről osztja meg velünk apostoli küldetésünk gondját.

Mindenekelőtt alázattal és teljes belső őszinteséggel vetjük fel a kérdést, vajon nem terhel-e bennünket is valamilyen mértékben a felelősség ezzel a balszerencsés határozattal kapcsolatban, amely annyira távol van a mi, és úgy gondoljuk, az egyház összességének magatartásától.

Maga az Úr tanúsíthatja azonban, milyen megbecsülést, szeretetet és bizalmat tápláltunk mindenkor Krisztus misztikus testének e becses részlege irányában. És Ön nagyon jól tudja Bíboros Úr, hogy milyen tisztelettel és barátsággal igyekeztünk mindenkor a személyes beszélgetések során éppúgy, mint levélváltásokban, valamint a Szentszék szervezeteinek közbelépései révén megakadályozni ezeket a nyilatkozatokat.

Az egyetlen szempont, amelyet figyelembe kell vennünk, az evangéliumi küldetés. Az ilyen nyilatkozatok sok zavart és bizonytalanságot idéznek elő. Így hát súlyos és sürgős kötelességünk, hogy teljes világossággal szögezzük le magatartásunkat, mi, akinek vállaira az isteni gondviselés felfoghatatlan tervei szerint e nehéz órában „az összes egyházak gondjai nehezednek” (2 Kor 11,28). Jól ismertek azok a szempontok, amelyek a latin egyház évszázados és oly sok gyümölcsöt hozó, oly sok kegyelemmel, szentséggel és apostoli buzgósággal járó törvényeinek ily radikális megváltoztatását igyekeznek igazolni. Ezek az indokok azonban, és ezt minden kétértelműség nélkül le kell szögeznünk, nem tűnnek meggyőzőnek számunkra. Valójában ezek az indokok figyelmen kívül hagynának egy alapvető és lényeges megfontolást, amely természetfölötti jellegű, és ezáltal, úgy tűnik, a papság hiteles koncepciójának feladásával egyenértékűek.

Valójában az egyetlen szempont, amelyet figyelembe kell venni, az evangéliumi küldetés, amelynek a hitben és a reménységben hírnökei és tanúsítói vagyunk. A püspököknek és papnak az a hivatása, hogy hirdesse a kegyelem és az igazság evangéliumát, hogy elvigye a világnak az üdvösség üzenetét, és hogy egyszerre ébressze rá a világot bűnére és megváltottságára, hogy elhívjon a reménységre, hogy kiragadjon a világot az állandóan újjászülető bálványok kezéből és az üdvözítő Krisztushoz térítse.

Szünet nélkül ismételni kell: az evangéliumi értékeket nem lehet megérteni másképpen, mint a hitben, az imádságban, az engesztelésben, a szeretetben, és nem lehet megérteni harc és önmegtartóztatás nélkül, és anélkül, hogy Krisztust és az apostolokat követve időnként kihívjuk a világ gúnyolódását és megvetését, valamint meg nem értését, amely az üldözésig terjedhet.

A krisztusi teljes odaadás a kereszti örületéig megy. Századok során, amelyek oly sok erőfeszítést és harcot mutatnak a keresztyén eszmény megóvása érdekében, gondviselészerűen érlelődtek ki azok a megfontolások, amelyeknek egyre mélyebb megértése indította a latin egyházat arra, hogy lemondjon a saját otthon alapításának jogáról — olyan lemondás ez, amelyet önkéntesen már az evangéliumnak is oly sok követője vállalt — s ezt a papjelöltség érvényes feltételévé tegye. Ezek a megfontolások változatlanul érvényesek, s napjainkban talán még inkább, mint valaha.

\* Régi hagyományt elevenített fel VI. Pál pápa ezzel a levéllel, amelyet bizalmas írásként, mégis a nyilvánosság szándékával intézett Vilgot bíboros-államtitkárhoz, hogy ilyen módon fejtse ki véleményét a holland pasztorális zsinat közismert határozatával kapcsolatban.

És mi, akik arra vagyunk hivatva, hogy kövessük Jézust, vajon képtelenekké lettünk-e arra, hogy elfogadjunk egy olyan törvényt, amelyet ily hosszú tapasztalat igazolt s amely azzal jár, hogy mindent elhagyunk, családot és gyermekeket, hogy Vele haladjunk és hordozzuk a Megváltó boldog üzenetét? Vajon ki közve-títhetné jobban a kegyelem és erő nagyobb teljességével ezt a szabadító üzenetet, korunk embereinek, ha nem azok a pásztorok, akik képesek rá, hogy fenntartás nélkül, megosztás nélkül az evangélium kizárólagos szolgálatára szentelik magukat?

Ugyanígy minden dolgot Isten előtt, Krisztus és az egyház, valamint a világ előtt megfontolva, kötelességünknek érezzük, hogy világosan újra kijelentsük azt, amit már kijelentettünk és többször ismételtünk, tudomására hozva mindenkinek, hogy azok a kötelek, amelyek a századok során a latin egyházban a papság és a cölibátus között kialakultak, különösen becses és pótolhatatlan értéket képvisel-nek ennek az egyháznak számára. Vészes lenne ennek a hagyományos köteleknek alábecsülése vagy feledésbe merülése, hiszen ez a kötelek semmivel sem össze-hasonlítható jele a Krisztus iránti szeretetben való teljes átadásnak, amely minden papi életben világosan kifejezésre juttatja a térítő küldetés lényeges követelményét a föltámadott és mindenkor élő Krisztus szolgálatában, amelyben a pap minde-nessztől az Isten országának rendelkezésére bocsátotta magát.

Ami azokat a papokat illeti, akik érvényesnek elismert okokból, sajnálatos módon olyan helyzetbe kerültek, amelyben gyökerében lehetetlenné válik szá-mukra, hogy állhatatosan kitartsanak — tudjuk, hogy csak csekély számú ember-ről van itt szó, s az óriási többség hűséges akar maradni a kegyelem segítségé-vel az Isten és az egyház előtt vállalt szent elkötelezettséghez —, a legnagyobb gondossággal igyekszünk meghallgatni kérésüket, hogy felmentsük őket fogadal-muktól és elkötelezettségeiktől minekutána figyelmesen tanulmányoztuk minde-gyikük esetét. De az a mélységes megértés, amelyet az atyai szeretet szellemében igyekszünk tanúsítani e személyek iránt, nem akadályozhatja meg, hogy sajnál-kozásunkat fejezzük ki egy olyan magatartás miatt, amely oly kevésbé áll össz-hangban azzal, amit az egyház jogosan várhat el azoktól, akik végérvényesen az ő kizárólagos szolgálatára szentelték magukat.

Igy az egyház, holnap éppúgy, mint ma, kizárólag csak azokra a papokra bíz-a továbbra is az ige és a hit hirdetésének, valamint a szentségek kiszolgál-tatásának isteni feladatát, akik hűek maradtak kötelezettségükhöz. Az a sokféle kontesztáció, amely a papi cölibátus e szent intézménye ellen naposság megnyil-vánul még parancsolóbbá teszi kötelességünket, hogy minden módon támogassuk és bátorítsuk azoknak a papoknak számtalan sokaságát, akik lojálisak maradtak elkötelezettségük iránt és akikre különös szeretettel gondolunk és megáldjuk őket.

Eppen ezért, érett megfontolás alapján hozott határozattal kötelességünkünként állítjuk: nem fogadhatjuk el, hogy a papi szolgálatot olyanok is elláthassák, akik egyszer az eke szarvára tették kezüket, de később visszatekintettek. Végül is nem ez-e a megszakítatlan hagyománya a tiszteletreméltó keleti egyházaknak is, amelyek-re oly szívesen hivatkoznak? Szinte nem is merünk azokra a kiszámíthatatlan következményekre gondolni, amelyeket Isten népe számára egy másfajta döntés lelkiéleti és lelkipásztori téren okozhatna.

Miközben ily módon kötelességünknek tartjuk, hogy teljes világossággal és szil-árdssággal hitet tegyünk a papi cölibátus törvénye mellett, nem feledkezünk meg egy kérdésről, amelyet több püspök sürgetően aianlott figyelmünkbe, akiknek jól ismerjük buzgóságát, és ragaszkodásukat is a latin egyház tiszteletreméltó papi hagyományaihoz és e hagyományban kifejezésre jutó fontos értékekhez, de ismer-jük lelkipásztori aggodalmukat is bizonyos különleges követelményekkel kapcsol-atban, amelyekkel apostoli munkájuk során találkoznak. A szélsőséges paphiány esetében, és egyedül azokon a területeken, amelyek ilyen helyzetben vannak, azt kérdezik tőlünk ezek a püspökök, nem lehetne-e mérlegelni annak a lehetőségét, hogy olyan életkorú férfiakat szenteljünk fel a szent szolgálatra, akik már ta-núságot tettek környezetükben a családi és állapotti kötelességek példás telje-sítéséről.

Nem titkolhatjuk, hogy ez a lehetőség súlyos fenntartásokba ütközik részünk-ről. Mert végül is egyebek között nem lenne-e nagyon veszélyes illúzió azt hinni, hogy a hagyományos fegyelem ilyen jellegű megváltoztatása a gyakorlatban a valóságos és szélsőséges szükségállapotban lévő helyekre korlátozódik-e majd? És vajon másokat nem kísért-e arra, hogy egy látszatra könnyű választ lássanak ben-ne a papi hivatások jelenlegi elégtelenségére?

Mindenesetre a következmények olyan súlyosak lennének és olyan új kérdé-seket vetnének fel az egyház életében, hogy ha komolyan szóba kerülnek, püspök-

testvéreinknek velünk együtt figyelmesen meg kellene vizsgálniuk őket, Isten előtt és az egyetemes egyház javát szem előtt tartva, amelyet nem szakíthatunk el a helyi egyházak javától.

Ezek a lelkipásztori felelősségünkkel szemben felmerülő problémák valóban súlyosak és ezt bizalommal fel akartuk tární Önnek, Bíboros Úr. Velünk együtt Ön is tanúja a mindenfelől hozzánk érkező felhívásoknak. Nagyon sok testvérünk és gyermekünk biztat arra, hogy semmit se változtassunk egy ilyen tiszteletreméltó hagyományon és ugyanakkor azt is kívánják, hogy tiszteletreméltó testvéreink, a holland püspökök, bizalmas és testvéri kapcsolat révén az apostoli Szentszékkal együtt kezdeményezzenek egy újfajta reflexiót, amelynek az imádságban és szeretetben kell megélnie.

Valóban, sokkal inkább, mint valaha, a magunk részéről is óhajtjuk, hogy a holland egyházmegyéek pásztoraival együtt keressük meg a problémák alkalmas megoldásának eszközeit, figyelembe véve az egész egyház javát. Szeretnénk itt, Bíboros Úr, változatlan szeretetünkön biztosítani Hollandia katolikus közösségének püspökeit, papjait és minden tagját, de ugyanakkor arról a meggyőződésünk-ről is, hogy elengedhetetlen a kifejezésre jutott óhajok, és az egyetemes egyház szempontjából is nagy horderejű kérdésben elfoglalt magatartás újra megfontolása a fentebb kifejtett szempontok világosságánál és a hiteles egyházi közösség szellemében.

Abban a munkában, amelyet ebből a célból a Szentszéknak el kell végeznie, különösen számítunk az Ön hatékony közreműködésére, Bíboros Úr. Rendkívül becses lesz az Ön támogatása azoknál a kapcsolatoknál, amelyet az egész világ püspökeivel fel kell vennünk, abból a célból, hogy minden püspökkari konferencia tökéletes közösségben velünk és az egyetemes egyházzal és szent törvényeinek tökéletes tiszteletben tartásával biztosíthassák a papokat, munkatársainkat arról, hogy szeretettel kísérjük figyelemmel és fogjuk a jövőben is figyelemmel kísérni apostoli aggodalmaikat és problémáikat, és hogy ugyanakkor emlékeztessük őket annak a kegyelemnek szépségére, amellyel az Úr tüntette ki őket szent elkötelezettségükben, és emlékeztessük őket szolgálatuk hithirdető igényeire.

És ilyen körülmények között szerető gondolataink hogyan is ne fordulnának azok felé a fiatalok felé, akik apostoli lendületük nemességében készülnek arra, hogy a papságban egész szívvel szolgálják Krisztust és testvéreiket? Valójában ők az egyház reménységei a holnap világának evangelizációja szempontjából, feltéve, hogy a visszafordulás gondolata nélkül és fenntartás nélkül kötelezik magukat arra az életformára, amelyet az egyház javasol számukra. Végül pedig, Bíboros Úr, sürgetően kell kérnünk a hívő emberek sokaságának, akik csendben vannak de azért nem kevésbé szenvednek a megpróbáltatás ez órái miatt, áldozatos imáját. Adja meg az Úr, mindnyájunknak, pásztoroknak és híveknek a hit szilárdságát, a reménység erejét és a szeretet lángolását. „Kegyelem legyen mindazokkal, akik nem lankadó szeretettel szeretik Urunkat, Jézus Krisztust”. (Ef 6,24).

## *A diakonia ankétja a papi nőtlenség törvényéről*

A freiburgi főegyházmegye papi tanácsa konferenciát rendezett 1969 áprilisában a papi életforma mai kérdéseiről. Albert Görres és Leonhard Weber professzorok voltak a konferencia előadói. Előkészületül felkértek különböző papi csoportokat, hogy a résztvevők számára összefoglaló tervezeteket készítsenek. A papi nőtlenség törvénye körül egyre szélesebben kibontakozó dialógus eredményeit, komolyabb érveit és az eddig felmerült javaslatokat foglalták össze a heidelbergi papi csoport tagjai. Referátumukat Michael Raske felelős szerkesztésében adta közre a Diakonia 1969. évi 6. száma.

A tanulmány legnagyobb értéke, hogy szerzői sokoldalú, tudományos elemzé-

sük során a világszerte folyó párbeszéd méltatlan túlkapásait elkerülve, józan nyíltsággal nyúlnak e sokrétű problémához. Hiábavaló próbálkozás ma már a cölibátus törvényével összefüggő kérdéseket tabuként kezelni. Ez azzal a veszéllyel is járna, hogy a tilalmak ellenére kibontakozó párbeszéd szempontjaiból — a felelősséggel és komoly felkészültséggel hozzászóló szakemberek tartózkodása miatt — éppen a legfontosabbak maradnának ki.

### **Az alapelvek**

1. Az „Isten országaért” önként vállalt nőtlenség Isten kegyelmi adománya.
2. Krisztus szavába vetett bizalommal kell hinnünk abban, hogy az Úr

mindig elegendő bőségben adja egyházának az önkéntes nőtlenésre hívó kegyelmet is. Ez a bizalom megszabadíthat minket a felesleges aggodalmaktól, hogy a kötelező törvény feloldása esetén kivessze az egyházból a nőtlen papi életforma.

3. Isten kegyelmi adományainak „mértékét” nem lehet, sőt nem is szabad „betervezni” az egyház lelkipásztori igényeinek mértéke szerint. A tapasztalat azt mutatja, hogy a nőtlenesség hivatása számszerűen nem mindig esik egybe a papi hivatások számával.

4. A nőtlenességre hívó kegyelmet — a többi karizmához hasonlóan — hittel és szeretettel, szabadon kell elfogadni. Ehhez éber önkritikára, a hibás indítékok veszélyének ismeretére, a felismert kegyelemhez való hűségre, tanácsra, bátorításra van szükség. Mind ezért minden hívő keresztény felelős. Imával, jó tanáccsal és magatartásával kell közreműködnie.

5. Világosan meg kell különböztetnünk az „Isten országaért” szabadon vállalt nőtlenesség hivatását a nyugati egyházban érvényes kötelező törvénytől. Schillebeeckx professzor is erre utalt nyilatkozatában, amikor hangzott, hogy a holland lelkipásztori zsinat ismert határozatával nem a cölibátus ellen, hanem az azt kötelezővé tevő törvény ellen foglalt állást.

### Bibliai alapok

Az újszövetségi szentírásból világosan bizonyítható az Isten országaért vállalt nőtlenesség hivatása és természetfölötti értéke. A cölibátus törvényére azonban még bennfoglaltan sem találunk utalást.

Jézus éppen a házaspéter apostolra bízta a legfőbb hatalmat. A nyolc boldogság részesei között nem említette kifejezetten a nőtleneket. Jézus oly erővel utasította el a Törvény betűjéhez ragaszkodó vallásos magatartást, hogy felmerülhet a kérdés, vajon a cölibátus törvénye zavartalan összhangban áll-e az evangélium szellemével? Ugyanakkor kétségtelen, hogy Jézus követése, az „egy szükséges”, minden más szempontot maga mögé utasít, és ezért Jézus a nős apostoloktól is megkivánta, hogy a döntő órában az ő követésének vessék alá családi életüket is (Lk 9,59-62; 14,26; Mk 10,28-30).

Jézus személyes nőtlenessége, Pál apostol egyeseknek szóló ajánlásai (1 Kor 7) az Isten országaért való nőtlenességre hivatottak (Mt 19,11) számára jelentenek segítséget hivatásuk mérlegelésében és

felismerésében. A papi hivatás és a nőtlenesség kötelező összekapcsolására azonban ezek nem utalnak. Ellenkezőleg, az ősegyház gyakorlata és Szent Pál útmutatásai (1 Tim 3,2,12; Tit 1,6) éppen a keresztény házasságban való kipróbáltságot sorolták a papi hivatás feltételei közé. A szerzők itt nyomatékosan figyelmeztetnek arra, hogy a szentírási helyek objektív értelmezésében meg kell szabadulnunk néhány évszázados beidegzettségtől, mely a szentírásból sokszor a nőtlenesség értékelése helyett a papi nőtlenesség törvényének megalapozását látta.

### Cölibátus és papság

A II. vatikáni zsinatnak a papi szolgátról és életéről kiadott határozata leszögezte, hogy a nőtlenesség „nem természetéből fakadó következménye a papi mivoltnak. Nyilvánvaló ez az ősegyház gyakorlatából és a keleti egyházak hagyományából” (16. pont). Közismert tény, hogy a cölibátus törvénye a visszavonható és változtatható egyházi fegyelmi intézkedések közé tartozik. Ha pedig egy törvény — a törvényhozó által szándékolta — eredeti célját idővel már inkább akadályozni látszik, és megvalósításából több kár származik, mint előny, akkor kellő megfontolás után meg kell változtatni.

A szerzők meggyőződése szerint a papjelöltek jelentős része a papi hivatással együtt nem érez kifejezetten hivatást a nőtlenességre, csak törvényes feltételként fogadja azt el és a papi hivatás kedvéért vállalja. Ezért egyre nagyobb az önbecsapás veszélye. Tudomásul kell vennünk azt a mélyreható változást is, mely napjainkban a házasság és családi élet keresztény értékelésében, szemléletében megy végbe.

### Javaslatok

Az idézett megfontolásokból következően a tanulmány szerzői arra a megállapításra jutnak, hogy az egyház széles rétegeiben erősödik az általános benyomás: a kötelező papi cölibátus a latin egyházban többé-kevésbé kényszer hatása alatt vállalt nőtlenesség (ezt a Böckle bonni moráleteológus professzor által szerkesztett *Der Zölibat* című tanulmánykötet 56. lapjáról idézik). A papi hivatás követése miatt vállalják csak sokan a nőtleneséget, melyre különben kifejezetten karizmatikus hivatásuk nincs.

Mi volna a megoldás? A szerzők ezt javasolják (és ebben persze távolról sincsenek egyedül):

1. A papi hivatást és a nőtleniséget feloldhatatlanul összekötő törvényt meg kellene szüntetni.

2. Azok a papjelöltek, akik hivatást éreznek az Isten országáért való nőtleniségre is, kellő előkészület után először kétszer egymás után 3-3 évre tennének nyilvános ígéretet a cölibátusra. Közben diakonussá szentelhetnék őket és a lelkipásztori szolgálatban is mérlegelhetnék hivatásukat. Teljesen érett fejjel, 35 éves korban aztán végleges döntéssel kötelezhetnék el magukat a nőtlen papi életforma mellett és pappá szentelésük után megfelelő lelkipásztori munka- és életközösségekben állnának teljes papi szolgálatba.

3. Akik viszont a papi hivatás mellett a keresztény házaselet kegyelmi hívatást kaptak, azok is érett fejjel, megfontoltan léphetnének házasságra és 35 éves korukban nyerhetnék el a papi rend szentségét.

Ezek a javaslatok világosan különböznek a protestáns egyházak gyakorlatától és a keleti egyházak fegyelmi rendjétől is, melyek mind magukon viselik kialakulásuk sajátos történelmi körülményeinek jegyeit.

E javaslatok indokolására a szerzők előadják, hogy a törvénynek nemcsak antropológiai, hanem mindenekelőtt teológiai okokból is biztosítani kell az emberi szabadságot. A cölibátus törvénye mai formájában — véleményünk szerint — nem biztosítja az Isten országáért való nőtleniség vállalásához szükséges szabadságot, s ezáltal elhomályosítja a nőtleniség karizmatikus jellegét. A kötelező törvény következtében a nőtleniség tanúságtevő ereje is veszít jelentőségéből. Nem hagyhatók figyelmen kívül azok a veszélyek és káros következmények sem, amelyek a most érvényben lévő törvényből következhetnek. (Félszegség, beteges hajlamok, egoizmus, invidia clericalis stb). Fennáll a kontraszelekció veszélye is. Egyesek a nőtleniség iránti vonzódás miatt vállalhatják a papi hivatást, míg mások kifejezett papi hivatásukat nem merik követni a nőtleniség kötelezettsége miatt.

Természetesen a szerzők is tudják, hogy a papi hivatások számának csökkenésében nemcsak a kötelező cölibátus játszik szerepet, de az a véleményük, hogy a reform elmaradása a papi szolgálat számára egyre súlyosabb nehézséget jelenthet.

### Ellenvélemények

A tanulmány befejező része sorra veszi a leggyakoribb ellenérveket,

amelyeket a párbeszéd során a kötelező cölibátus védelmezői világszerte fel- említenek. Ezekre a dialógus szellemében elgondolkoztató válaszokat ad.

1. „Az egyház elveszítene tekintélyét hívei és a világ előtt, ha megváltoztatná a cölibátus törvényét, és ezzel súlyos kárt okozna” — hangzik az ellenvetés.

Az egyháznak minden döntésében és intézményeiben az evangélium hirdetésének fő célját kell követnie. Eppen ezért újra és újra reformálnia kell törvényeit és intézményeit, amelyek a történelmi változások következtében idővel éppen az evangélium szolgálata szempontjából elavulhatnak. Ha a szükséges reformokat elmulasztja, akkor veszít tekintélyéből.

2. „A cölibátus kérdésének nyilvános vitája kárt okoz az egyház tekintélyének, nyugtalanságot kelt a hívekben” — halljuk ismételten.

Am megfontolt reform nem jöhet létre megfelelő párbeszéd nélkül. A zavart sohasem a problémák őszinte és nyílt megtárgyalása okozza, hanem azok elhallgatása. A kérdésnek nagy a társadalmi jelentősége is, a társadalomnak pedig joga van a kellő információra. Eppen a párbeszédben elhangzó komoly és megfontolt érvelések szükségessége ahhoz, hogy elkerüljük a nyugtalanságot keltő félreértéseket.

3. Kétségtelen tény, hogy a nőtleniség is kiválóan alkalmas a papi szolgálat számára. Aki megkapja és szabadon vállalja ezt a karizmat, a hit élő jelévé válik az egyházban, de a keresztény házasság szentsége is eszkatologikus jel. A papi szolgálatban nagy előnyt jelenthet a családi gondoktól való függetlenség. Ez az erre hivatottak számára hivatásuk fontos motívumává válhat. A nőtlen életforma kiválóan alkalmas arra is, hogy a szegényekkel való szolidaritást kifejezze. Ez a tanúságtétel is azonban csak teljes önkéntesség esetén válik jól felismerhetővé. Az eucharisztikus áldozatba való bekapcsolódás minden kereszténytől megkívánja az áldozatos lelkületet. A nőtlen életforma és a házaselet más-más módon, de egyformán súlyos áldozatokat követel. A nőtleniségnek semmiképp sem keresztény motívuma a házaselet áldozataitól való visszariadás.

4. „A cölibátus-válság — mondják sokan — csak a mi Istentől eltávolodott korunk hitválságának következménye. A túlzott sex-kultusz divatja szintén fontos tényező ebben. A problémák folvevése azoktól származik, akik személyes nehézségeiket nem tudták megoldani. A

válságot úgy kell megoldani, hogy elmélyítjük az áldozat szellemét és a hitben hűségesen kitartunk a régi fegyelem mellett.”

Kétségtelen, hogy a hitválság fontos tényező a papi életforma válságában. De nem az egyetlen tényező. Az a szemléleti változás, amely a házasságról és a nőtlen állapotról való szemléletünkben végbemegy, nem divatjelenység, hanem egy visszafordíthatatlan történeti folyamat következménye. Ebben fel kell ismernünk az idők jelét.

5. „A nős pap megosztott, sokféle tekintetben kötöttebb (gazdaságilag, szabadidő szempontjából stb.), és a nyárspolgáriasodás veszélyének van kitéve.” Ezek valóban reális veszélyek. Ám sajnos nem tagadható, hogy a nőtlen papok életében igen sokszor nem mutatkoznak meg a nőtlen életforma potenciális előnyei. A nőtlen papok között is vannak nyárspolgárok, viszont a jó családapák között is sokan vannak az áldozatos szolgálatra kész egyéniségek. Mindnyájan ismerjük a házasságban élő tudósok, orvosok, pedagógusok sokszor rendkívüli teljesítményeit, akik mellett áldozatkész segítőtársként áll házastársuk.

6. A szerzők megfontolandónak tartják azt is, hogy a cölibátus pedagógiai jelentősége a teljes önkéntesség esetén csak még meggyőzőbbé válhat.

7. Vitathatatlan, hogy a kötelező cölibátus megszüntetése nem jelentené automatikusan a paphiány megoldását. Elmaradása azonban biztosan hozzájárulna a paphiány további súlyos növekedéséhez. A keresztény közösségeknek joguk van a teljes papi szolgálatra, beleértve az eucharisztikus áldozatot is.

8. „A papi házasságok gyakori kudarca a cölibátus reformja ellen szól. (Hollandiában állítólag az eddig megkötött papi házasságok 60 százaléka felbomlott.)”

Nyilvánvaló, hogy a keresztény házasság megvalósítása nem könnyű feladat. Ám az eddig megkötött papi házasságok esetében súlyos válságok előidézője például az is, hogy a papnak le kell mondania hivatása gyakorlásáról ahhoz, hogy házasságra léphessen. A cölibátussal összekapcsolt papnevelés is megnehezíti ezeknek a papi házasságoknak egészséges kibontakozását. A sajtós körülményekből nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni.

A párbeszéd folytatódik. Aki józan felelősségtudattal szól hozzá a felmerült kérdésekhez, tudatában van annak, amit a holland püspöki kar 1970. január 19-én így fejezett ki nyilatkozatában: „A cölibátus problémáját egyetlen helyi egyház sem oldhatja meg egyedül, a Szentatyával és a világegyházzal való párbeszéd nélkül. A püspökök a Szentatyával közösségben akarnak cselekedni.”

Összefoglalásul ide kíváncsoznak még Suenens bíboros szavai, melyek 1969 nyarán a 'churi európai püspöki szümpozionon hangzottak el: „Nincs olyan papi eszmény, amely ne szorulna változásra. Sejthető, hogy holnap különböző, sokféle típusa lesz a papoknak és püspököknek az egyház sokféle hivatásának megfelelően, amely egyház egységes ugyan, de egysége sokféleségében mutatkozik meg.” (Kathpress, 1969. július 7.)

ROSDY PÁL

## *A papi cölibátus mai magyar szemmel*

A papi cölibátus, a papi nőtlenség szinte állandó téma a mai egyházi életben. Sokat töprengtem azon, hogy lehet-e erről a kényes kérdésről írni? Nemcsak Nyugatról halljuk, hogy egy-két püspök megnősült. Állandóan csökken a papi hivatások száma. Braziliában működő magyar bencés levelében olvastam, hogy az egyik brazil szemináriumot egyszerre húsz kispap és a spirituális is otthagya. Ez utóbbi nagyon megdöbbentő.

Mi a helyzet nálunk, Magyarországon? Az egyik szemináriumnak pár évvel ezelőtt felszentelt papjai közül az egyharmada kilépett. A papi kilépések elég gyakoriak, bár az erre vonatkozó országos statisztikát nem ismerem. Van olyan városunk az egyházmegyében, ahol az elmúlt nyáron egyszerre két káplán lépett ki. Az ország egyik legnagyobb egyházmegyéjében, a veszprémiében az elmúlt évben csak ketten jelentkeztek papi pályára. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy pár év múlva milyen nagy paphiánnyal kell majd számolni a közel nyolcszáz ezer katolikus hívőt számláló egyházmegyében. A veszprémi egyházmegye a katolikus gimnáziumokban neveltetett papi pályára készülő diákokat, de ezeknek csak az érettségi megszerzéséig volt hivatásuk.

Régebben is voltak papi kilépések. Több mint negyven éve működöm a papi pályán és foglalkoztam az ún. aposztata papokkal is. Nyíró József *Isten igájában* című regényében azzal próbálta önmaga és az olvasói előtt igazolni kilépését, hogy az egyik kápláni helyén annyira éhezett, hogy bement a templomba, kinyitotta a tabernákulumot és megette a szentostyákat. Így csillapította éhségét. Ez szinte hihetetlen, de így írta meg. Erdős Renée konvertita írónő *Örök papok* című regényében szintén három kilépett pappal foglalkozik.

Mit tapasztaltam a kilépett papokkal kapcsolatosan? Legtöbbször nő volt a kilépés oka. A zsinat előtti egyház nagyon szigorú volt a kilépett papokkal szemben. Egyházi házasságot nem köthettek. Sőt Magyarországon a második világháború befejezéséig át kellett nekik térni más vallásra, ha polgári házasságot is akartak kötni. XXIII. János pápa óta a túl szigorú jogi egyház lassan kezdett átalakulni a szeretet egyházává. A kilépett papok római engedéllyel házasságot is köthetnek katolikus módon. Azelőtt csak úgy rendezte a kilépett papok ügyét a Szentszék, hogy házasságot nem köthettek.

Sokszor a papok is elfordultak a kilépett papoktól. Renegátoknak tartották őket. A kilépett papok is érezték a lelkük mélyén a „te pap vagy mindörökké” szentírási ígéretet. Nem voltak boldogok. Sohasem felejttem el egyik kilépett paptestvérem szavait: „Csak még egyszer énekelhetném a Glóriát az oltárnál.” Jó állása volt az egyik minisztériumban s mégsem volt boldog. A másik kilépett pap tanártársam volt a gimnáziumban. Mint kilépett pap is mindennap elimádkozta a rózsafüzért s a Szűzanya nem hagyta el megévedt papfiát. Egyik tanítványa, aki pap lett, rendeztette az ügyét Rómában. Az épülő új templomnak ő vette a monstranciát s élete végéig, amíg tehetette, naponként végzett Szentséglátogatást.

Sokkal nehezebb az eset, ha a pap hitében is megrendült. Ezek elzárkóznak. Volt eset, amikor csak a halála után tudtuk meg valakiről, hogy kilépett katolikus pap volt az illető. Sajnos, most is találkozunk ilyenekkel. Itt csak az imádság segíthet. Kétszeresen fáj az egyháznak, ha volt papjai támadják szóban és írásban.

Most térjünk át a mai problémára a papi cölibátussal kapcsolatosan. Nyilatkoznak a püspökök, nyilatkoznak a szerzetesek. A megys főpásztorokat a mai világban is ellátják mindennel, ha sokkal szerényebben is, mint régen. Nem szenvednek hiányt semmiben. Ez így is van jól. Harminc évig tanító hitoktató és hittanár panaszolta, hogy a főpásztor sohasem látogatta meg szerény otthonában s nem érdeklődött hogyléte felől. Tisztelettel kérjük Főpásztorainkat, hogy látogassák meg minden papjukat, a káplánokat is, legalább a bérmlálás alkalmával. Boldogult Hanauer István váci püspök minden papját meg szokta látogatni. A főpásztorban nemcsak Ordináriust, hanem Atyát is szeretnénk látni.

A szerzetesek is nyilatkoznak a papi cölibátusról. Tudom, hogy nekik is vannak problémáik. A házfőnök esetleg nem mindig jó előjáró, de a szerzeteseknek van otthonuk. Ha szegénységi fogadalmat is tettek, koszt és ruhamosási problémáik nincsenek. Az egyik szerzetes paptanár plébániára került. Nem kapott házvezetőnőt. Legtöbbször konzerven élt. Nem sokáig bírta a szervezete. A konzervtáplálkozás a sirba vitte. Mit mondanak kilépett fiatal paptestvéreink? Az egyházmegyei hatóság városhelyre akarta tenni, de ő inkább a puszta lelkeséget vállalta. Misszionárius, hős akart lenni. Neki sem volt gondviselője. Azt olvastam a levelében, hogy leginkább zsíros kenyéren él. Zokogva jelentette be az oltárnál a híveknek, hogy nem bírja ezt az életmódot és a magányt, bocsássanak meg neki. A pusztai kápolnában mindenki sírt. A fiatal pap búcsút mondott a papságnak. A hívek azóta sem kaptak önálló plébánost. Újmisésektől gyakran halljuk a panaszt, hogy a szemináriumban minden jó volt: a tanárok, a kispaptársak, az ellátás. Csak egyet kifogásolnak: hogy nem készítették fel őket a mai élet nehézségeire. Lassan missziós egyház leszünk, mint például a francia egyház. A missziós egyházban misszionáriusi felkészültségű papokra van szükség. Párizsban a missziós szeminárium egyik termét a vértanúk termébe elnevezik. Megkérdeztem, hogy miért. A teremben üvegszekrényben mindenféle kínozeszközök vannak. Ezeket a misszionáriusok küldték régebben a missziós állomásokról. A misszionárius-jelöltnek gyakran eljönnek a vértanúk termébe elmélkedni, hogy szemük előtt lebegjen mindig az a tudat, hogy rájuk is üldözés és halál várhat a missziókban. Ha nem is dárdaival vagy nyíllal, hanem kerékpárlánccal verik őket agyon, mint az egyik belga misszionáriust Kongóban. Belgiumban a házigazdám mutatta a mosolygóképű fiatal pap fényképét.

Az egyik dunántúli egyházmegyében az elmúlt nyáron a kispapokat elküldték egy-egy plébániára, hogy közvetlen közelről lássák, milyen a papi élet. Ez szép és jó. De nem lenne-e hasznos a kispapjainkat olyan helyre is elvinni, ahol a pap

ezért vagy azért egyedül él? Nincs gondozója s maga kénytelen takarítani, főzni és mosni — még a templomi ruháját is. Aki ma pap akar lenni, ilyen életre is föl kell készülnie.

Arra is szoktak hivatkozni, hogy görög katolikus testvéreink megházasodhatnak a papszentelés előtt. Tisztelettel nézünk mi, latinok, a görög szertartású paptestvéreinkre. Az igaz, hogy van otthonuk és van családjuk. A papi utánpótlás náluk leginkább a papi családokból kerül ki. Mint minden családban, náluk is vannak problémák. Ők azt mondják, hogy könnyebb a latin papoknak. Sokan protestánsok között élünk vagy élünk. A protestáns lelkészek általában szép családi életet élnek. Válások azonban náluk is előfordulnak, jeléül annak, hogy a házasság nem jól sikerült. A papi utánpótlás zöme szintén a lelkészi családokból kerül ki.

Melyek különösen a magyar problémák? A fiatal paptestvérek sokszor nehezményezik, hogy a papi munka zömét, a nehezebb részét nekik kell végezniök, s ezzel szemben nem méltányos a fizetésük. Reméljük, hogy a papi szénatusok javaslata alapján ezt a kérdést még ebben az évben megoldják. Nehezményezik, hogy a stóla zöme a plébánosé. Vannak helyek, ahol közmegelegedésre a plébános a káplánnal felezi a stólát, akárki is végzi a szertartást. Sajnos ez még nem általános. A káplánszobát is barátságosabbá, otthonosabbá kellene tenni. A fiataloknak modern bútor kell. Igazuk van. A mai fiatal papok azt mondják, hogy őket nem érdekli, mi volt régen. Ők a mában élnek. Ezt is meg kell érteni nekünk, idősebbeknek.

Hogyan lehetne a plébániái házvezetőnő kérdést megoldani? Plébániára kihe-lyezett volt szerzetespap mondotta, hogy az egyház még nem gondoskodott olyan intézményről, hogy a cölibátusra kötelezett papok a plébániákon rendesen el legyenek látva. Boldog az a pap, akinek él még az édesanyja, vezetheti papfia ház-tartását. Van olyan plébánosunk, akinél a nyolcvan éves nagymama vezeti a ház-tartást. Minden nehezebb házimunkát a papunoka végez el, de mi lesz, ha meghal a nagymama? Még a pap leánytestvérei sem akarják magukat lekötöni a bi-zonytalan házvezetőnői állásra, amikor a plébánosokat is helyezik. Inkább elmen-nek napi nyolc órás munkára máshová dolgozni. Sok plébános egyszerűen nem tudja a házvezetőnőt fizetni, mert olyan kevés a jövedelme. A mi esperesi kerü-letünkben a plébániák többségében nincs is házvezetőnő.

Nagy probléma a mai papi életben az egyedüllét, a magányosság. Nem min-denki bírja idegileg a kamalduli remete-életet. Tapasztalatból tudom, hogy meg lehet szokni az egyedüllétet is, de nagyon nehéz. A pap is ember. Beteg lehet s nincs senki, aki megápolja. Az ősszel egyik nyugdíjas paptársam a Balaton mel-lett három napig feküdt holtan a lakásán, anélkül, hogy ez valakinek is feltűnt volna. A székesfehérvári papi otthonban a nyugdíjas papok papi közösségben él-nek és a leggondosabb ápolást kapják. Sajnos nem minden nyugdíjas pap tud be-jutni a papi otthonba. Milyen szép lenne, ha a fiatalabb paputód a nyugdíjas elődnek átenged egy szobát a plébánián, ahol hátralévő életét leélheti.

Minden kornak megvan a papi ideálja. Nekünk Bosco Szent János volt. A mai magyar papnak talán Foucauld Károly lehetne az ideálja. Foucauld Károly élete a szaharai remetességben nem volt hiábavaló. A magyar papok többsége ezt a magányos életet éli. A szemináriumban — szerény véleményem szerint — erre a magányos életre s ennek a nehézségeire föl kellene készíteni a jövő papjait. A ma papjait a cölibátusra nevelték. Szívem az Istené, szeretetem az egyházé. A cö-libátus a teljes odaadással való munkát is jelenti Isten országáért. Vitán felül áll, hogy a papi cölibátus nagy erőforrás is.

A II. vatikáni zsinaton a pápa nem is engedte meg a papi cölibátus tárgya-lását. De mi történt? A zsinattal új szelek kezdtek fújdogálni az egyházban. Ki hitte volna például húsz évvel ezelőtt, hogy az egész szentmisét a nép nyelvén fogjuk mondani. Sőt újra bevezetjük az ősi, de sokak számára protestáns ízü: „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökkön örökké” befejezést is.

Minden katolikus értesült arról, hogy a holland lekipásztori zsinaton kilenc-ven szavazattal állást foglaltak a kötelező papi nőtlenség ellen. Hat szavazat volt mellette és tíz tartózkodás. Eddig mindig úgy tudtuk, hogy a holland katoliku-sok a „leg”-ek egyháza. Hollandiában van a legtöbb áldozó, legtöbbben hallgat-nak vasárnap szentmisét, legtöbb a papi és a misszionáriusi hivatás. Nem tudjuk megérteni, hogy mi váltotta ki a lekipásztori zsinatnak ezt az állásfoglalását a cölibátus, a kötelező papi nőtlenség ellen. Idővel talán majd erre is kapunk vá-laszt.

LONGAUER IMRE

Az anya az emberek között a jóság megtestesítője. Az anyai hivatás méltóság; tiszteletet vált ki, de az örömek sorozata mellett áldozatokat is rejt magában. Nemcsak Szűz Máriára, de általában az anyára vonatkozik a szentírás dicsérete: „Boldog a méh, amely téged hordozott és az emlő, melyet szoptál” (Lk 11,27).

Az anya boldogságának első alapja, hogy életet hoz a világra. Az élet Isten adománya. Így az anya hathatós eszköz az Isten tevékeny alkotásában.

Boldoggá teszi az anyát, hogy szeretet. Külön öröm számára, hogy lelkében felhalmozódott szeretetével gyermekét, mint új életet, elfogadja, átkarolja, őrzi és kibontakoztatja. Hivatását e szeretetben valósítja meg. Az igazi anyai szeretet nem tart meg magának semmit, mindenét gyermekének nyújtja. Szinte kimeríthetetlen forrás, melyből bőségesen táplálkozhat az emberi élet. Erő, amely összetartja a családot. Általános, és minden gyermekére egyformán kiterjed. Éppen ezért a gyermekekben bizalmat vált ki, és védelmet nyújt számukra a sorsukért vívott küzdelemben. Ugyanakkor türelmes, el tudja viselni a betegséget, kudarcot, szegénységet, megáláztatást. És megértő, mert ismeri gyermeke belső alkotának minden összetevőjét. Így gyengeségeit, botlásait sem ítéli el oly könnyen, mint az idegen. És nem időszakra szól, hanem kiterjed a felnőtt és öregkorra, egészen a halálig.

Boldoggá teszi az anyát, hogy gyermekeit neveli. Ő alakítja, formálja és bontakoztatja gyermekének lelkületét. Az anya ölében tanul meg az ember gondolkodni, beszélni, emberré lenni. Az anyák nevelik az emberiséget. Kezükben van bizonyos fokig az emberiség sorsa. Az anya neveli a hitetlen embert, de az anya neveli a vallásos embert is; így emberileg az anyák formálják az egyház arculatát.

Anyának lenni azonban áldozatot is jelent. Sorsunk keserű törvénye: amikor rózsát szaktünk, tövis szúrja kezünket. Isten jövendőlte meg Éva és utódai számára: „Megsokasítom gyötrelmeidet és terhecséged kínjait, fájdalommal szülsz a gyermeket” (I. Móz 3,16).

Gyermekeért vállalt szenvedése testében gyökerezik. Az áldott állapot és világra hozatal fájdalma folytatódik: az anya virraszt gyermeke felett, vállalja az ápolás néha emberfeletti fáradságát, feláldozza gyermekeért a szabadságát. Le kell mondania érte örömeiről, szórakozásokról, fegyelmennie kell érte női hiúságát, esetleg anyagi áldozatokat is kell hoznia. Női szépsége átalakul anyai értékévé. Az anya gyermekében is tovább szenved. „A te lelkedet is tör járja át” (Lk 2,35). Ez a símeoni jövendőlés nemcsak Szűz Máriára vonatkozik. Az anya és a gyermeke egy, a gyermek sorsa az anya sorsa is. Az anya együtt szenved gyermekével, átérzi betegségét, együtt küzd vele, vele együtt alázkodik meg, vállalja kudarcait, vele szegény vagy gazdag, örül vagy szomorodik. Nemcsak figyeli, de vele együtt éli is egész sorsát.

Lelki szenvedései között a legélesebb tört gyermekétől kaphatja az anya: ha szeretete nem nyer viszonzást, sőt hátlátlanságot kap gyermekétől. Ha az mindenre ráér, csak anyja számára nincs ideje, mások számára mindig van mondanivalója, de anyjával nem tud mit beszélni; másokhoz kedves, de az anyja iránt türelmetlen, másokat el tud viselni, de anyja ellen hamar kifakad. És különösen betegségében, öregségében keserves elviselni a gyermek hátlátlanságát. Ő ápolt, és őt nem ápolják. Ő nevelt, dolgozott, de őrá nem áldoznak. Ő adott, és most vár, és nem kap. És legkevésbé kapja azt, amit a leginkább kíván és tehetetlen idős korában legjobban igényel: figyelmet, szeretetet, türelmet, áldozatot.

Mindezek ellenére az anyaság gazdagítja igazán a nőt. „Nézd, ő a te fiad... nézd, ő a te anyád!” (Jn 19,27.) Ez a létrendi kapocs, az anya és a gyermeke biológiai, szellemi, lelki életközössége tölti ki valójában a nő létét, hivatását, feladatát és tevékenységét. „Az anya üdvözülni fog, ha gyermeket szül, ha kitart a hitben, a szeretetben, s a szerénységgel párosult tisztességben” (II. Tím 2,15).

MIKLÓS DEZSÓ

Ha igaz lélekkel vágyakoztok a szeretetre, meg fogjátok találni, mert vár benneteket.

Oscar Wilde

# NAPLÓ

## A FELSZABADULÁS ÉVE

1970 hazánk felszabadulása 25. évfordulójának ünnepi éve. Ez a jubileum mindenkit kötelez. A hívót is. Amikor visszatekint e negyedszázad társadalmi változásaira, gazdasági sikereire és az ennek nyomán kialakult kedvező politikai légkör hatásait regisztrálja, mindebben saját munkájának eredményeit is látja. Hívők és nem-hívők közös cselekvései támasztották fel az országot romjaiból s formálták a magyar nép új történelmét. A mindennapi élet — a munka, az országépítés, a gyakorlati feladatok — ugyanis nem alkalmaz megkülönböztetést, nem ismer oldhatatlan kötöttségeket.

Az eltelt huszonöt esztendő bebizonyította, hogy a keresztény ember is megtalálja helyét és szerepét a társadalmi haladás, a szocializmus szolgálatában. Mindenekelőtt azért, mert „hívők és nem hívők nagyjából egyetértenek abban, hogy a földi lét középpontjában és csúcán az ember áll”. Az emberi tevékenység pedig nemcsak az embertől indul ki, hanem az emberért is van. „Távol álljon tehát a keresztényektől — olvassuk Az egyház a mai világban című zsinati konstitúciót — az a gondolat, hogy az emberek leleményességéből és erejéből született alkotások szemben állnak Isten hatalmával, vagy hogy az eszes teremtmény mintegy vetélytársa a Teremtőnek. Éppen ellenkezőleg, arról vannak meggyőződve, hogy az emberiség sikerei Isten nagyságát mutatják, az Ő kimondhatatlanul nagy elgondolásának gyümölcsei.”

E negyedszázados jubileum hívők és nem-hívők együttműködésének újabb és újabb lehetőségeit kínálja az erősödő nemzeti egység és a kialakuló szocialista demokratizmus légkörében, az országépítő munka további sikereinek és a társadalom felemelkedésének útján. A hívők tudatos részvételét ebben a közös jelen-alakításban és jövő-teremtésben Palmiro Togliatti fejezte ki a legtalálékosabban: „A szocialista társadalom megvalósulása megteremti rá a gyakorlati lehetőséget, hogy teljes egészében érvényesüljenek azok a társadalomról és az emberről vallott erkölcsi értékek, amelyeket mind a marxisták, mind a keresztények elfogadnak.”

## AZ AJTÓKAT FELTÁRÓ SZENTLÉLEK

Amikor a Krisztustól megígért s elküldött püünkösi Lélek ereje az addig bezárkózott apostolokat megérintette, kitárták a terem ajtaját-ablakát és Simon Péter megtartotta az első keresztény prédikációt. Azon az első püünkösden három ember vált a Feltámadott követőjévé.

Püünkös nagy tanítása: a Szentlélek-től friss életerővel telített egyház kitárja kapuit. A Lélek egyháza nem barrikádokat emel maga köré, nem tesz elhatároló lépéseket „pártusok, médek... ázsiaiak és egyiptomiak” (Apcs 2,9—10), bárki felé, ellenkezőleg: mindenki előtt őszinte és nyílt szóval tesz tanúságot az örömhírről. A Megfeszítettől, aki a Feltámadott (Apcs 2,24).

A háromezer új keresztény azután tovább viszi ezt a világ előtti feltárulkozást. „Hangjuk elhatott az egész földre s beszédük a földkerekség határáig” (Róm 10,18). A Szentléleknek ez a serkentő ereje azóta is újra és újra felpezsdülő elevenességgel hat az egyház életében. Ez által az ajtókat feltárni készítő erő által került a történelem során az egyház időről-időre újra valódi emberközelbe. Sohasem a hatalommal vagy a pénzzel való kapcsolata, az evilági javak után vágyó törekvése jelentette az egyház életében a krisztusi tanításnak, a Szentlélek erejének jelenlétét és lendületét. Aki pénzt őriz, gazdagságot rejtet, az bezárkózik. Aki hatalmát félti, az őriséget állít a kapuk elé. Krisztus nem ilyen önvédelmi eszközökre bízta.

öveit, hanem átadta nekik a „Szentlélek erejét”, hogy „tanúi legyenek egész Jeruzsálemben... s a föld határáig” (Apcs 1,8). Órola pedig csakis a szeretet Lelke által, annak erejében lehet őszinte tanúságot tenni.

A Lélek által életetett egyház — hogy szentírási képekkel éljünk — nemcsak „szikla”, nemcsak „hegyen épült város”, hanem a mindenkihez elküldött, a minden ember felé kezet nyújtó „apostoli egyház”. Ezért nem válhat az egyház élete olyan „gettóvá”, mely a „hitetlenek” tanításától való félelmében falakat emel önmaga köré. És ha sziklára is épült város, de mindenképpen „modern” város, melyből számos út vezet kifelé s befelé egyaránt, mely a népek országútján fekszik. Joga és lehetősége van feléje venni útját minden embernek és népnek, s belőle bárki saját elhatározásából kifelé is útra kelhet. Tárt kapukat nyit ez a város az istenkeresőknek, de szívesen fogadja azokat is, akik csak — miként a túristák — kissé „ismerkedni”, „szétnézni” jönnek falai közé. Nincsenek a városnak titkai, nincsen rejtetgetni valója. Éjjel-nappal ki van világítva s fényforrása maga a „világ Világossága”.

A pünkösdi Lélek egyháza színre, nyelvre, vérre való tekintet nélkül minden teljesebb életre vágyó „szőlőveszszőt” beolt Krisztusba, a „szőlőtőbe”. Testvérré lesz benne minden, a világosság felé, a tiszta forrás felé tartó, az „utat, igazságot és életet” őszintén kereső ember. A Lélek egyháza épp ezért a békének is egyháza. Benne és közreműködésével az embernek Istenéhez s embertestvérehez való viszonya a legharmónikusabban rendeződhet. A pünkösdi Lélek mindig, ma is valódi belső és kifelé ható erőt jelent az egyház számára. Aki nem felületet vagy racionalista szemlélettel, hanem mélységes hittel és bizalommal fordul az erősség Lelke felé, az hinni és bízni fog akkor is, ha az egyházban olykor bizonytalanság, máskor tévedés ütné fel fejét. A Lélek nem tűri a kicsinyhitűket, a vészharang kongatókat, mindenütt bűnt és veszélyt szimatolókat. A Lélek erejében bízik akkor is kitarának, ha a tévedés a hatalom bűvöletétől megszállottak bűnéből és akkor is, ha az örökösen ellentmondók, a min-

dent jobban tudni vélők felelőtlensége nyomán születnék. Az egyház „csodája” mindig és ma is: a Szentlélek működésének, jelenlétének, erejének csodája. Az egyház tagjaiban ugyan eltávolodhat Istenétől, olykor még szembe is szegülhet vele, mégis, a Léleknek fenntartó s az igazságot őrző ereje nem fogja magára hagyni Krisztus egyházát. Pápák, püspökök, papok, teológusok és világi hívek bűneinek ellenére az egyház mégsem tűnt le a történelmi homályban, miként fáraók dinasztiái, a római impérium vagy régmúlt idők birodalmai. Sőt, még az ún. dekadencia periódusában is újra és újra serkenő élet, egy-egy mélyebben megragadott igazság felvillantása jelezte, hogy a Lélek él s ereje fenntartja, élteti az egyházat. Ennek így kell lennie, egyszerűen azért, mivel az egyház élete nem saját (emberi) élete, az egyház igazsága nem saját (emberi) igazsága.

A Szentlélek ereje tárja föl ma is újra az egyház kapuit, hogy hirdessen régi s új, mert örök igazságokat. Hogy tudja őrizni mindazt, amit Krisztustól kapott, de egyben tudjon megújítani is mindent, hogy az „őrzés” feladatát mindig az élet törvényeinek tiszteletbentartásával végezhesse. Csak a mindig megújulni és megújítani kész egyház és keresztény ember képes együttműködni a „mindeneket megújító”, az erőszakot és kényszert soha nem alkalmazó Lélek erejével. Az egyház nem metafizikai, nem elvont valóság. Vándoregyház, melynek története van. Története során ugyan nincsenek „ismétlések”, mindazonáltal életében egy konstans hatóerő működik: a Lélek, az újra és újra kapukat kitaró Szentlélek. Az, kinek ereje megnyilvánult az első pünkösdkor, amidőn az apostolok a világ szeme elé léptek. A Lélek szólt Péter által, amidőn Jézust hirdette s ugyanez a Lélek beszél Péter utódai és munkatársai által, amidőn az egyház ma is ablakokat-ajtókat nyit, hogy minél többen hallják meg a szeretetről, békéről szóló jó hírt. Hogy minél többen ismerhessék fel Krisztust s őbenne az igazságnak és embertestvériségnek felszabadító, mindenkit magához ölelő erejét.

SZENNAY ANDRÁS

*Amit az emberek a test árnyékának neveznek, az nem a test árnyéka, hanem a lélek teste.*

Oscar Wilde

## AZ OLVASÓ NAPLÓJA

Hangos és látványos sikerekkel kezdte pályáját Pusztá Sándor több mint harminc évvel ezelőtt. S egy költőnek az esetek többségében nem szokott a javára válni, ha hangos és látványos sikerekkel kezdi pályáját. Pusztá Sándor mellett ugyan szólt nyomósabb érv is: Móricz Zsigmond javallása. Dehát értette Móricz igazából a lírához? S nem volt-e a méltánylásában egy kis leányfalusi barátság is? Mindegy: akkor sem rossz félmjelzés, ha egy költőre Móricz Zsigmond mondja rá, hogy „valaki jött”.

Jött, aztán hosszú időre elhallgatott. Olyan nagy csönd lett körülötte, mintha a siker soha, egy percre sem szegődött volna hozzá. Most, amikor újra megszólal, lecsontolt, lemetesztett ágú, kopár fatörzs van a kötete címlapján\*. De a fedőlap képe nem jelképe annak, amit fed: a kötetnek. Ha jelképezni, tömören összefoglalni akarnám, inkább az *Őszi hórak* második szakaszát idézném: „vak lázmérőit a fákat — rázza a szél s az ég tetejét — csak belül aranylunk — kései lomb szélire metszi — a dér halk üvegét.” Mert végülis erre volt jó a húszéves csönd: hogy megérjen ez a „belül aranylás”. Látványosság és pózok nélkül, mintha csak magának. Húsz éves hallgatás — és hallgattatás — után nem azt mondja: „Lám, kibírtam!”; hanem ezt: éltem, és mert éltem, értem. Mint a fák, melyek „hegyre menet” nemcsak ritkulnak, hanem erősödnek is. Költőnek még a kényszerű csönd sem szűségképpen száműzetés; lehet a kiforrás csöndje is. A hang nem föltétlenül reked el; esetleg csak mélyül, tisztul.

Hogyan? „Légy hű” — mondja egy vers címe a háború végéről való *De profundis* ciklusban: „légy hű magadhoz s hozzá leszel — mondom és hogy hű legyek — mivel mindenki elfutott — magamhoz fellebbezek.” Egy másik vers, az *Élni és halni* pedig ezt mondja: „nem ment meg senki — senki magunktól — itt kell aranyat — mosni magunkból.” Így indult neki a hallgatásnak, s ezért lett aztán a „hegyre menet” számadásának eredménye egy nagyon egyszerű, nagyon igaz és szép „po-

zitív szám”, vagy ha tetszik, erkölcsi lecke: „borulj virágba jóakarát — lombosodj bennem béke.”

Van a kötetben egy *Atombomba* című vers, 1949-ből. Egy pilóta monológja „a megöszült, megörült, hideg úrban”, mielőtt kioldja a bombát. Már az idézett jelzőhalmozásból is sejthetni fölcsigázott hangját. De van benne két sor, amit az egész vers drámai retorikájából nemcsak a dőlt szedés ugat ki, hanem — elsősorban — a súlya, a lármás hangszerelés közepén a belső csöndje: „Fölszálltam könnyen de leszállni — marad-e Föld még?” Innétől mintha e csönd felé fejlődne Pusztá Sándor lírája. Tanácsát: „ideje lenne elkezdni az alázat iskoláját” — ő maga fogadta meg a legelsőnek. Elkezdte, járta és ki-járta; megtalálta benne azt, amit a szavak, ritmusok, képek harsányabb büszkesége rendszerint inkább csak elföd, és elfödött nemegyszer ölelője is. Tulajdonképpen önmagát találta meg, belső csöndjében a „csak belül aranylás” igazságát. Hogy egy-egy szép példát külön is jelezzünk: az *Annunciáció* rilkeien fra-angelicós bensőségét, az „angyalul beszélő” angyallal, akinek „temérdek szárnya — nem fért a szobába”; az *Aidephone* hibátlan öt sorát: „oly mély vagyok — elsüllyedek önmagamba — látlak a partomon állni — úgy tükrözlek csodálatos — magadból fogsz kihalászni”; a *Federico Garcia Lorca* kurta, kemény „jelentését”: „volt ki vállába — volt ki szívébe — volt ki kezébe lőtt — verseibe senki — elfeledték parancsba tenni — kivégzés előtt”; vagy — a kötet egyik legszebb darabjaként — az *In diebus illis* tömör ikon-kompozícióját.

Mikor „kiáltásnyi” a csönd? Rákos Sándor új kötetének\*\* címadó verse így felel a kérdésre: „nagyvárosok kakofóniájában — aritmias dobogások közt — mikor a zaj már fokozhatatlan — hirtelen csönd lesz — kiáltásnyi csönd — mélytengeri antarktikus csönd — a felismerés iszonyatát — fagyasztja ilyen nagy csöndbe a lélek”. Mikor kiált a csönd? Ha megvan benne „a felismerés iszonyata”. Mivel kiált? A felismerés iszonyatával. Mit ismer föl? Milyen felismerésnek az iszonya fagy ezzé a néma kiáltássá?

\* Pusztá Sándor: *Hegyre menet ritkulnak a fák*. Magvető, 1969.

\*\* Rákos Sándor: *Kiáltásnyi csönd*. Magvető, 1969.

Amikor kötete megjelent, Rákos Sándor maga írt hozzá kommentárt, bevezetőfőlét esztétikájába; fölidézte benne — példázatul — lektori emlékeiből Kittenberger Kálmán oroszlánját. A híres vadász és kitűnő író ott áll, kezében a csüörtököt mondott fegyverrel, az oroszlán előtt, várja a fenevad ugrását. Mit érzett abban a pillanatban? — faggatja a lektor. „Furcsa érzés volt” — feleli hosszas töprengés után Kittenberger Kálmán. Vannak tények, amelyekről nem lehet többet, teljesebbet, érvényesebbet mondani, mint a tény közlését. Minden további szó fölösleges, gyöngíti, elmosza aényt. De nem minden tény ilyen. Ahhoz, hogy egy szembenállásról csak annyit mondhasak, „furcsa érzés volt”, de ezzel aztán mindent meg is mondjak: ehhez az kell, hogy oroszlánal álljak szemben, fegyvertelenül. A csönd csak akkor tud kiáltani, ha tartalma van, ami kiáltson. Különb szélhámoság, és semmivel sem ér többet, mint bizonyos „modern” költői akrobatikák egyéb, lármásabb ripacszkodásai.

Mi hát ennek a csöndnek a „tartalma”, mit ismer föl ez a fölismerés? A létezést — felelhetjük egyetlen szóval, akármilyen elkoptatott, s akármennyi hamis visszhangot kelt is ez a szó. A mechanizált élmények és észlelések — „információk” — folytonosan ránszakadó zuhataga egy pillanatra megáll, a tudat fölocsudik félnarkózisából, és a pillanatnyilag minden egyébtől kiüresedett létben négyezemközött marad önmagával, a saját létezésének tényével, amitől a modern élet „kakofóniájában” annyira elidegenedett már, hogy amikor így szembeállok vele, abszurdnak találja, nem pedig elemien természetesnek. Abszurdítás és katasztrófa, mint a *Karambol* című versben („... múlt és jövő a teljes élet — egyetlen ordításban...); folyamatosság helyett egy végső pillanat fölizzása, mint a *Vadállat*-ban („... meghúzta a ravaszt — mozdulata s a dörrenés között — az a másodperc volt az életem”); nyugodt tudás helyett egy kataklizma döbbenete, mint *A névtelenben* („... holnap vagy holnapután — talán már ma este is — fejedhez kapsz mint akit gránitszilánk ért — torkodból nyögés szakad föl — s egyszerre mindent tudsz és látsz és hallasz és megérsz”).

Mit lehet erről mondani; hogyan lehet ezt úgy közölni, hogy a szavak egyenértékűek legyenek az élmény döbbenetével? Mit és hogyan azon túl, hogy közöljük aényt, nevéen nevezzük az oroszlánt? „Ha ráébredtünk a korlátlan-

nak hitt kifejezési eszközök nagyon szűk korlátaira, hallgatásunk is beszéddé válhat — mondja Rákos Sándor. — Kifejezzük vele a kifejezhetetlent, újrate-metjük és megszólaltatjuk a szavak ólmos esőjében ázó, elnémult jelenségeket. A hallgatás robbanásig sűríti létezésünket. Milliő hangú és értelmű a csönd robbanása. Más szavakkal, költői fogalmazásban, az *Ars poetica* szerint: „bazzaltba vésett sorok — az elhallgatás többletével — nem bánhat könnyedén a szóval — aki törvényt fogalmaz”.

Aki a csönd mélyén a léttel találkozik, az a létben szükségképpen találkoznifog a Törvényvel. Amiről megint úgy lehet a legtöbbet mondani, ha magát a Törvényt mondjuk minden értelmező föloldás és kommentár nélkül. Hogy itt és ebben Rákos Sándor, a nagyváros „aritmiás dobogásai közt” élő, modern idegérzékenyséű költő találkozik azoknak az ősi keleti költészeteknek a szellemével, amelyek ugyancsak a Törvény igazétében születtek és a Törvényt próbálták — az első közt — szavakba fogalmazni: ez természetes, hiszen mint kitűnő fordítója, eléggé húsáva-vérévé asszimilálhatta az „agyagtáblák üzenetét”. De hogy ez a tolmácsolás, ez a huzamos együttélés az akkád költészettel mennyire nem pusztán holmi szerencsés és múló véletlen, hanem szerves vonzás és választás eredménye volt, és hogy általa Rákos Sándor mennyire a költői természete legmélyebb hajlamainak, mennyire a saját alkatának legjobban megfelelő táplálékkal táplálkozott, azt csak most, a *Kiáltásnyi csönd* felől látni igazán.

Szervezetének való táplálék volt, és ugyanakkor — ezt szintén most láthatni igazán — „ellenméreg” is, a némaság kísértésére. Abban a bizonyos, már említett kommentár-cikkben (*Oroszlán* címmel jelent meg az *Élet és Irodalomban*) Rákos Sándor egy több mint húsz esztendeje írt epigrammáját idézte: „Egy szóba zsúfold a világot, költő! — S ha sikerült, hallgasd el azt a szót! — Törpe az, ki minden szavát kimondja: — a nagy rostál, s hallgat a legnagyobb!”, és a következőket fűzte hozzá: „Bármily magas hőfokú izzást jelent, gyakorlati szempontból öngyilkosság az ilyen ars poetica. Hiszen a teljes hallgatást tűzi ki végső célként. A költészet pedig mint műfaj a *kimondott szavak* művészete. Az elnémult költő nem költő, vagy csak magának az. Költői életöszönöm akkor is, később is sokszor tiltakozott a sejtje-

imbe zárt szándék ellen, mely a vers megsemmisítésével kívánna egy merőben másfajta, szavak nélküli költészetet teremteni."

Mallarmé óta számos változatát ismeri a modern líra a „szavak nélküli költészet” kísértésének, ha tetszik herezisének; látjuk, Rákos Sándornak is „a sejtjeibe van zárva”, neki is meg kellett és kell küzdenie vele. A vers „kiáltásnyi csöndjét” a vers létét fenyegető csönddel szemben kell kiharcolnia magában; hiszen a vers csöndje nem „hallgathat” másként, csak szavakkal; szükségképpen szavakban szóló csönd ez; szavakban kell szólnia, illetve szavakból kell a költőnek „megcsinálnia”. Mert — idézzük újra az *Ars poeticát* (és vele egész „mögöttes világát”, az agyagtáblák és kőbe vésett föliratok költészetét) — az „elhallgatás többletét” is bele kell vétni, vésetlenül is, a vésett sorok mellé a „bazaltba” ahhoz, hogy egyáltalán legyen, mint „többlet”; mert különben nem többlet, csak kényelem és lustaság, elmulasztott „bevésés”.

Bazaltba bevésni, márványból kivésni, szavakból, szavak bazaltjában, szavak márványából megcsinálni a dolgot, megformálni, művé alkotni „a meztelen döbbenetet, a primér élményt”, a létezés tényeit, látványát, vagy akár abszurditását; nem üresen fecsegni róla, hanem megalkotva urává lenni: ez az, ami mindig egyetlen és mindig arra az egyetlen alkotóra vár, arra az egy kézre, arra az egy vésőre, arra az egy erőre. A többi, a „szöveget”, lehet, valóban mind elmondták már; lehet, hogy eleve megírtak már hozzá minden lehetséges kommentárt is. De a költészet, az igazi, nem pusztá kommentár, és nem pusztá szöveg-variáns. Az igazi költészet mégiscsak teremtés. Lehet minden eleme külön-külön ismert: de amivé egy személyiség kohójában egy-egy létélmény „képviselőjéül” forrnak, egvedi, egyszeri és pótolhatatlan.

Mint például a kötet végén a megrendítő *Anyasírató*.

RÓNAY GYÖRGY

## SZÍNHÁZI KRÓNIKA

A „Kalakshetra” indiai táncegyüttes vendégszerepléséről, bár nagy érdeklődés előzte meg, bizonyára kevesen hitték, hogy az évad egyik legjelentősebb színházi eseménye lesz. Igaz, a táncművészet voltaképp nem választható el a színház művészetétől, különösen nem az indiai — vagy általánosabban: az ázsiai — kultúrkörben, hisz a keleti embert sokkal inkább jellemzi a testen keresztüli meghatározódás, mint az európai. Mai, európai fogalmaink szerint mégis külön beszélünk táncról és színházról. Nos a „Kalakshetra” táncegyüttes — amellet, hogy az indiai táncművészet magas színvonaláról is tanúságot tett — mindazoknak élményt s talán sok ihlető izgalmat is jelentett, akik a korszerű színház megszületését szívügyüknek tekintik.

Nem mintha a „Kalakshetra” divatos színházi áramlatoknak hódolna. Épp ellenkezőleg: a Rukmini Dévi asszony vezetése alatt működő együttes voltaképp a klasszikus indiai tánc felvirágoztatásán fáradozik, azaz pontosabban: a klasszikus templomi tánc és a népi tánc sajátos ötvözetének kidolgozásán. Rukmini Dévi, aki tiszteletreméltó papi családból származott, ugyancsak megbotránkoztatta környezetét, amikor —

35 évvel ezelőtt — elkezdte tanulni a „bharat natjam”-ot. Ma már reneszánszát éli a templomi tánc Indiában: devadaszik oktatják a fiatal lányokat a „bharat natjam” varázsos művészetére. Az a templomi tánc, mely egy időre csupán a hűbérurak szórakozásává alacsonyodott, s annyira „elvilágiasodott”, hogy a papok a táncosokat nemegyszer kiűzték a templomból, ma ismét visszakapja régi „szakrális” funkcióját: az indiai táncművészet legújabb fejezete azt is megmutatja, hogy épp művészi ereje és hitele teszi „szentté” a táncot. Ugyanaz a test, melynek mozdulatai az imént még csak érzéki gyönyört ébreszthettek a nézőben, egy klasszissal feljebb rituális értelmet kap, s a színpadon már mintegy vallási szertartás folyik. Így kapcsolódik érzékiség és ritualitás az indiai színházban.

Iyen egyszerre „érzéki” és „szent” a „Rukmini Kalyanam” című táncdráma is, melyet az est első felében a „Kalakshetra” együttes előadott, s mely egyébként a rendező-koreográfus-szcenikus Rukmini Dévi asszony műve, aki az indiai mondakör egy „drámai pillanatát” ragadja meg alkotásában. Rukmini királykisasszonyt, aki Krishna is-

ten jegyese, bátyja máshoz akarja kényszeríteni, de Rukmini üzen az udvari pappal, aki meghozza Krishna biztató válaszát, majd maga az isten is megérkezik, megküzd a királyfival, és feleségül veszi Rukminit. A cselekmény tehát igen egyszerű, de mint a kathakali színház szinte valamennyi darabjában, olyan mitológikus témát dolgoz fel, mely az ősi szenvedélyeket, a jó és a rossz, az igazság és a hazugság, a világosság és a sötétség ősi erőit varázsolja a színpadra.

S a nagy színházi élményt épp ez a varázslás nyújtotta. Rukmini Dévi a mítosz „modern” feldolgozását, adaptálását tűzte maga elé célul (ahogy ezt egy európai rendező vagy író tette volna), hanem eredeti tisztaságában viszi színpadra a mitológiai történetet, vagy inkább: a megelevenedő mítosz egyértelműségében mintegy a lelki megtisztulás szertartását végezteti el táncosaival. A táncdráma előadása — saját állításuk szerint — az együttestől két órás „spirituális felkészülést” igényel (ezért is kerültek a második részbe a szólószámok). A „Kalakshetra” együttes tánca tehát vallásos ihletésű, a színház számukra ősi kultusz: Rukmini Dévi így nem korszerű asszociációkat gyűjt a mítikus őstörténethez, hanem kontemplatív mélységeket keres. Az est legszebb és legdrámaibb percei azok, amikor játékká, táncá, gesztussá formálódnak a mítosz alapképletei: a szenvedés és az öröm, a rabság és a szabadulás, az emberi kiszolgáltatottság és az isteni mindenhatóság ősi antagonizmusai. Hogy a szorongás és az elveszettség poklából egyértelműen felragyogjon az a vigasztalás, amit — az indiai mitológia szerint — csak a világgal, a természettel egyesülő isten nyújthat (s ennek sokszor feltűnő jelképe Krishna szerelme és egyesülése a nővel mint „földi” lénnel).

A brahmin, az udvari pap megérkezik Krishnához, az isten arca felragyog, átöleli a papot, s az minden ízében megremeg a boldogságtól. Az ölelés csak jelképes — pantomimikus játék —, a boldogságtól-remegés viszont valódi: a táncos oly mértékben ura a testének, ami Európában ismeretlen: izmai mozgásával nemcsak hogy fizikailag megformálja a lelki megrázkódtatást, ha-

nem — már a fizikai megrázkódtatással — érezteti, konkrét, szinte fogható élményt nyújt a belső örömről is. Nyilvánvaló, hogy ez a „játék” csak „spirituálisan” valósítható meg: itt már nem technikai tudásról vagy bravúrról van szó (ez minden alapvető jelentőségével a háttérbe szorul), de nem is egyszerű átélésről, hanem teljes odaadásról, megsemmisülésről. Rukmini Dévi színháza, úgy tűnik, az európai exhibicionizmus antitézise: a táncos, hogy megnyerje belső tisztaságát, elnévteleníti, elveszti magát, feloldódik a szertartásban, mely által olyan mély katartikus pillanatok teremt, hogy még az „idegen” európai nézőtér is bekapcsolódik a játék misztériumába. Ennek „módszertana” egyébként pontosan megtalálható a legősibb ismert indiai színházelméleti könyvben, a „Natjasasztrá”-ban, mely szerint a színésznek oly mértékben át kell éreznie szerepét és az általa megtestesített alak lelki felindulását, hogy a hangulatváltozások legkülönbözőbb árnyalatait teste reszketésében, verejtékezésében, arcszíne változásaiban, könnyekben stb. fejezze ki. Csak ez teremtheti meg a néző azonosítását a mítikus hőssel, juttathatja el a nézőt a mítosz alapigazságaihoz.

Mindezzel természetesen az európai színházi alkotó, ha „meríteni” akar az indiaiak vendéggjátékából, így, ebben a formájában mit sem tud kezdeni. Elsősorban azért nem, mert más az európai és az indiai nézőtér lelki-szellemi struktúrája: az indiai színház még ma is a közös kultusz helye, a nézőt és a színészt ugyanaz a mítosz határozza meg. Az európai elvilágiasodott színházban ez lehetetlen; s az is nyilvánvaló, hogy nincs visszaút, mert a fejlődés útjain nem lehet visszafelé menni. Ami lényeges tanulság a „Kalakshetra” együttes vendéggjátékából mégis levonható, az a színház „szakralitása” (közös kultikus szertartás jellege) és művészi színvonala közti szoros összefüggés. Ezt érezhettük a második részben is, melynek legjobb darabja az ősi „baratanja” templomi tánc volt, míg a finoman europaizált táncszámok sokkal kevesebb drámai erőt sugároztak.

PÁLYI ANDRÁS

Aki másnak súlyos bűnét nyilvánosságra hozza, az maga is súlyosan vétkezik; aki folyton mások tökéletlenségéről beszél, az elárulja a saját tökéletlenségét.

L o y o l a i S z e n t I g n á c

## KÉPZŐMŰVÉSZET

Budapesti kiállítások. Április elején zárult *Kondor Béla* festő és grafikus tárlata a Múcsarnokban; a kiállításon a művésznek az elmúlt négy évben született festményei, olajpasztelljei, monotípiái és rézkarcai szerepeltek. A három nagy termet betöltő anyag megerősítette az új magyar művészet monogرافusának: *Németh Lajosnak* Kondorról nyújtott jellemzését: „Kondor Béla a fiatal generáció talán legnagyobb formátumú művésze. Nem iskolákban, nem stílusokban gondolkodik, — a saját szemével nézi a világot. Fantáziája, szimbólum-gazdagsága Picasso művészetével vetethető össze; József Attila tigrise és szelíd öze lakik benne és műveiben.” A múcsarnoki kiállítás — amelyet *Frank János* rendezett, ő írta a képes katalógus tömör előszavát is — újabb bizonyítékait szolgáltatja Kondor kivételes művészi képességeinek. A „Baltás király”, a két Szent Péter-kompozíció, a „Szakállas férfi”, a „Proféta”, az „Öreg udvarló”, a „Tüntető nők”, a „Bukás”, a „Valaki önarcképe”-ciklus darabjai — ne féljünk kimondani — *klasszikus rangú művek*. Kondor a következő években és évtizedekben bizonyára további fontos és súlyos alkotásokkal fogja tovább építeni életművét, — de már eddigi munkássága alapján is elmondhatja *Ady*val: „Amit adtam: örökség, s nem divat.”

A Múcsarnokban márciusban és áprilisban az *északdunántúli festők, szobrászok és grafikusok* munkái voltak láthatók. A tárlat rendezői két-három elhunyt művész képeit is beiktatták az anyagba, így *Horváth József* (1891-1961) soproni festő alkotásait is. Horváth nagyméretű akvarelleket festett, a múlt századi naturalizmus szellemében; korának esztétikai problémái iránt teljesen érzéketlen művész volt. Tudjuk, népszerűsége ma is nagy (főként az idősebb nemzedék körében), — életműve azonban — sajátos — kuriozitásnál nem több. Horváth szem elől tévesztette azt a nagy igazságot, amelyet („Kép” című könyvecskéjében) *Szónyi István* így fogalmazott meg: „Nincs módunk magunkat sem előre, sem hátra helyezni az időben, — vállalni kell korunkat...”

A tárlat legszebb munkái a Kőszegen élő *Bartha László* és a győri *Cziráki Lajos* műterméből kerültek ki. Bartha „Tájkép”-e és „Város”-a (mindkét festmény az 1969-es év terméséből való) világos színekben fürdő, majdnem teljesen elvont, a mai francia

és olasz festők legjobbjainak (*Singier, Szenes Santomaso*) munkáival egyenrangú alkotások. Delacroix szerint a magas kvalitású festmények az a legfőbb kritériuma, hogy „ünnepet jelentsen a szem számára”. Bartha említett munkái e Delacroix-i követelménynek maradéktalanul megfelelnek.

Cziráki Barthától merőben elütő, de ugyancsak jelentős és eredeti egyéniség. Aprólékosan megfestett képei (pl. „Hajóállomás”) bizarr hangulatúak; talán leginkább a „mágikus realisták” csoportjában helyezhetnénk el a művészt. Kitűnő az az arcképe is, amelyet kollégájáról: *Schéner Mihályról* festett.

A sárbogárdi *Franciscs József* festményei, a várpalotai *Szelestey László* „Temetődomb”-ja és a győri *Tóvári Tóth István* Borsos Miklós szobrászról készült portréja emelkednek még ki az anyagból. A veszprémi *Ircsik Józsefet* a modorosság, az önismétlés veszélye fenyegeti. Az északdunántúli szobrászok között *Miró Eszter* a legígéretesebb.

Szóvá kell tennünk, hogy a székesfehérvári *Aron Nagy Lajos* — a kiállításon legtöbb művel szereplő festő — a zsűrinek is tagja volt. Nem szabadna, hogy a zsűrör ugyanazon tárlat protagonistája legyen: ez ellentétben áll a művészi etika íratlan törvényeivel.

A nyolcvanöt esztendő *Schönberger Armand* munkáiból ez év márciusában kiállítás nyílt a Nemzeti Galéria disztermében. A Galéria igazgatóságát és a rendezést végző *Szjő Béla* művészettörténészt elismerés illeti meg a tárlat létrehozásáért, hiszen az idős mester a XX. századi magyar piktúra érdemes alkotója.

Schönberger Münchenben, Nagybanynán és Párizsban végezte stúdiumait; festészete magába olvasztotta Cézanne munkásságának, valamint a kubizmusnak, a futurizmusnak és az expresszionizmusnak vívmányait. A két háború között a festőink, szobrászaink legjavát tömörítő KÜT (Képzőművészek Új Társasága) tagjaként Vasarynak, Márfynak, Czöbelnek, Derkovitsnak, Egrynek volt a küzdőtársa. A kiállítás legerőteljesebb darabjai az „Aktok kutyával”, a „Téli kikötő”, a „Két nő gitárral és gallambbal” s a „Női akt piros fényben”, továbbá a „Tájkép házakkal” című konstruktív szellemű tsurjaz.

A Bajcsy Zsilinszky úti Dürer teremben *Gross Arnold* grafikus színes

részkarcait láttuk a tél végén. Játékos képzelet, szívből fakadó, mesterkéletlen naivitás, az emberek, az állatok, a fák, a virágok iránti szeretet, a nagyváros mozgalmas élete feletti önfelédttálmélkodás, mesteri fokú technikai tudás jellemzi Gross miniatűr műgonddal megmunkált, parányi figurák sokaságával benépesített lapjait, amelyek magukon viselik a szürrealizmus, még inkább azonban a *szeccesszió* egyes jegyeit, — ám mégis egy szuverén művész ízes munkái. Gross Arnoldot nagy tehetségű fiatal grafikusaink (Szenes Zsuzsa, Gyulai Liviusz, Gy. Molnár István stb.) sorában vezető hely illeti meg; metszetei egy derűs, megbékélt lelkületű művész ajándékai napjaink kiegyensúlyozatlan belső világú, konfliktusok és pszichikai görcsök közepette élő ember számára.

A Fényes Adolf teremben *Bak Imre* fiatal festő állított ki februártól márciusig. Bak a geometrikus absztrakció követője, — példaképeinek a holland és orosz konstruktivistákat, a magyar művészek közül pedig Moholy-Nagyot, Huszár Vilmost, Kassákot, Vasarelyt tekint. Művészeti elveit a szép kiállítású katalógus élén közölt érdekes írásban fejté ki. Bak képeinek kivitelezése artisztikus, műves, — harsány színekből és mértani formákból összeálló kompozíciói azonban — ellentétben például a Mondrian-festményekkel — nem készítetik a szemlélőt meditációra, önvizsgálatra. Bakkal együtt állított ki a neodadaista *Konkoly Gyula*, aki otromba, izléstelen ötletekkel törekszik a néző sokkolására, építirozására. A két fiatal művész között nagy színvonalbeli különbség mutatkozik, — *Bak javára*.

A belvárosi Csók István galéria Réti István és Szőnyi egykori növendékének: *Gábor Marianne* festőnőnek munkáit mutatta be nemrégiben. A kiállított festmények és apró vázlatok zöme Rómában, Velencében, San Remóban s Itália más városaiban és tájain készült, — legfrissebb, legszuggesztívebb közöttük a „Velencei kanális”. A művésznő régebben sok jó portrét fes-

tett; élénken emlékezetünkben él Kassák Lajost ábrázoló arcása. Sajnáljuk, hogy az új kiállításon csupán kevés arcképével találkozhattunk.

x x x

*Művészeti irodalom.* Herbert Frank nyugatnémet művészeti író „*Az avantgarde támogatói*” című könyve (Corvina, 1970, — fordította Tarr László) azoknak a műkritikusoknak (Zola, Apollinaire), műkereskedőknek (Vollard, Kahnweiler), mecénásoknak (Victor Chocquet, W. Uhde), múzeumigazgatóknak (Cassou, Alfréd H. Barr, Sandberg) tevékenységét tárgyalja, akik az elsők között támogatták koruk modern művészeti törekvéseit, — az impresszionistákat, a „Nabi”-kat, a „vadak”-at, a kubistákat, a szürrealistákat és a nonfiguratívokat. Ezeknek a művészeti „menedzsereknek” nagy részük van abban, hogy virágba tudott szökkenni, be tudott érni Renoir, Pissarro, Braque, Chagall, Picasso, Léger, Masson, Pollock és sok más zseniális mester művészete.

Frank könyvének nagy érdeme, hogy közel hozza az olvasóhoz az elmúlt száz esztendő művészettörténetének egy sor nevezetes eseményét és egyéniségét. A legtöbb újat a könyvnek azok az oldalai nyújtják, amelyek a New York-i Museum of Modern Art és az amszterdami Stedelijk Museum működését ismertetik.

A 195. oldalon „*François Fiedler*” francia festő nevét találjuk. Talán láb-jegyzetben utalni lehetett volna arra, hogy a művész — *Fiedler Ferenc* — magyar ember. A második világháború után telepedett meg Franciaországban, ma a legtekintélyesebb nyugateurópai absztrakt festők közé tartozik. A francia kritikusok (közöttük a jeles irodalomtörténész: *Octave Nadal*) igen sokra becsülik Fiedlernek Keresztes Szent János, a XVI. században élt spanyol misztikus költő versei által inspirált litográfiáit. (L. Nadal 1964-ben Párizsban kiadott, „*A mesure haute*” című esszégyűjteményének „*Un peintre et Saint Jean de la Croix*” című tanulmányát.)

D. I.

*Az örökkévalóságban kell élnünk már a jelen pillanattól kezdve. Mit ér nekem az örök élet, ha nem él bennem minden pillanatban ennek az örökkévalóságnak a tudata.*

*André Gide*

## ZENEI JEGYZETEK

(EGYHÁZZENEI ESEMÉNYEK HÜSVÉT KÖRÜL.) Kórusaink, melyek a megújuló liturgiában jóformán még csak keresgélnek helyüket, húsvét táján ismét számot adtak tehetségükről, lelkesedésükről. Virágvasárnap Pergolesi Stabat Materét énekelte a Rózsafűzér királynéja templom énekkara, kedden a Belvárosi főplébánia templom ének- és zenekara a János passiót szolgáltatta meg. Nagycsütörtökön az Alkantari Szent Péterről elnevezett templomban hallhattuk a Máté-passiót, s nagypénteken egyszerre és egy időben három mű között választhatott a zenekedvelő: Liszt Via crucis-a a Máté-passió kórusának műsorán szerepelt, a János-passió az AC Kapisztrán Kórusa és Zenekara előadásában csendült fel, az óbudaiak pedig Pergolesi Stabat Materét adták elő. Körültekintőbb szervezéssel minden napra juthatott volna egy-egy előadás a nagyhéten, s nyilván a szólisták sem haboztak volna, hogy a sok meghívás közül melyiknek tegyenek eleget.

Bach János- és Máté-passiója gerendítően szép pillanatokat szerzett. Ezek a művek hangversenyteremben sosem hatnak olyan bensőségesen mint a templomban, ahová keletkezési körülményük és művészi szándékuk is predesztinálja őket. A hatalmas zárókórusok itt, az egész keresztény liturgiába ágyazva nyerik el értelmüket, mint ahogy a szenvedéstörténet is ilyenkor, a nagyhét idején bomlik ki teljes drámaiságában, amikor a boltíves falak között még ott úszik a nagyheti liturgia tömjénfüstje, s ott visszhangzanak a könyörgések. A passió, Krisztus szenvedésének története az egyházi év csúcsára kalauzolja a résztvevőt, és vallásunk legnagyobb misztériumába enged bepillantást. Ugyanez a szándék avatja monumentális, szinte emberfeletti remekké Bach passióit is, amelyekben ez a kivételesen hívő lélek valami többet is képes megsejteni és megsejtetni hallgatóival, mint aki tehetsége révén egy sajátos, csak a zene nyelvéen kifejezhető titok birtokosa lett, s ezt igyekszik új és új oldaláról megvilágítani. Részben talán ez a „titka” a Máté- és János-passió annyiszor megcsodált sokoldalúságának, annak, hogy egyszerre fejeződik ki bennük a nép áhítatának szinte prózaian egyszerű műformája, s a legtisztább, legértibb műzene — a hatalmas áriákban. Ez a ket-

tősség, melyet természetesen sosem érünk kettősségnek, inkább egy csodálatos, istenközeltségben fogant szintézisnek, mindig érvényesül a passiók templomi megszólaltatásában. Így volt ez most is, amikor a Virág Endre vezette Belvárosi ének- és zenekar példás tempóvételekkel, klasszikus tisztasággal éreztetette a mű nagyságát, amikor az AC Kapisztrán Kórusa és Zenekara indokolatlan sietséggel ugyan, mégis híven bontotta ki drámaiságát, s amikor a Bucsy László vezényletével éneklő Liszt Ferenc Kórus ezúttal is kimagaslóan szép művészi teljesítménnyel juttatta érvényre a Máté-passió magasztosságát.

Pergolesi Stabat Mater — úgy látszik — egyre népszerűbb előadási darabja kórusainknak. Lenyűgözően szép alkotás, néha talán már túlságosan is szép, a hallgató úgy érzi, ez a kultúra általában Pergolesi századának olasz zenéje már kimerült, már nem képes arra a dinamikus áradó világábrázolásra, mint a Scarlatti, Marcello és Vivaldi idején. Kicsit hermetikus, szemlélődő zene ez, melyben érezni a művész kiszámított izlését, harmónia teremtő génuszát, de nem érezni azt a kollektív erőt, amely a művek igazi nagyságát, erejét adja. Előadónak természetesen minden esetben lehetőséget nyújt arra, hogy művészi felkészültségükről, izlésükről bizonyosságot adjanak. Most is megcsodálhattuk az óbudai kórus finoman kimunkált hangzását, s örömmel nyugtáztuk egy ritkábban szereplő énekkar színre lépését a Rózsafűzér királynője templomban.

(EGY MÁSIK FIATAL MŰVÉSZ „FELFEDEZÉSE”) Elmúlt havi jegyzetünkben Ránki Dezső kivételes tehetségét méltattuk, most a Rádió zongoraversenye után Kocsis Zoltán nevére érdemes figyelnünk. Valóban ragyogó technikájú, máris kiforrott művész, aki hatalmas kezével a legnagyobb bravúrokra is képes. Végre ismét egy zongorista abból a fajtából, amelyik nem elégszik meg a művek „értelmezésével”, hanem közben híven megszólaltatja, legyenek bármilyen nehezek, a partitúra hangjait is. A gálaesten Beethoven G-dúr zongoraversenyét adta elő, s talán nem túlság megkockáztatnunk, hogy hazai művésztől rég hallottuk ezt a művet ilyen kristálytisztá, éneklő szépséggel, már-már áhitattal előadni. (Hadd jegyezzük meg, hogy a Magyar

Rádió esztendők óta rendezett versenyein új és új tehetségek bukkannak fel. Erdemes volt hát e művészi seregszemléket kezdeményezni, hiszen egyébként fiatal művészeink meglehetősen kevés játéklehetőséghez jutnak, s részben ez is a magyarázata, hogy sokan közülük idő előtt eltűnnek, másokat pedig hazájuktól távolra csábít a gyakori szereplés lehetősége).

(HONEGGER: DÁVID KIRÁLY; SZTRAVINSZKIJ: ZSOLTÁRSZIMFONIA.) Ferencsik János oratóriumestjei e két mű előadásával fejeződtek be, s a közönség méltán búcsúztatta hatalmas orációval a kitűnő karmestert, aki életének emlékezetes teljesítményeit nyújtotta e bérletben. Már az első taktusokban felfigyelhettünk, hogy Ferencsik milyen bővítoles szépséggel bontja ki Sztravinszkij alkotásának transzcendentalis rétegét. Mert ebben a műben a huszadik század emberének sajátosan — és mélyen — értelmezett vallásossága is megnyilatkozik. „Az emberek le szoktak arról — írja Sztravinszkij —, hogy a szentírás szövegét másképpen is nézzék, mint etnográfiai, történeti, vagy pittoreszk szempontból. Meglepődnek és magyarázatot kérnek, ha valaki úgy merit ihletet a zsoltárokból, hogy nem gondol a járulékos elemekre.” A Zsoltárszimfónia valóban lemond minden külsőségről, és a lényegre, a zsoltárokat által is kifejezett jelentéstartományt igyekszik megragadni lenyűgöző szépséggel és erővel. Az az újtípusú ihletés előlegeződik ebben a műben — és Honegger Dávid királyában is, melyet Ferencsik nem véletlenül állított a Zsoltárszimfónia mellé —, amely napjainkban hatja át a vallásos gondolkodás egészét, és arra készíti az embert, hogy Istent egyrészt műveiben ismerje fel, másrészt az emberi alkotásokban is dicsérje. Micsoda csodálatos himnusz lehetett az, amely a hatalmas svájci hegyek karéjában zendült fel a Dávid királyban! Pásztorok, egyszerű kézművesek énekeltek ezt az Alleluját, és nem hivatásos énekesek. De épp e „naturális” természetesség teszi olyan csodálatossá Honegger mindegyik művét, amelyekben egyszerre idézi vissza a vallásos gondolkodás hagyományait és vetíti elénk távlatait is, azt a szellemet és magatartást, amely a keresztény gondolat jövője is lehet. Csodálatos mű, s megszólaltatása is lenyűgözően szépen sikerült.

(KURT RICHTER HANGVERSENYE). Visszatérő vendége a MÁV Szimfonikusok bérletének Kurt Richter, ez a nagyon szép és plasztikus mozdulatokkal dirigáló, s a művek mélyére hatoló karmester. Legutóbb két hatalmas alkotást is műsorára tűzött: Borodin H-moll szimfóniáját, a zenei romantika e kivételesen értékes darabját, melynek zenei szövetéből fel-felsejlik a népies íz s a sztyeppék áradó ihletése, aztán Richard Strauss Halál és megdicsőülését, amely viszont a programzene egyik utolsó, de még teljes erejében lévő híradata. Kurt Richter mindkét alkotást remek színhatással, mértéktartó ízléssel vezényelte, óvakodott a harsány effektusoktól, s talán ezért is maradt hallgatójában olyan érzés, hogy sokat tud ezekről a művekről, korszakokról. Ízléses alkalmazkodással látta el a robbanó temperamentumú Lux Erika kíséretét is, aki Beethoven B-dúr zongoraversenyét játszotta finom billentéssel, „mozartias” pergéssel.

(LEMEZFIGYELŐ). A Magyar Hanglemezyártó rendkívül szép új lemezkiadványai közül mindenekelőtt Falvai Sándor (a „harmadik” fiatal tehetség) zongoralemezére érdemes figyelni (Qualiton LPX 11 429). Bach Olasz koncertje, Scarlatti két szonátája és Chopin b-moll szonátája szerepel a lemezen. Falvai Sándor remek zongorista, igaza van Pernye Andrásnak, aki a lemez ismertetőjét írta, hogy játékát „nyitott lélekkel” kell élveznie a hallgatónak. Kitűnő érzékkel ragadja meg a művek karaktertípusait, s kivált a lírai részeket szólaltatja meg átélte bensőségességgel. Nehezen lehetne eldönteni, vajon az Olasz-koncert acélosan megformált lendületes interpretációját, a Scarlatti szonáták légies lebegtetését vagy a Chopin-mű elmélyült sóhajtasait emeljük-e ki. Kitűnő a lemez technikai kivitelezése is, ízléses a címlapja is. A másik új lemezen két, szinte teljesen ismeretlen szerző, Hus Desforges és Muntz-Berger szonátát hallhatjuk (Hungaroton LPX 11 413). Mindkét alkotó a 18-19. század fordulójának neves hangszeres művésze, alkotásaik hálás alkalmat adnak Mező Lászlónak és Döme Jenőnek, hogy a gordonka és a gordon sokszínű hangzáslehetőségeit kipróbálják. A művek partitúrája a Széchenyi Könyvtár Zeneműtárában őrzött anyagból került elő, Döme Jenő változtatva őket lemezre. Nem kivételes remekek, de a hanglemezyűjtők aligha-

nem mégis ritkaságképpen őrzik majd e felvételt, amely zenei szempontból teljesen kifogástalan. Kár, hogy a címlap nem a legizlésebb.

Múlt számunkban ismertettük az NDK Kulturális és Tájékoztató Irodájának újdonságai közül a Bach-sorozat első részét. A sorozat további lemezein Robert Köbler, Christoph Albrecht és Arthur Eger orgonajátékában, illetve újabb Silbermann-orgonák csodálatos hangzásában gyönyörködhetünk. A grosshartmannsdorfi orgonán készített felvételek közül kiemelkedik a C-dúr prelúdium és fúga ragyogó, ritmikus előadása a cros-taiui orgonán pedig Christoph Albrecht tolmácsolásában a G-dúr fúga a legemlékezetesebb teljesítmény. Kivétel-sen értékes a sorozat két utolsó lemeze. Arthur Eger, a hangszer nagyszerű művésze — sok átdolgozása és átírtata ismert —, a lemezén szereplő valameny-nyi művet szuverén biztonsággal, példamutató regisztrálással, remek pedál-játékkal adja elő, az utolsó lemezen pedig egy rendkívül ritkán hallható sorozat, a Wilhelm Friedemann Bach-nak ajánlott „Orgel-Büchlein” teljes felvétele szerepel Róbert Köbler mes-teri tolmácsolásában. — Ugyancsak Eterna újdonság a Kunst der Fuge orgonafelvétele. A művet Johannes-Ernst Köhler játssza a naumburgi Vencel-templom Hildebrand-műhelyben készült orgonáján. A Kunst der Fuge sok ismert felvétele (zenekarral, zongorával, egyéb hangszereken) mellett is ritka szépen hangzik a kitűnő művész előadása. Érdeme, hogy a mű egészét ragadja meg, s így benső fejlődését, a zenei formák alakulását is hibátlanul érzékelteti (8 25 915-916).

A szovjet lemezújdonsá-gok közül mindenekelőtt Leonyid Rojzman orgonalemeze érdemel említést. Ennek a kitűnő művésznek már ismert volt egy teljes Bach-lemeze, amelyen az európai tradíciók szellemében, hatalmas hangerővel, ugyanakkor mértéktartó regisztrálással szólaltatott meg néhány alkotást. Új lemezén (Melódia D 021695) Bach népszerű korál-előjátékai és a d-moll toccata és fúga mellett Britten G-dúr prelúdium és fúgáját, Honegger fúgáját és Hindemith három népdalra készült orgonaszoná-táját adja elő. Bach-játékában a már előbb ismertetett erényei érvényesül-nek. Az igazi meglepetést azonban a modern művek előadásával szolgáltatja, képes egy egész zenekar hangzását megteremteni, s ugyanakkor rendkívül „orgonaszerű” az előadása. E művek sajnos igen ritkán hangzanak fel, s ez külön érdekességet kölcsönöz Rojzman szép lemezének. A Leningrádi Kamara-zenekar nem régi együttes, de megbíz-ható, precíz játéka máris feljogosította, hogy lemezre vegyék kíséretével négy barokk szerző (Albinoni, Predieri, Torelli és Vivaldi) egy-egy hegedűver-senyét. Szerebrjakov vezényli a zene-kart, a szólista Viktor Lieberman, aki a szovjet hegedűiskola minden erényével rendelkezik (D 023615-6). A szovjet zenekarok játékában mindig megcsodál-juk a tökéletes technikai kivitelezett-séget, néha azonban az együtthangzás túlságosan mechanikus. Ez a zenekar rendkívül finom hanghatásokra is ké-pes, s ha nem is olyan dinamikus az előadásuk, mint a Barsaj vezette Moszkvai Kamarazenekaré, amannál színesebben muzsikálnak. Így minde-gyik művet a barokk kor eszményének szellemében tolmácsolják.

RÓNAY LÁSZLÓ

## FILMEK VILÁGÁBÓL

*Utazás a koponyám körül* (magyar, színes). Karinthy Frigyes regényéből írta és rendezte: Révész György; kép: Illés Gy.; zene: Ránki Gy.; főszerep-lők: Latinovits Z., Ruttkai É., Sinko-vits I., Törőcsik M.

Révész György filmje húségesen tük-rözi a regényt, jóformán teljes illúziót nyújt a szó nemesebb értelmében; mint film azonban nem játssza azt a szere-pet saját műfajában, amit a regény a magáiban játszott. Úgy látszik, ez is

igazolja, hogy a műfajok befolyása egy-másra legfeljebb illuzórikus lehet. Elő-fordulhat, hogy valaki az idegen mű-faj technikáját alkalmazza (mint pél-dául a film-regényekben), de a fára-dozás legfeljebb annyira sikeres, amennyire más eredményt igyekeznek — akarva-akaratlan — a művel elér-ni. Révész kikerülte a pusztán illusztra-tív megoldást, és vele együtt azt is, hogy anakronisztikus legyen a műve. A regény időrendi logikáját és cselek-

menyítörténetének vázát megtartva, a filmgyártás mai, korszerű eszközeihez nyúlt: a víziószerű, asszociatív hatású párhuzamosan-felváltott képsorvezetés módszeréhez. A stiláris filmeszközök és az irodalmi szerkezet összeolvasztása biztos rendezői érzékkel történt, eredményeképpen kiegyensúlyozott, jó minőségű közép-film született.

A film a regény ürügyén — többnyire a jó asszociálhatóság érdekében — Karinthy életművének egyéb részleteit is fölhasználja. Az agydaganat növekedése közben visszatükröződik az írónak egyéb műveiből kihámozható „tadata”, gyermekkori emlékek, házassági válsággá, skizoid tépelődéssé alakítva. A környezeti képek az író társadalmi közérzetét hivatottak alátámasztani, s valóban sok mindent meg tudhatunk belőlük, különösen ami az apróbb részleteket illeti. A harmincas évek jellegzetes posztferencjózsefi kávéházi légkörének és alakjainak megjelenítése többnyire telitalálat: ilyenkor a film egyben a leghagyományosabb realizmus stílusigényeinek felel meg. Az asszociatív képsorok vizuális ereje ezek alatt marad. A színvonalas mesterségbeli tudás azonban még ezeknek a hatvanas években a filmművészetbe bevonult asszociatív, szürrealista, s olykor „pop”-os megoldásoknak az adaptációinál is megnyilvánul: zökkenőmentesen épülnek be a valóság-hű részletek közé, a cselekménygépezet olajozottan gördül. Az író agyműtéthez vezető betegségének útját tehát végigkísérhetjük mind a tudati, mind a környezeti valóság síkján; most már csak az a kérdés, hogy miért kellett ezt a regényt — azon kívül, hogy kedvet csináltak az elolvasáshoz — megfilmesíteni, mi volt az, amiben mást — ugyancsak fontosat — fejezhetnek ki, amiért tehát filmre volt szükség és nem irodalomra?

Egy-egy hagyományos, regényszerű cselekmény megfilmesítése — ha nem a pusztá illusztrációra törekszünk — bizonyos értelemben azt is jelenti, hogy ítéletet alkotunk róla, az idegen műfaj sikeres megközelítése tehát nagy mértékben a kritikai megközelítésen múlik; ennek lehetőségét ugyanis az a távolság biztosítja, amely a két művészeti technika között van. Az „Utazás a koponyám körül” irodalmi értékei ismertek; lehetséges, hogy a megközelítés művészi alázata gyöngítette a kritikai adaptációt, s kétségtelen, hogy maga a mű sem ösztönöz egykönnyen — különösen idegen műfajban — manapság időszerű, jelentős kérdé-

sek fölvetésére. Tény mindenesetre, hogy a filmben ennek hiányában a földolgozás gondossága ellenére csak nehezen fedezhető föl olyasmi, ami ma ténylegesen és elkerülhetetlenül fontos lenne; olyan, korunkkal és önmagunkkal szembeállító probléma, mint például ami a *Hamu és gyémánt* vagy a *Nagyítás* című filmekben megnyilvánul. Amiért tehát érdemes filmet készíteni.

Mint mondtuk, ez a maga művoltában izgalmas meglátás legfeljebb oda érezhető, ha valakinek kellő tárgyismerete van a műfajban, az időszerű problémák terén, s az adott múltól tisztában van az egyes kölcsönhatásokkal; inkább ennek a meglátásnak a lehetősége rejlik egy-egy részletötletben (mint a koponyaműtét és az előzőleg a filmbe levetített másodlagos film), de mindez — talán éppen a gondos kezeltetés, a mindent mérlegelő megfontoltság következtében, de lehet, hogy csak azért, mert föl sem ismerték a kínálkozó lehetőséget — erőteljesen elrejtőzik a vágások között, voltaképpen nem is lényeges a műben, nem ide tartozó eredeti gondolat, ha föl is fedezhető, úgy máshonnan származik vagy csak véletlenül manifestálódott, nem is kísérelték meg — ugyanannak a megbízható, tanult művességnak a segítségével —, hogy mindent elsőpró alkotói lelkesedéssel életre keltsék (pedig a rendező erejéből futotta volna rá), mivel az új műfajból következő kritikai lehetőséggel nem éltek szuverén, és ha tetszik önkényes, de újat alkotó módon. Ezért aztán — minden (gondosan „adjusztált”) korszerű formai megoldása ellenére kissé földhözragadt, de színvonalasan szórakoztató film lett a regényből; azt a célt, hogy a nézőket Karinthy olvasására ösztönözze, biztosan elérte.

*Vadászjelénetek Alsó-Bajorországban* (nyugatnémet). Írta: Martin Sperr; kép: Aldin Derohe; rendezte: Peter Fleischmann. A „Botrány Clochmerle-ben” című francia film e késői utódjában ugyancsak egy nyárspolgárok lakta kis település szennyesét teregetik — nem minden pártpolitikai célzat nélkül — a nyilvánosság elé, de jóformán teljesen hiányzik már belőle az egykori könnyed ironia, és francia bájjal előadott silakomlósság; szakszerű, mindent egy célnak alávetett, naturalizmus uralja a terepet, a realista manipuláció jól ismert stílusis eszköztárával, tipikus alakokkal úgy mond tipikus körülmények között, mintha a valóságban ezekkel a típusokkal kezdeni is lehetne valamit. Ezeket az irodalomban már a múlt szá-

zadban korosnak tekintett művészi megoldásokat amúgy technicista szakszerűséggel kiélezték, hogy minden tanulság még keményebb, még lesújtóbb legyen. A fényképezés, a kompozíció stílusa hangsúlyozottan szürke, hétköznapi, holott eszményi szépségű, prealpin tájakon játszódik a gyilkos cselekmény, a jómódú, korlátozott falusi lakosság környezetében. Ha a polgárok a filmen ebédelni indulnak, a kép nyomban vált: látjuk, amint kövér sertések rohannak a vályúkhhoz. Az ilyen célzatos, elsősorban a közvetlen politikai küzdelem színvonalán mozgó képi megoldások minden jel szerint a túlélésített, jóléti társadalom hatásának ellensúlyozására készülnek. A filmbeli falu tele van torz lelkű emberekkel, a jólétben mohón vegetáló fogyasztó világ tagjaival. Attól függően ugyanis, hogy mit akar (és mit hallgat

el) a rendező, látjuk a világot szörnyűnek vagy szépnek. A derűt árasztó giccs és a teljes csődöt hirdető kiátkozás ebben az irracionális önkényben találkozik. Nem a tényleges — elemeire bomló, atomisztikus és esetenként más — valóság, hanem annak meghatározott érdekből absztrahált, tipikus képe lesz tehát az igaz. Ami Fleischmann — a nyugatnémet szövetségi Ezüst Filmszalag díjjal kitüntetett — filmjében a valóságnak megfelel, az a világ valamennyi ipari és iparosodó társadalmának falujára vonatkoztatható; jóformán valamennyi primitív közösség ugyanis kiveti magából az idegen egyedet. Ami ezen kívül a filmben megtalálható, legfeljebb az északnémetek és a bajorok közötti régi torzsalkodásra vezethető vissza.

UNGVÁRY RUDOLF

## RÁDIO MELLETT — KÉPERNYŐ ELŐTT

Honnan indult el a felszabadulás után a Magyar Rádió? Hogyan értékelik a ma művészei a rádió negyedszázadát, jelenét és jövőjét? Ezekről kérdeztük meg a budapesti rádió újra-indulásának, 1945 május elsejének 25. évfordulóján Kiszely Gyula nyugalmazott főrendezőt, Kohut Magdát, a Nemzeti Színház és Venczel Verát, a Vígyszínház művésznőjét.

(Kiszely Gyula élete, munkássága az 1920-as évek végétől, a magyar rádiózás hőskorától szorosan összeforrt a rádió történetével. 1945-re így emlékezik:)

— 1945. január 25-én — légitátek közepette, futva, hasalva, kúszva — jutottam el ismét a Rádió épületébe, amelynek kapuját 1944 novembere óta nem léptem át. Hogyan nézett ki a Rádió? Mint valami bagolyvár. Szilánkok, romok, por és piszok mindenfelé. Az udvar feltépve, a studiokat nem lehetett megközelíteni. Az újjászervezés a szó szoros értelmében „a föld alól” indult meg. A pincében jelentkezett mindenki, aki megmaradt. Sajnos, voltak akik nem érthették mezezt a napot. Mint a felejthetetlen bemondo, az igaz barát és munkatárs, Radó Árpád sem, Sopronkőhidán gyilkolták meg a nyilasok. Menekülhetett volna, de ő tudatosan vállalta sorstársai mártíromságát. Később, amikor 45 társával együtt kihantolták és hazahozták, temetésén én mondtam a gyászbeszédet. 1945 nehéz időszak volt — de szép. Legszebb rádiós

éveim kezdete. A pincében konyha is működött: naponta mindenki kapott egy tányér meleg levest (7 szem szárított zöldbabot zsirtalan melegvízben) és teát. 8 órától 3-ig romot takarítottunk. (3 után otthon folytattuk tovább.) Rettenetes volt a pusztulás. Az iratok, műsor-kéziratok szerteszét, hevertek. 17 ezer lemezt a nyilasok elhurcoltak és — mint megtudtuk — Magyaróvárott — „szórakozásból a falhoz vagdostak”! Ma szinte csodának tűnik, hogy abból a romhalmazból milyen rohamosan építettük fel az új rádiót, ahol már május 1-én megindulhatott az adás. Eleinte persze sok nehézséggel kellett megküzdünk. Az operettekben például zongora helyettesítette sokáig a zenekart. Így lettem én nemcsak rendező, hanem — zongorakisérő is. A felszabadult Magyar Rádióban végre másorra kerülhetett Hitler-ellenes operám, „A gonosz törpe”, amelynek előadását a fasizmus alatt nem engedélyezték. Ma, amikor a színesbőrűek üldözésében, a gyarmati háborúkban fel-felsötétlik ennek a világhatalomra törő „gonosz törpé”-nek az árnyéka, hiszem, hogy az a humánus, az a béke, amelyet a 25 éves Magyar Rádió különböző műsoraival hirdet, végülis az egész világon győzedelmeskedni fog.

(Kohut Magda a 40-es évek végétől „rádiózik” rendszeresen. Kérdéseinkre így válaszolt:)

— Amikor 1948-ban megkaptam első rádiószerepemet az udvaron még építőanyagok, szerszámok, talicskák sorakoz-

tak. Ma pedig a szerkesztőségek és irodák új, modern épületben működnek, a stúdiókat állandóan korszerűsítik, ellátják a legkötőbb technikai felszerelésekkel. Boldog vagyok, hogy a Rádió fejlődése, művészi kibontakozása jelentős részének tevékeny részese lehettem és lehetek. Bár a Nemzeti Színház tagja vagyok, a Rádió az első munkahelyem: itt alkalmam volt eljátszani klasszikus és modern darabok főszerepeit — legutóbb a Bánk Bán Gertrudisát —, munkámat valóban megbecsülik és értékelik. Jártam külföldön, láttam más rádiókat is, figyelemmel kísértem munkájukat, műsoraikat. Meggyőződéssel, tapasztalataim alapján mondhatom, hogy a Magyar Rádió világviszonylatban is az elsők között van. Mi, kortársak számottevően fel sem mérhetjük, mennyi mindent tesz a széleskörű népművelésért, a tudás terjesztéséért. Én magam össze sem tudom számolni, hányszor szerepeltem a legkülönbözőbb típusú műsorokban, a szépirodalomtól a politikáig. A napokban fejeztük be Majakovszkij nagyszerű „Lenin” poémájának a felvételeit. A terveim? Játsszani — minél többet, minél változatosabbat, legyen az bármilyen műfajból. Szeretem a hivatásomat, s hogy élhetem, szolgálhatom is, ahhoz a Magyar Rádió nyújtja a legtöbb lehetőséget.

(Venczel Vera két éve végezte a főiskolát. Azóta rendszeresen szerepel a mikrofon előtt, igen gyakran meséjatekokban. Ő a következőket mondotta:)

— A művész mindig tanul — egész életén át és nagyon sokat. Erre kitűnő alkalmakat ad a Rádió. Sok mindenben játszottam már. Például Werfel „Musa Dagh”-jának feledhetetlenül szép rádióváltozatában. Alakítottam fehér leányt, aki egy néger bokszolóba szerelmes. Voltam igénytelen kis borókafenyő. Emlékszem egy hangjátékra, amelyben különböző szobrok vallottak az életükről, tetteikről: mi érdekcsitette őket arra, hogy szobrokká legyenek. Én egy leány szobrát elevenítettem meg: egy leányt, aki egyszerűen csak „ember” volt. Így került a talapzatra. Szándékosan emeltem ki ezt a néhány szerepet, mert valamennyi egyre tanít: emberiségre. A kis borókafenyőt társai lenézik, megvetik. Az ezüsfenyőt karácsonykor csodálatosan feldisztik: hivalkodva gyönyörködik a szépségében, de egyik ága tüzet fog, s az egész fa majdnem leég. Közben a kis borókafenyő ágára rátelepszik egy cinege. Azután más madarak. És ő lesz a madarak karácsonyfája. Boldog, mert szeretetet adhat. Hiszen nem az a fontos, hogy ki mit képzel magáról, vagy minek születik, hanem, hogy mennyi örömet tud szerezni másoknak. Ezt tartom legfontosabbnak a művészi hivatásban is: soha nem szabad elveszítenünk az érzékelésünket és az érzékenységünket. Erre tanít Csehov, akinek „Ványa bácsi”-jában a színpadon játszom, s ilyen szerepeket szeretnék alakítani — minél többet és minél többször — a Rádióban is.

BALÁSSY LÁSZLÓ

## — D O K U M E N T U M —

### WEÖRES SÁNDOR ÉS KÁROLYI AMY INTERJÚJA A Vatikáni RÁDIÓBAN

Február 28-án közvetítette a Vatikáni rádió az alábbi beszélgetést, amelyet munkatársa P. Szabó Ferenc folytatott a költő házaspárral a Római Magyar Akadémia fogadótermében.

Weöres Sándor költő feleségével, Károlyi Amyval február derekán Rómában tartózkodott. Szívesen vállalkozott az interjúra, amikor megkértük, szívesen hallgatóinknak költészetéről.

Weöres Sándort nem kell bemutatnunk a magyar közönségnek. Már a harmincas évek végén, harmadik verskötetének megjelenésekor Rimbaudhoz, a csodagyerekekhez hasonlították. Fiatal fejjel a nyugatosok nagyjai közé emel-

kedett. A Weöres-kötetek megjelenése mindig eseményszámba ment. Az utóbbi években a Tűzkút, A Hold és a sárkány, és a Merülő Saturnus című kötetivel valamint briliáns Mallarméfordításaival örvendeztetett meg bennünket.

P. SZABÓ: Nagyon hálásak vagyunk Önnek, hogy vállalkozott az interjúra. Ezt a magam részéről valahogyan az

idők jelének tekintem. Az evangélikus vallású költő a Vatikáni rádió jezsuita munkatársával beszélget. Ma ugyan a párbeszéd korában élünk, mégis figyelemre méltó ez a tény. De most nem a felekezeti párbeszédre akarom terelni a szót. Mindenekelőtt a szépség katolicitása kapcsol össze bennünket. Nyolcadikos gimnazista koromban Pécsen pár költő-jelölt barátommal lapot indítottunk és ezt a Claudel-idézetet írtuk fel rá mottóul: „Ami szép, az egyesít, ami szép, az Istenhez emel. Nem is tudom másképp nevezni, mint katolikusnak”. Azt hiszem, ilyen értelemben Weöres Sándort, a szépség csodálóját és a magyar költői nyelv egyik legragyogóbb mesterét is katolikusnak nevezhetjük.

**WEÖRES:** Valóban a katolicizmust — az egyetemesség értelmében — mindig sajátosnak éreztem. Azonkívül, annak ellenére, hogy evangélikus-lutheránus vagyok, édesanyám katolikus volt, és mindig a katolikus vallásban is élt. Sokat olvastam életemben a katolikus misztikusokat, főleg Keresztes Szent Jánost és Avilai Szent Terézt, azonkívül Siénai Szent Katalint. Nagyon szeretem a Szent Viktor-i filozófusokat, különösen Szentviktori Hugót, nem is beszélve Szent Ágoston, Szent Tamás, Szent Jeromos műveiről. A katolicizmusból mindig igyekeztem sokat tanulni, sokat meríteni. Hogy ez mennyiben sikerült, az megint más kérdés.

**P. SZABÓ:** A múlt évben Győry Sándorral, fiatal evangélikus teológus barátommal beszélgetett rózsadombi lakásán. E beszélgetés során jelentette ki: „költészetem alapjában véve vallásos költészet”. És sajátos Isten-élményéről beszélt. Kérem, röviden magyarázza meg hallgatóinknak, hogyan értette ezt?

**WEÖRES:** A misztikus olvasmányok körében telt az ifjúságom. Isten-élményem a gyerekkorból ered. Bajos lenne most, ilyen rövid interjú keretében minden Istennel kapcsolatos olvasmány-élményt vagy esemény-élményt tárgyi élményeket részletezni. Azt hiszem, hogy verseimben ezek konkrétan is megmutatkoznak.

**P. SZABÓ:** Tudjuk, hogy Kelet bölcsessége, mitológiája sokat foglalkoztatta. Nemcsak a Gilgames eposz, vagy Lao-Cse bölcsessége, hanem úgy érzem, a keleti misztika is ihlette költészetét. Gondolok itt az Upanisádokra. Fordítás közben annyira beleléte magát ebbe a világba, hogy sokszor költemé-

nyeiben is szinte átköltözött hősei énjébe. Szó szoros értelmében extázis állt elő.

**WEÖRES:** Ez az átalakulás extázis, vagy metamorfózis. A keleti misztikusok ugyanúgy hatottak rám, mint a keresztény misztikusok. Nem tudok köztük lényegbeli ellentétet. Lao-Cse szellemét ugyanúgy megtaláljuk az evangéliumokban, mint az Upanisádokban, vagy a Badavatgitában, vagy a Szentviktori kolostor filozófusainál, úgy, hogy számomra a keresztény misztika vagy keleti misztika meglehetősen azonos.

**P. SZABÓ:** Mint evangélikus ember, bizonyára szereti a bibliát. Milyen élményforrást jelent költésze számára a szentírás?

**WEÖRES:** Állandó élményforrást. A szentírás nem egy könyv és nem egy korszaknak, hanem legalább is kétezer esztendőnek az irodalma. Úgy, hogy az az élményforrás, amit a Dávid-zsoltárok jelentenek, az Énekek éneke vagy a sokkal későbbi profétikus könyvek, vagy a még későbbi evangéliumok és Apostolok Cselekedetei, állandó élményt jelentenek és nagyon sokfélék.

**P. SZABÓ:** Pár évvel ezelőtt a londoni BBC egyik stúdiójában hosszabb beszélgetést folytatott Cs. Szabó Lászlóval. A beszélgetés végén Jézusról esett szó. Ön kijelentette: „Szerintem csak egyetlen Ember létezik, és ez Jézus. A többi ember annyiban van, vagy annyiban nincs, amennyiben Jézussal azonos, vagy nem azonos.” Mondjon pár szót erről a jézusi azonosságról.

**WEÖRES:** Úgy érzem, hogy mindaz, ami bennünk individuális, ami velünk született, amit tanultunk, amit megszerztünk, nagyon is halandó, mulandó. Nem hiszem, hogy egyéni aspektusokat át tudjunk vinni a halálunk utáni korszakba. Így gondolom, hogy ami megmarad belőlünk, az nem az individuális, nem a szerzett és nem a velünk született, hanem az örök emberi. És Jézust érzem az örök Embernek.

**P. SZABÓ:** Végül most Rómával kapcsolatban egy kérdést. Úgy tudom, huszonnégy évvel ezelőtt jártak itt Rómában. Milyen élményforrást jelent Róma számukra? És itt most megkérdezzük kedves feleségét, a költőnőt is.

**WEÖRES:** Róma millió élmény forrása. Az az építészeti gazdagság, ami Rómában van, az ókori épületek maradványai, a Fórum Romanum, aztán a gaz-

dag ókeresztény középkor, román stíl után a renaissance és a barokk, — mérhetetlen élmény. És az itteni, déli, örökzöld növényzet. És azok a kollégák, akikkel együtt Rómában jártunk. Említem Lukács Györgyöt, Ferenczy Bénit, Kerényi Károlyt, Fülep Lajost, vagy fiatalabbakat: Pilinszky Jánost, Toldalagi Pált, Csorba Győzöt, Takáts Gyulát. Hosszan sorolhatnám. Nem lehet az élményeknek végére járni. Talán feleségem, Károlyi Amy költőné többet és okosabbat tud erről mondani.

**KÁROLYI AMY:** Gondolom, hogy okosabbat nem, nem is akarok mondani, és nem is művészettörténeti vagy történeti élményanyagot szeretnék Rómáról, hanem valami egészen szubjektívet. Huszonkét évvel ezelőtt voltunk először Rómában. Huszonhárom éves házasságunk első évét töltöttük itt. Azóta bejártuk a fél világot, egyik pólustól a másikig, és Róma valahogy eddig még nem adódott másodszer. Most újra itt ülünk a Magyar Akadémián. Ugyanaz a Tiberis, ugyanaz a szoba, ugyanazok a freskók a falon. Egész hihetetlen, hogy mi újra itt vagyunk. Róma ilyen szubjektív élményekkel látott el engem egy életre. Eddigi költészetemnek szinte summáját jelentő *Harmadik ház* című versciklusomnak egy része szintén Ró-

mára emlékeztet, és Róma nélkül nem jött volna létre. Hadd mondjam el ezt a pár sort.

*A harangzúgás stafétáját egymásnak adják ékszertornyok. Egyszerre indulnak el délben s mint ünnepélyes jóbarátok találkoznak a nyári légben.*

*Szent Péter kútja permetfátylát poros bőrünkre fújja, ontja, Nem üdit fel a szentelt harmat hogyha korog a vándor gyomra.*

*Vándorok védőasszonya, sötét Mária aranyházban menny és föld kátrány királynője villogó kegytárgy-skatulyában.*

*Sikos aranylap-köpenyedben fagyos fémben és fagyos fényben vesd ránk szemed, a harmat-tisztát, vándorok kérnek prizmás szemmel, poros cipőben*

*Ékszertornyok és ernyős gyászfák a hét dombon, s a Corso Umbertón vig harisnyák, az útszegélyen bimbós leánder sekrestyék alatt vörös kripták.*

*Rómában is meghal az ember.*

## AZ UNIÓS IMAHÉT KÖZÖS ISTENTISZTELETEI

VI. Pál pápa 1964. január 15-én keltezett apostoli köriratában nyomatékosan buzdítja a katolikus egyház tagjait a keresztények egységének előmozdítására. „Ajánljuk pedig különösképpen azt a nyolcnapi ájtatosságot a keresztények egységéért, amelynek célja, hogy különböző vallású keresztény emberek ugyanazon áhitatban egyesülve könyörögjenek minden évben Istenhez azért az egységért, amelyet Krisztus Urunk követőinek parancsolt.” Ezt az apostoli buzdítást az egri érsek még az év júliusában ismertette papjaival és híveivel, s egyben elrendelte, hogy még abban az évben minden plébánián tartanak ökumenikus ájtatosságot, amely pápai áldással és teljes búcsú elnyerési lehetőségével van egybekapcsolva.

E rendelkezés nyomán közösségünkben, Tiszakerecsenyben, ahol a lakosság kétharmada református és egyharmada katolikus, minden év januárjában közö-

sen tartottuk meg az uniós imanyolcadot. A közösen megtartott ájtatosság helyéről, formájáról, tartalmáról és lefolyásáról szándékozom beszámolót nyújtani. Amint látni fogjuk, még nem ismerve a *Teológia* decemberi számában részletesen bemutatott *Ökumenikus direktórium* előírásait, mégis annak utólagos előírásai és útmutatásai szerint jártunk el.

Az imanyolcadot megelőző vasárnapon írásba foglalt kölcsönös meghívóinkat olvastuk fel híveinknek. Ebben szentírási idézetre támaszkodva és hivatkozva, a keresztény testvéri szeretet jegyében hívtuk meg egymást, mi lelkészek, és a két keresztény közösség tagjait.

A közösen megtartott januári imanyolcad ájtatosságai három helyen folytak le. Hétköznapi esténként a reformátusok imaházában gyűltünk össze, a hét folyamán egy alkalommal egy este a

katolikus templomban, míg a befejező ájtatosságot a református templomban tartottuk a vasárnap délutáni istentisztelet keretében. A lelkészek mindkét helyen a főhelyeken, a hívek vegyesen és nem elkülönülten, egymás mellett foglaltak helyet. A hívek részvétele számszerűen nagy volt. A lélektani hatás azonban nem volt zökkenőmentes. Érthető. Hiszen egymásról vallott ítéletét mindkét felekezet a múltból hozta magával. Katolikus híveimet arra tanították iskolában és templomban, de nem utolsósorban a családban, ha egy tövis szúrta meg talpadat, meg ne állj a református templom előtt, hanem menj tovább és ott húzd ki a lábadból a beleszúródott tövist. Most pedig buzdítást kapnak saját lelkipásztoruktól arra, hogy álljanak meg a református templom előtt, sőt nyissák ki annak ajtaját és lépjenek a falai közé, üljenek le a padba, énekeljék a református istentisztelet zsoltárait és mondják imáit, hallgassák a református lelkész igemagyarázatait. De ugyanaz a helyzet református testvéreinknél is. Nevelésük szerint a katolikus templom a maga szép oltáraival és szobraival, festményeivel a bálványozás helye, mert „faragott képet” csinált az Istenről és tiltott istentiszteleti formát szerkesztett. S most a múlttal szöges ellentétben lelkipásztoruk arra biztatja őket, vele együtt menjenek a katolikus templomba és együtt imádkozzanak meg énekeljenek.

A vallási múlt hátrányos örökségét azonban bizonyos mértékig egyensúlyba hozta a jelen gazdag élménysorozata. A két vallási közösség lelkészei békecsókot váltanak az oltár előtt, közösen imádkoznak és énekelnek, a hívek pedig végre együtt vannak ugyanabban a templomban. A vegyes vallású család minden tagja egy helyen imádja Istent, rokonok, szomszédok és az egész község lakosai egymás mellett vannak nemcsak a hétköznapi életben, hanem a közös istentiszteleten is. A vallási élet „gettós” kötöttségei némileg feszabadultak és a sajátos lelki értékek, kegyelmi kincsek nyertek nyilvános elismerést a megbecsülés nemes emberi formájában. A résztvevők testvéreknek érezték magukat. A résztvevőkben megerősödött az a tudat, hogy mindannyian egy Atyának vagyunk gyermekei és egymás között az isteni kegyelem összekötő kapcsolatában keresztény testvérek vagyunk.

Az istentiszteletek formája más volt a református imaházban és más a katolikus templomban. Az előbbi sajátossága abban nyilvánult meg, hogy az

igemagyarázatot (református lelkész) néhány perces csend követte elmélkedés céljából, majd a lelkészek és hívek hangosan elmondott egyéni imái hangzottak el. Ez aktív részvételt jelentett a hívek részéről is az istentisztelet tekintve, és ugyanakkor belekapcsolódunk a nagy világegyház közös szándékába, mert mindannyiszor más és más formában könyörögtünk a keresztények egységéért. A katolikus templomban végzett ökumenikus istentisztelethez a kerületi esperest kértük meg minden esztendőben a szentbeszéd megtartására. Tettük ezt azért, hogy a kételkedők számára megmutassuk: kezdeményezésünk nem csupán helyi korlátokra szorítkozik, hanem az egész egyházat érinti.

A lelkészek a stallumban helyezkedtek el, igehirdetés és a különféle imák az ambóról hangzottak el. Az ájtatosság szerkezeti felépítése a következő volt:

Bevezető ének: 150-es, Uram Jézus légy velünk...

Oratio collecta az oltár előtt (helyi plébános).

Ének szentbeszéd előtt: 260-as, Jöjj el Szentlélek Úristen...

Szentírási szakasz felolvasása, igehirdetés (kerületi esperes).

Ének szentbeszéd után: 102-es, Szentlélek Isten, szállj le ránk...

Református lelkész imája az ambóról: Oratio fidelium szintén az ambóról.

Befejező ének: Közelebb, közelebb Uram Hozzád...

Az ökumenikus istentisztelet a református templomban zárult vasárnap délután. Az előzőktől annyiban különbözött, hogy több éneket alkalmaztunk, főleg a katolikusok énekes könyvéből az általánosan ismerteket, és elmaradtak a szentbeszéd után az egyéni imák. A szentbeszédet mindig a helyi katolikus lelkész tartotta, az alábbi témákkal:

1. A keresztények egymáshoz való viszonya Jézus lelkületének tükrében. (Jn 4,4—30.) Jézus beszélgetése a samariai asszonnyal kiválasztott igeszakasz alapján.

2. Mit hozott a II. vatikáni zsinat a keresztények egyesülésének érdekében. (Lk 3,2—6.) Keresztelő János fellépése.

3. Tevékenyen az egységért. (Lk 5,1—11.) Csodálatos halfogás.

4. Kérdőjelek az egység útjában. (Mt 1,18—29.) Szent József el akarja bocsátani Máriát.

Az együttesen végzett istentiszteletek igazi eredményességéhez azonban, még nem elég a *Szentatya ajánlatát* figyelembe venni, vagy az Ordinárius rendelkezését megvalósítani és az Ökumenikus

**Dekrétum**, illetve **Direktórium** előírásai szerint eljárni. Az ökumenikus istentisztelet ökumenikus lelkületet feltételez, belső diszponáltságot kíván.

Először is fel kell ismerni, hogy a keresztények megosztottan élnek; hogy nem vagyunk egyek, amikor az egyháztól, a szentségekről, a papságról és a hitről beszélünk. Sőt ellentmondóan különböző dolgokat hiszünk. Krisztus titokzatos teste széttépett, megosztott és szétdarabolt. Aztán nyugtalanná kell, hogy tegyen a felismert helyzet. Mi ugyanis történelmi örökségnek vesszük szakadásunkat és ezzel hallgatólagosan együtt járhat az a gondolat, hogy a jelen adottság megváltozhatatlan. Beleszülettünk a jelen helyzetbe, és nem igazított különösebben a keresztények botrányköve, az elszakadottság állapota. Nyugalmi helyzetünk azonban helytelen. Ha komolyan vesszük keresztény voltunkat és hivatásunkat, akkor nem nyugodhatunk bele, hogy egy az Isten, mégis sokféle módon imádják; egy a Megváltónk, mégis minden vallási közösség kisajátítja magának; egy a Szentírás, mégis ellentétes módon magyarázzák a keresztények.

Beismerni a bűnt, amely a keresztények elszakadását okozta és fenntartja. De nem azt vizsgálni, hogy kinek a bűne. *Otto Karrer*nek van igazsága, amikor azt mondja: „Vagy mindenki vétke, vagy senki.” Nem arról van szó, hogy kölcsönösen elszámoltassuk egymást. *XXIII. János* pápa is óvott ezen fölényes lelkülettől. Egyszerűen azt kell beismerni, hogy a szakadást keresztény emberek okozták, mert méltatlanul teljesítették krisztusi küldetésüket, és hogy Krisztus titokzatos testét az emberi gőg és makacsság tépte szét, a megosztott állapotot pedig sokféle indulat, önteltség, álbiztonság és a változtatástól való félelem tartja fenn az évszázadok folyamán.

S ami mindebből következik: jóvátenni a múlt és jelen hibáit. Törekedni az ökumenikus istentiszteletek által is az egységre, ami Isten akarata. Ezért imádkozott Jézus oly buzgón éppen a szenvedése előtti estén, a megváltás órájában, hogy eggyé legyenek a Krisztus nevét viselő, tanítását követő, szentségeiben részesedő keresztény emberek. De nemcsak külsőleg, hanem az egység belső kapcsolatának összekötő erejével: „Amint te, Atyám, bennem vagy és én tebenned” (*Jn 17,21*).

Az Ökumenikus Dekrétum szerint „az egységért végzett istentiszteletek közös módja az ökumenizmus lelke.” Az egy-

ség érdekében ugyanis nem elégséges csupán testvéri szeretetet gyakorolni. Kevés az, ha udvariasan közeledünk egymás felé, testvéreknek tekintjük egymást, közösen tevékenykedünk az emberiség szolgálatában a szociális jólétért vagy a béke érdekében. A keresztények áhitott egysége ugyanis nem csupán emberi, hanem kegyelmi egység, amit a hit, kultusz és lelki élet egyöntetűsége alkot. A közös kegyelmi kincsekben kell egymást részesíteni. „A katolikus egyház keretén kívül is szép számban és kiemelkedő módon meglehetnek azok az alkotó elemek vagy javak, amelyeknek együttese tulajdonképpen az egyházat építi és élíti” (*Ök. Dekr. 3. p.*). Ezen lelki kincsek a keresztény közösségben különböző módon vannak meg, és egymás számára éppen az ökumenikus istentiszteleteken kamatoztathatjuk őket.

Természetfeletti eszközöket kell bekapcsolni az egységre való emberi törekvésekbe. Emberi eszközök ugyanis elégtelenek ahhoz, hogy a nagy célt megvalósítsuk. Emberileg még csak elképzelni sem tudjuk, hogyan jöhet létre a keresztények között a tanbeli, az egyházszerkezeti, lelki életi egység. Az ember csak a cél kötelező erejét érzi, de sem az eszközt, sem az utat nem ismeri annak megvalósításához. Az ökumenikus istentiszteleteken természetfeletti erőforrásokhoz folyamodunk, mert ami embernél lehetetlen, az Istennél megvalósítható: „Istennél semmi sem lehetetlen” (*Lk 1,37*). A keresztények imájánál végső soron nem az ember tevékenykedik, hanem maga az Isten, de az emberek közreműködésével hat és működik.

A közösen végzett istentisztelet a hívő népet kapcsolja be az ökumenizmusba. Az egység helyreállítása ugyanis nem csupán a püspökök, a teológusok vagy a papok feladata. Ez az ügy át kell, hogy járja Isten népének egészét, a hétköznapi emberét is. Így remélhetünk eredményt. A keleti szakadás megszüntetésére történt már kísérlet, amikor a lyoni zsinat a XIII. században és a firenzei pedig a XV.-ben foglalkozott a kérdéssel. Eredménytelenségük egyik oka, hogy kizárták a népet a kérdés megoldási lehetőségeiből. Isten népe azonban sehol sem kapcsolódhat bele jobban az egység építésének munkájába, mint a közösen végzett istentiszteleteken.

MIKLÓS DEZSÓ

# A HOLLAND KATOLICIZMUS

Az utóbbi években gyakran került Hollandia a világsajtó címlapjaira. A II. vatikáni zsinat óta sajátosan forrong a németalföldi katolicizmus. E folyamatban egyesek a jó bor forrását látják, mások felelőtlen forradalmiaskodásról beszélnek. A megfigyelők gyakran dramatizálják a helyzetet, eltúlozzák, elferdítik az eseményeket; a fejlődés okai, tendenciái helyett a szencziációkat keresik. Ettől a szemlélettől hazai katolikus lapjaink sem mentesek. Érthető, hogy az eleve torz kép alapján az egyházat két ellenfél harcterének tartják. Ilyen szemlélettel Róma az egyik, Hollandia a másik táborba kerül. A végletekig túlzó egyszerűsítés azonban meghamisítja a valóságot, sőt, valójában mind Rómát, mind a holland egyházat támadja, mert implicite feltételezi, hogy azok nem képesek a változásra.

Nézzük meg — a helyes álláspont kialakításának igényével — a holland katolicizmust leíró számadatokat. Három tényezőt kell részletesebben megvizsgálnunk: a társadalmi-gazdasági adottságokat (I); a holland katolikus egyház belső fejlődésének adatait (II); és az egyház szerepét, helyét a mai társadalomban (III). A tényezők összegzése talán közelebb visz az „újítások” és a kísérletezések megértéséhez.

I. *Hollandia* Európa legsűrűbben lakott és egyik legjobban városiasodott állama. Területe: 33 612 km<sup>2</sup> (kb. hazánk egyharmada), lakosainak száma 1965-ben: 12 212 000, népsűrűsége 1965-ben: 376,1 fő/km<sup>2</sup>. A társadalmat jól szervezettség és egészséges légkör jellemzi. Sok a gyerek. Viszonylag alacsony a bűnözés, az öngyilkosság és a válás aránya. Az öregekről és betegekről a kontinens legfejlettebb társadalombiztosítási rendszere gondoskodik. Az ide látogató idegennek a magas népsűrűség a legszokatlanabb. A kis ország szinte hatalmas városnak tűnik, a városiasodottság minden gondjával és előnyével.

II. A fejlődő kapitalista társadalomban a *holland katolikus egyház* hosszú ideig hallgatásra kényszerített kisebbség volt. A spanyol uralom alól felszabadult, majd a katolikus Flandriától elszakadó országban éppen csak megtúrték a korábbi elnyomók s a francia orientációjú szomszéd belgák vallását. Sok évtizeden keresztül ka-

tolikus nem kerülhetett vezető állásba, állami tisztségbe. Az egyház önállósága is bizonytalan volt. 1853-ig a holland hierarchia megszervezéséig apostoli helynök képviselte Kölnben a betöltetlen utrechti érsekséget. Hogy ilyen feltételek mellett az egyház mégis megmaradt, kifejlődött és megerősödött, az a katolikus családok magas gyermekszámának, az egyházi intézmények és szervezetek kiépítésének és a holland protestantizmus ezzel egyidejű krízisének köszönhető.

A katolikus családokban születő sok gyermek folyamatosan növeli a katolikusoknak az össznépességen belüli részarányát. 1909-ben a lakosság 35,0 %-a katolikus, 1930-ban 36,4 %, 1947-ben 38,5 %, 1966-ban 40,5 %. Mivel az iskolákban, a közéletben s szinte mindenütt a protestáns államvallás érvényesült, a katolikus kisebbség rákényszerült, hogy megteremtse saját iskoláit, kórházait, pártját, sportklubjait stb. A II. világháborúig egymás mellett működtek a nagy egyházak (a katolikus, a „holland református” és a „keresztény református” egyházak) szervezetei, a társadalmat mintegy szeletekre — vagy ahogy a holland társadalomtudomány emlegeti: oszlopokra — bontva. A szervezeti autonómia eredményeképpen a holland katolikusok a bölcsőtől a sírig, a bevásárlástól a tv-nézésig és a pártpolitikáig saját intézményeikben mozgathatták, saját szervezeteik támogatására, szolgáltatásaira számíthattak. Protestáns, más vallású vagy vallástalan személlyel, szervvel vagy hivattal találkozniuk sem kellett.

A zavartalan fejlődést elősegítette, hogy az eredetileg egységes holland református egyház kettészakadva és megtépázva került ki az ismételt belső harcokból, szakadásokból és a részleges újabb egyesülésekből. Fogvasztotta sorait a magukat nyilvánosan és formálisan is nem-hívőknek vallók nagy csoportja. 1960-ra az országban a legnagyobb felekezetet a katolikus egyház. Az egyes vallások részaránya az összlakosságból a következő: katolikus egyház 40,4 %, holland református egyház 28,3 %, keresztény református egyház 9,3 %, egyéb vallások 3,6 %, nem-hívők (felekezeten kívüliek) 18,4 %.

III. A mai *holland katolikus egyház* két jellemzője: a *vallási aktivitás* (mi-sehallgatás, áldozások, papok száma

stb.) magasabb, mint Európa legtöbb országában; egyes részleteiben azonban ez az arány már *csökkenő* tendenciát mutat. Jól szemléltetik ezt az alábbi példák.

A misét hallgatók számának csökkenése néhány városban: Amsterdamban (1948) 52,9, (1966) 39,3; Rotterdamban (1951) 47,8 (1966) 33,9, Utrechtben (1950) 67,1, (1966) 49,8; Tilburgban (1958) 72,4 (1966) 63,1; Arnhemben (1956) 52,0, (1966) 45,6 %. (A misehallgatás aránya Párizsban 15-20 %, Rómában 15-25 %, Berlinben 30-35 %). Közismert, hogy a városi vallási adatok az országos átlag alatt maradnak.

A papi, szerzetesi hivatások alakulása (10 000 katolikusra jutó papok, szerzetes papok és apácák száma 1965-ben): Ausztriában 39, Spanyolországban 42, Franciaországban 45, Németországban 47, Angliában 69, Svájcban 77, Belgiumban 79, Hollandiában 100. A hivatások csökkenését jelző adatok: Az egyházmegyei szeminaristák száma (1964) 1965, (1965) 1856, (1966) 1589, (1967) 1400. Férfiszerzetbe kérte felvételét: (1950-ben) 255, (1966-ban) 116. Női rendbe kérte felvételét: (1950-ben) 718, (1966-ban) 119. A laicizált papok száma: (1965) 30, (1966) 60, (1967) 140. A kilépett örökfogadalmasok száma (1961-66): a laikus testvérek közül 325 fő, a nővérek közül 430 fő.

**Összefoglalva:** egyértelműen látható, hogy a holland katolicizmus vallási és szervezeti élete fordulóponton van. Az eddig kitaposott utak már nem biztosítják a további fejlődést. Ellenkezőleg, követésük a hanyatláshoz vezet.

A hollandok közvetlenül a II. világháború után döbrentek rá az új helyzetre. Akkori kezdeményezéseik közül sok mindent megvalósított a II. vatikáni zsinat, és bátorítást adott a további próbálkozásokhoz. A holland egyház ki akart lépni évszázados elzárkózottságából, s fel akarta oldani az önmagára szabott gettó már bilincseivé váló bástyáit. A társadalom felé való kitarulkozás előfeltételeit megadták a világháború alatt keletkezett — az „oszlopokat” áttörő — kapcsolatok: az ökumenikus munka. A törekvés, első gyümölcse a Holland Nemzeti Pasztorális Zsinat, ahol a katolikusokon kívül protestánsok, sőt nem-hívók is részt vettek.

A modern társadalmakban az *aggiornamento* megvalósításának egyik általános problémája az, hogyan lépjen a bezárkózott egyház a világ színe elé. Sokan úgy szeretnék ablakot nyitni, hogy csak kifelé áramolják a levegő,

befelé ne. Csakhogy ez ellentmond a fizikai törvényeknek! Hollandia komolyan veszi a II. vatikáni zsinat tanítását, és elfogadja a világot a maga mivoltában: ebben a világban igyekezszik megvalósítani az evangéliumi üzenetet. A hollandok gyakran mondják, hogy egyházuk „modell”, a sok lehetőség egyike. Olyan modell, amely szembefordul a régi, megkövesedett struktúrákkal és intézményekkel, mert egyrészt azok nem képezik az egyház lényegét, másrészt károssá válnak a társadalom fejlődésének adott fokán. A holland püspöki kar így ír: „Ma tulajdonképpen nem valamilyen zárt rendszerbe szerveződő egyházat, hanem inkább az egyház-közösség gyümölcsöző légkörét keressük. Csak önmagáért senki nem lehet keresztény. Mindig a közösség kötelékében vagyunk keresztények. De senki keresztényi mivoltát nem lehet teljesen és tökéletesen bezárni a zárt rendszerbe, vagy zárt intézményként szerveződő egyház keretei közé. Ezért kell hozzákezdenuk ahhoz, hogy keresztényi közösségünk-ről olyan szavakban gondolkozzunk, mint: „légkör”. A keresztény közösség mint légkör azt akarja jelenteni: közöttünk, keresztények között minden közösségi köteléknek a végső célja az kell hogy legyen, hogy meghívjon és lelkesítsen az emberek közötti evangéliumi szolgálatra”. (Kerk worden in dienst van een veranderende wereld. Pastorale brieven 3. 1968.)

A Holland Nemzeti Pasztorális Zsinat négy éven át az ország és a holland katolicizmus első számú témája volt. Jelentősége s a hírközlésben elfoglalt helye — minden bel- vagy külpolitikai eseményt messze túlszárnyalt. Az egész társadalom részvételét a pasztorális zsinaton a minden témát kötetlenül megvitató több mint 15 000 spontán csoport biztosította. Ezek nem alkotnak szervezetet, de a jövőre nézve is intézményesítik, rendszerre teszik vallási kérdéseknek baráti, munkatársi, rokoni körben való megvitatását, feldolgozását. A Holland Nemzeti Pasztorális Zsinat — és az említett csoportok is — közvetlen teológiai és morálteológiai kérdéseken túl megbeszélik az emberiséget érintő nagy problémákat is. Melegen megemlékeztek Martin Luther Kingről, tiltakoztak az atomfegyver és a vietnami háború ellen stb. Így közvetlenül összekapcsolódik — az elmúlt évszázadokban egymástól függetlenné vált — társadalmi felelősség és a keresztény lelkiismeret.

F. T.

Revue mensuelle — Rédacteur en chef: György Rónay — Rédaction et administration:  
Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an 4.50 US dollars.

## S O M M A I R E

Pour le dialogue — *Tamás Nyiri*: Sécularisation et transcendance — *Gellért Békés* (Rome) Au juste, qui est Dieu? — *Béla Hegyi*: Vers un avenir universel — *Béla Pomogáts*: Univers et Poésie — *Gyula Prokopp*: Retour de l'archevêché d'Esztermog (1820—1970) — *György Rónay*: Judas (pièce en 5 actes, acte IV) — Poèmes de *Zoltán Jékely*, *Méda Nagy*, *András József Fehér*, *Zoltán Jófű*.  
QUESTIONS DE NOTRE TEMPS: Lettre du pape au cardinal secrétaire d'État — Enquête de la Diakonia sur la loi du célibat des prêtres (*Paul Rosdy*) — Le célibat des prêtres vu par les Hongrois d'aujourd'hui (*Imre Longauer*).

LE PETIT SENTIER: Être mère (*Dezső Miklós*)

JOURNAL: L'année de la libération — Le Saint-Esprit qui ouvre les portes (*András Szenay*) — Journal du lecteur (*György Rónay*) — Chronique théâtrale (*András Pályi*) — Beaux-Arts (I. D.) — Rubrique musicale (*László Rónay*) — Films (*Rudolf Ungváry*) — Près de la radio, devant le petit écran (*László Balássy*)

DOCUMENT: Interview de *Sándor Veöres* et *Amy Károlyi* à la radio du Vatican — Offices communs de la semaine de prières de l'union (*Dezső Miklós*) — Le catholicisme hollandais (*F. T.*).

## POUR LE DIALOGUE

Depuis quelque temps, dans le monde entier, le dialogue est à la mode. Cela signifierait-il que nous ne tirons plus l'un sur l'autre des tranchées opposées, mais que nous en adressons la parole? Non. Il faut sortir des tranchées et supprimer en général toutes sortes de mentalités de tranchées, il s'agit de les combler et non de les maintenir même si elles sont momentanément vacantes, pour l'éventualité où un accord final ne pourrait être conclu. Il se peut que, parfois, il semble que nous ne pourrions tomber d'accord. Mais il faut continuer quand même. Et non pas les coups de fusil, en nous retirant dans les tranchées, mais continuer à poursuivre les entretiens à l'air libre. En commençant, si c'est nécessaire — et évidemment il le faudra — par le commencement: la mise au point réciproque des notions.

Bien des malentendus proviennent du manque d'élucidation des notions. Toute conception possède sa propre terminologie; les mêmes mots ont souvent un sens différent dans l'une ou l'autre d'entre elles. On ne peut donc pas engager de dialogue sans que l'une des parties ne sache dans quel sens l'autre utilise les mêmes mots qu'elle.

On ne peut non plus poursuivre un dialogue utile et fructueux sans prendre réciproquement en considération la temporalisation des choses, c'est à dire le fait que tout se développe continuellement et qu'en même temps nous nous développons aussi sans cesse; par conséquent, le rapport des choses vis-à-vis l'une de l'autre se développe et change également. Si l'une des parties de son propre degré d'aujourd'hui, n'est pas disposée à admettre le degré également d'aujourd'hui de l'autre partie, mais si, pour plus de facilité, par manque d'information ou dans le pire des cas par tactique, elle met la forme d'hier ou d'avant-hier à la place véritable de celle d'aujourd'hui: le dialogue échouera nécessairement et il se réduira tout au plus au verbiage improductif de monologues parallèles.

Alors que notre but est précisément de faire un dialogue de ces monologues. Non pas une discussion, mais un dialogue, c'est à dire l'élucidation réciproque de choses, de faits de principes qui, en conséquence, permettra de mieux se connaître réciproquement afin que nous servions la cause commune le plus ouvertement possible par un travail commun, avec l'estime réciproque basée sur la connaissance mutuelle, dans l'esprit le plus humain possible.

Bien entendu, le dialogue a aussi sa propre morale, et même son étiquette, ce qui ne se rapporte pas qu'à ceux qui dans un ou deux cas parlent de facto, mais

aussi à tous ceux qui, en général, participent au dialogue: non en qualité de simples témoins, mais activement, c'est à dire en prenant position dans la question figurant à l'ordre du jour. Il leur appartient également de ne pas se joindre au dialogue avec des passions préconçues des préjugés a priori inébranlables, mais avec l'intention sincère d'éclaircir le plus profondément possible les faits et les vues basées sur ces faits dans les questions graves et parfois décisives — qu'il soit question de choses „extérieures” ou „intérieures” — et qu'ensuite les prises de position ne s'effectuent pas dans la vaine atmosphère des abstractions juridiques, ni dans l'aveuglement des partis pris ou sous la défense de prétendus tabous, ni dans l'orgueil de ceux qui se présument bien informés ou dans la fatuité du triomphe, mais bien plutôt dans la connaissance objective des documents, avec la plus grande responsabilité humaine possible, et par surcroît de notre part, également chrétienne.

La chose serait extrêmement facile, mais alors nous n'aurions même pas de quoi engager un dialogue, si quelqu'un disposait, d'ores et déjà de la réponse indiscutablement valable à toutes les questions du présent, du passé et de l'avenir. Mais une telle réponse n'existe pas, et les chrétiens ne la possèdent non plus. Dans chacune des situations historiques, ils doivent eux-mêmes la trouver, l'élaborer, la réaliser. L'Évangile ne donne pas de règlements applicables et à appliquer à des problèmes ad hoc, ce n'est pas non plus un recueil de formules magiques, mais — et c'est justement sa nouveauté décisive et „majoritaire” à ce point de vue — c'est l'Esprit et l'Âme que nous autres chrétiens devons incarner personnellement, responsables dans notre propre personne, dans tous les moments et les circonstances du temps. Récemment, dans un dialogue engagé sur un autre dialogue Yves Congar a dit: „D'une certaine façon le phénomène d'indifférence est beaucoup plus grand ou paraît plus grand aujourd'hui. Mais d'autre part, il y a un intérêt réel pour le christianisme, pour la personne de Jésus-Christ qui reste, je crois, incontestée et incontestable, pour l'Église elle-même, dans la mesure où justement elle repart de l'Évangile en reconnaissant ses imperfections; je crois que c'est formidable que l'Église avoue ne pas être parfaite, qu'elle ait fait la preuve au Concile qu'elle n'a pas réponse à toutes les questions, qu'elle n'est pas totalement, monolithiquement une.”

Ce sont là des mots que certains trouveront trop durs, et d'autres nettement damnables. Mais ceux qui y pensent de la sorte, tacitement ou ouvertement considèrent le Concile tout entier comme une erreur damnable. Il est vrai qu'il est beaucoup moins risqué de demeurer dans une chambre fermée aux portes et fenêtres bien calfeutrées — surtout pour un bref délai — que de se déplacer dehors dans le vent violent qui souffle en toute liberté. Il est toujours plus facile de juger et de blâmer quelqu'un que de réfléchir et d'assumer aussi le risque de l'erreur. Il est toujours plus commode de ne pas agir à certains moments que de faire sans hésitation ce qu'il faut faire. Il est plus simple de jeter la pierre avec sévérité que d'exercer l'auto-discipline de la charité. Mais ce ne sont point les chambres fermées ni l'orgueil du jugement irréfléchi, encore moins l'inaction qui éduquent et qui forment pour l'avenir.

Le dialogue n'est pas un objectif absolu, son but est de créer un avenir sain. On nous pose des questions „du dehors” et des questions surgissent aussi „à l'intérieur”. mode d'élucidation, éventuellement de la solution de ces questions n'est pas de les éviter ou de les passer sous silence. Bien entendu, ce n'est non plus de donner des réponses confuses. Mais, pour que les questions soient élucidées et que cette élucidation contribue à leur solution, il faut évidemment faire tout ce qui est en notre pouvoir.

C'est ce but que voudraient servir nos „dialogues — aussi bien ceux de l'extérieur que ceux de l'intérieur.”

## INFORMATIONS

Le 18 mars, le Corps Episcopal Hongrois a tenu une séance dont le but était la commémoration de la libération de notre patrie. Les membres de la conférence épiscopale ont une adopté déclaration soulignant entre autres: „Au cours de la séance du 18 mars 1970 au nom de ses prêtres ainsi que de ses fidèles, le Corps Episcopal Hongrois célèbre de tout coeur le 25<sup>ème</sup> anniversaire de la libération de notre patrie. L'Église catholique tout entière partage la joie et l'enthousiasme apportés par notre pays et notre peuple à la célébration du jubilé d'un quart de siècle de

cet événement si décisif pour nous. De tout temps et en tous lieux, la reconnaissance de l'homme chrétien s'adresse tout d'abord à Dieu. Nous devons à sa miséricorde d'avoir épargnés par la II<sup>e</sup> guerre mondiale, avec tous nos frères de souffrance. Nous Le remercions de la grâce qu'Il nous a faite de survivre au cataclysme mondial déclenché par le fascisme, d'avoir pu participer au déblaiement des ruines matérielles et morales causées par la catastrophe, et de pouvoir apporter toutes nos forces à préparer le meilleur avenir de l'humanité. C'est à sa patience et à sa bonté que nous devons d'avoir non seulement évité le danger auquel les facteurs déloyaux trahissant les véritables intérêts de notre patrie l'avaient exposés, mais encore de l'avoir tourné à notre profit, en effet bien que par malheur nous ayons combattu contre eux, le peuple qui nous a libérés du fascisme au prix d'incommensurables sacrifices nous a pourtant tendu la main, nous permettant ainsi non seulement de liquider le lourd passé, mais aussi malgré notre petitesse, de retrouver notre place à rang égal dans la grande communauté des nations et des peuples. Dans ce qui s'est passé, nous voyons l'oeuvre de la Providence, car nous sommes chrétiens et nous sommes reconnaissants à la Providence. Mais nous sommes aussi reconnaissants à l'héroïque peuple soviétique qui assumait le rôle historique d'instrument de la Providence qui exigeait tant de sacrifices ainsi qu'aux peuples qui ont participé à notre libération pour que, délivrés du fascisme, nous puissions commencer une vie nouvelle. A l'occasion de cette fête, que nous remercions s'adressent aussi à tous nos frères travailleurs hongrois, à leur tête, les dirigeants responsables de notre peuple, pour leur zèle déployé dans le domaine multilatéral de notre relèvement, leur direction efficace. Remercions également particulièrement nous autres, la sagesse démocratique du socialisme en vertu de laquelle, dans la patrie socialiste, nous pouvons louer Dieu librement et pratiquer notre religion avec tous nos frères croyants. En parlant de l'estime et de l'égalité des droits réjouissants des fidèles chrétiens dans le socialisme, nous ne pouvons manquer d'adresser toute la reconnaissance de nos coeurs à la mémoire du pape Jean XXIII d'heureuse mémoire ainsi qu'à son successeur Paul VI qui continue ses initiatives d'importance incommensurable; c'est en effet à ses enseignements directeurs et à l'esprit du concile qu'ils ont créé et alimenté que nous devons non seulement la plus grande facilité de coopération des croyants et non-croyants pour le bien de la communauté, mais aussi le fait qu'elle a été rendue obligatoire pour les croyants, ce qui a puissamment contribué à la formation d'une atmosphère favorable dans laquelle — dans notre pays et dans le monde entier les fruits de la paix et du progrès pourront mûrir plus vite et plus sûrement. Nous nous souvenons et nous rappelons qu'en 1950 notre gouvernement a conclu un accord avec notre corps épiscopal sous le signe de la compréhension mutuelle, de la complaisance et des bonnes relations. En plus de ses effets favorables dans le pays, cet accord a aussi créé la possibilité d'entamer des délibérations de haut niveau avec le Saint-Siège apostolique. Leur résultat a été l'accord partiel d'importance historique au point de vue de notre Eglise et des rapports mondiaux des Etats socialistes, conclu en 1964. Après de tels préliminaires, les aspirations et les tâches de notre corps épiscopal ne peuvent être que celles de constituer par notre Eglise dans notre pays socialiste un facteur efficace du progrès de notre peuple, de l'accroissement de la prospérité de son travail pacifique et par là de mériter et d'intensifier l'estime des croyants du pays socialiste, afin que le socialisme construit par le peuple de Dieu soit basé sur son travail honnête et désintéressé."

Au nombre des fêtes de l'anniversaire de la libération célébrées par les comités départementaux catholiques de la paix, le Front populaire Patriotique a tenu une cérémonie commémorative le 3 mars à Eger. Mgr. Brezanóczy, archevêque d'Eger a exprimé sa reconnaissance aux prêtres frères, qui sont restés avec le peuple pendant la guerre. Peu d'entre eux ont vu clair, mais remercions ceux qui ont compris que nous aussi avons notre avenir et nos tâches", a dit l'archevêque d'Eger. C'est également le 2 mars que le comité départemental catholique de la Paix du département de Baranya a organisé une fête à Pécs, à l'occasion de l'anniversaire de la libération. Mgr József Cserhádi, évêque du diocèse de Pécs y a pris la parole: „Tous les chrétiens doivent travailler pour cette société, pour ce présent, et doivent se consacrer à l'avenir de ce pays. Nous aurons d'autant plus d'espoir que nous serons plus nombreux à accomplir notre vrai devoir" — a déclaré le prélat. Le 10 mars des fêtes commémoratives organisées par le comité départemental catholique de la paix, du Front Populaire patriotique été célébrées à Szeged et à Székesfehérvár.

# K Ö Z L E M É N Y E K

A Magyar Püspöki Kar március 18-án ünnepi ülésre ült össze a budapesti Központi Szeminárium püspökkari tanácskozó termében, amelynek tárgya a hazánk felszabadulásának negyedszázados évfordulójáról való megemlékezés volt. Az ünnepi ülésen megjelent: *Ijjas József* kalocsai és *Brezanóczy Pál* egri érsek, *Dudás Miklós* hajdúdorogi, *Kovács Sándor* szombathelyi, *Cserhádi József* pécsi és *Bánk József* váci megyéspüspökök, *Szabó Imre* püspök esztergomi, *Kisberk Imre* püspök székesfehérvári, *Udvardy József* püspök csanádi és *Kacziba József* püspök győri apostoli kormányzók, *Winkler József* püspök szombathelyi, *Vajda József* püspök váci és *Zemplén György* püspök esztergomi segédpüspökök, *Klempa Sándor* veszprémi apostoli kormányzó, valamint *Monsberger Ulrik* pannonhalmi kormányzó-perjel. A püspöki konferencia tagjai deklarációt fogadtak el, melyben többek között hangsúlyozzák: „A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1970. március 18-án tartott ünnepi üléséről — papjai és hívei nevében is — tiszta szívből köszönti hazánk felszabadulásának 25. évfordulóját. Az egész magyar katolikus egyház osztozik abban az örömben és lelkesedésben, amellyel hazánk és népünk ezt a számunkra oly sorsfordítóan jelentős eseményt negyedszázados jubileumán ünnepeli. A keresztény ember hálája legelsősorban mindg és mindenütt Istent illeti. Köszönjük irgalmának, hogy velünk szenvedő embertestvéreinkkel együtt végül is megmenekültünk a II. világháborúból. Köszönjük kegyelmének, hogy túlélte a világégést, melyet a fasiszmus zúdított ránk, módunk lett részt venni a katasztrófa anyagi és szellemi romjainak eltakarításában, és legjobb erőinket latba vetve munkálkodhattunk az emberiség jobb jövőjének kialakításában. Köszönjük türelmének és jószágának, hogy a veszélyt, amelybe hűtlen, hazánk igazi érdekeit feladó és eláruló tényezők sodortak, végül is javunkra fordította; mert hiszen az a nép, amely mérhetetlen áldozatokkal felszabadított minket a fasiszmus alól, noha szerencsétlen módon ellene harcoltunk, mégis baráti jobbot nyújtott és lehetővé tette számunkra nemcsak a terhes múlt felszámolását, hanem azt is, hogy kicsinységünkben is egyenrangú félként nyervehessük vissza helyünket a nemzetek és népek nagy közösségében. Abban, ami történt, a Gondviselés művét látjuk, mert keresztények vagyunk, és hálát adunk érte a Gondviselésnek. De hálát mondunk a Gondviselés történelmi eszközeként szerepet betöltő, nagy áldozatait nem kímélő hős szovjet népnek és a hazánk felszabadításában részt vállaló népeknek, hogy a fasiszmust megtörve, az élet új lehetőségeit szereztek meg számunkra. Köszönet illesse ezen az ünnepen minden magyar dolgozó testvérünknek, élükön népünk felelős vezetőit, a sokoldalú felemelkedésünk terén kifejtett készséges helytállásukért, üdvös iránymutatásukért. Köszönet illesse, és a mi részünkről különös hangsúllyal, a szocializmusnak azt a demokratikus bölcsességét, amelynek értelmében a szocialista hazában minden hívő testvérünkkel együtt szabadon dicsérhetjük Istent és gyakorolhatjuk vallásunkat. Amikor a keresztény hívőknek a szocializmusban való örömdetes megbecsüléséről és egyenjogúságáról szólunk, lehetetlen, hogy ne forduljunk szívünk egész hálájával a boldog emlékü XXIII. János pápa emlékezetéhez és az ő felmerhetetlen jelentőségű kezdeményezéseit folytató VI. Pál pápánkhoz; hiszen az ő, útbaigazító tanításainak s az általuk teremtetett és táplált zsinati szellemnek köszönhetjük, hogy hívőknek és nem-hívőknek a közösségi javakra irányuló együttműködését nemcsak megkönnyítették, hanem a hívő számára egyenesen kötelezővé tették, s ezzel jelentősen hozzájárultak annak a kedvező légkörnek a kialakításához, amelyben — hazánkban és az egész világon — gyorsabban és biztosabban érlelődhetnek a béke és haladás gyümölcsei. Emlékezzünk és emlékeztetünk arra is, hogy kormányunk 1950-ben megállapodást kötött püspöki karunkkal a kölcsönös megértés, készség és jó viszonyulás jegyében. Ez a megállapodás áldásos hazai kihatásai mellett azt a lehetőséget is megteremtette, hogy megkezdődhetek a magas szintű tárgyalások az Apostoli Szentisséggel. Ezek eredményessége, az 1964-ben megkötött részleges megállapodás történelmi jelentőségű egyházunk és a szocialista államok világviszonyulásában is. Ilyen előzmények után püspöki karunk törekvése és feladata csak az lehet, hogy egyházunk a szocialista hazában hatékony tényező legyen népünk további emelkedésének, békés munkája még fokozottabb eredményességének, és ezzel a szocialista haza hívő polgárainak megbecsülése is még jobban elmélyüljön, még szilárdabb társadalmi tényen: a hívőknek, Isten népének szocializmust építő önzelen és derék munkáján alapulhasson.”

A Hazafias Népfront megyei katolikus békebizottságainak felszabadulási ünnepségei sorában március 3-án Egerben tartottak jubileumi emlékünnepet. Breznóczy Pál egri érsek hálóját fejezte ki a paptestvérek felé, „akik együtt voltak népünkkel a háború alatt. Kevesen láthattak világosan, de legyen hála azoknak, akik megértették, hogy nekünk is van jövőnk és vannak feladataink is” — mondotta az egri érsek. Ugyancsak március 3-án rendezték a Baranya megyei katolikus békebizottság felszabadulási ünnepségét Pécsen, melyen felszólalt Cserhádi József pécsi megyéspüspök: „Valamennyi kereszténynek ezért a társadalomért, ezért a jelenért kell dolgoznia, ennek az országnak a jövőjét kell megszentelnie. Egyre több reményre jogosít az, hogy mind többen ismerik föl a kor szavát, végzik igazi feladataikat” — jelentette ki a főpásztor. Március 10-én Szegeden és Székesfehérvárott tartottak ünnepi megemlékezést a Hazafias Népfront megyei katolikus békebizottságainak rendezésében. Udvardy József püspök, csanádi apostoli kormányzó ünnepi zárszavában foglalta össze a bensőséges megemlékezés jelentőségét, és elmondta, hogy a felszabadulás után „bizalom hatotta át az egész nemzetet, melynek akarata felocsúdott, és kéz a kézben, nem nézve pártállást és világnézetet, megfogalmazta a követendő utat”.

**SZÁMUNK ÍRÓIRÓL.** — Nyíri Tamás a budapesti Hittudományi Akadémián a filozófia professzora, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. 1969 áprilisában *A világ szószólója* címmel Karl Rahnergől, 1969 decemberében *Karácsony megközelítése* címmel a megtestesülésről írt lapunkba; ez év januári számunkban *A szentírási csodák régi és új szemlélete* című vitázó hazzászólása, februárban *A remény jegyében* címmel a bécsi Lelkipásztori Intézet karácsonyi konferenciájáról írt beszámolója jelent meg.

Békés Gellért bencés szerzetes, a római Szent Anzelm Kollégium professzora, a Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* folyóirat szerkesztője.

Pomogáts Béla kritikus, irodalomtörténész; főként legújabb irodalmunkkal foglalkozik; Kuncz Aladárról jelent meg könyve az *Irodalomtörténeti Füzetek* sorozatában.

Prokopp Gyula primási levéltáros Esztergomban.

## KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

Tavalyi decemberi számunkban Szigeti Endre foglalkozott átfogó tanulmányban hit és filozófia viszonyával Karl Jaspers gondolkodásában. Radó Gábor tanulmánya, „Jaspers filozófiája” más oldalról közelíti meg az egy éve elhunyt német egzisztencialista bölcselő művét és új szempontokat nyújt értékeléséhez. — Templomaink világításának és hangosításának kérdéséről ír s ehhez ad gyakorlati szempontokat Ali István „Az egyház és a technikai új-donságok” című írása. — Dénes Gizella „Magyar Velence” címmel Gyulát mutatja be; Fráter Tamás írása pedig, „Isten népe válaszában” a „belső dialógus” egyik súlyos kérdését veti föl szociológiai-történeti perspektívában és polemikus élel. — Megjelenik Benkő István már jelzett tanulmánya a Nobel-díjas japán íróról, Kawabata Jaszunáriról; s ugyancsak a Keletre vonatkozó ismeretek bővítését szolgálja Fehér József András tanulmánya, a „Zen, buddhizmus, kereszténység”.